

Biznes-Эксперт

№ 4, 2023

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ

МОЛИЯ

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР

ИЛМИЙ АМАЛИЁТ

Ушбу сонда:

**Саноат корхоналари инновацион
ривожланишини бошқаришга таъсир
этувчи омиллар**

9

В этом выпуске:

**Перспективы эффективного использования
диких родичей сельскохозяйственных культур
в лесных хозяйствах Узбекистана**

82

ПРИВАТИЗАЦИЯ

ФИНАНСЫ

ЦЕННЫЕ БУМАГИ

НАУЧНАЯ ПРАКТИКА

ДИҚҚАТ!

“Бизнес-Daily Медиа” ноширлик уйи МЧЖ ва EBSCO Publishing, Inc. (АҚШ) ўртасида 2017 йил 8 августда тузилган лицензия шартномасига асосан, “Biznes-эксперт” журнали жаҳоннинг энг йирик академик нашрлар электрон тизими ҳисобланган EBSCOhost маълумотлар базасига киритилган ва шу тизим орқали дунё бўйлаб тарқалмоқда.

ВНИМАНИЕ!

Согласно постановлению Президиума Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан №201/3 от 30 декабря 2013 года, журнал «Biznes-Эксперт» внесен в реестр научных изданий Высшей аттестационной комиссии для докторских диссертаций.

Мундарижа

Таҳлил

Норим РАХМОНОВ.
Самарқанд вилоятининг агроиқтисодий салоҳияти 3

Саноат

Жамшид РАШИДОВ, Жасурбек МИРЗАКАРИМОВ.
Саноат корхоналари инновацион
ривожланишини бошқаришга таъсир
этувчи омиллар 9

Агрокластер

Илҳом ОЧИЛОВ.
Агрокластерларнинг ташкилий-иқтисодий ва
молиявий таҳлили 12

Ислоҳот

Абдувоси НАЗИРОВ, Абдураим ТОШБОЕВ.
Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги самарадорлиги ва
рақобатбардошлигини ошириш йўллари 16

Бошқарув

Жамолиддин КАМБАРОВ.
Рискни ҳалол бизнес концепцияси орқали
бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий
механизмини такомиллаштириш 19

Таdqиқот

Панжа АЛИҚУЛОВ.
Ўзбекистоннинг ривожланишида қайта
тикланувчи ҳамда муқобил энергия
манбаларидан фойдаланишнинг иқтисодий
ва экологик самарадорлиги 22

Иқтисодий хавфсизлик

Фируза БАЙБОБОВА.
Енгил саноат корхоналарида иқтисодий
хавфсизликни таъминлашнинг
илмий-назарий асослари 25

Маркетинг

Гулсарахон ОСТОНАҚУЛОВА.
Маркетингда истеъмолчи ҳуқ-атворини
ўрганишнинг устувор йўналишлари 29

Иқтисодиёт

Саодат ИБРАГИМОВА, Нусратилла ЗИКРИЛЛАЕВ.
Барқарор иқтисодий ривожланишда “яшил”
иқтисодиётнинг аҳамияти ва устувор йўналишлари 33

Чакана савдо

Ҳумоюн ҚОДИРОВ.
Чакана савдо тармоғи таҳлили, муаммолари
ва келажак истиқболи 38

Хорижий тажриба

Айтбай МАДРЕИМОВ, Анвар ИБРАГИМОВ.
Маҳаллий бюджет даромадларининг шаклланишида
хорижий тажрибалар 42

Назария

Ғанижон ИБРАГИМОВ.
Озиқ-овқат саноати корхоналарида сифатни
ошириш асосида рақобатбардошликни
таъминлаш йўналишлари 46

Долзарб мавзу

Данияр КУРБАНОВ.
Сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширишга
солиқ солишнинг таъсири 50

Жараён

Гуляёра ШАНАЗАРОВА, Шоҳидахон
АБДУМАЖИДОВА.
Рақобат устунлигини шакллантириш омиллари 54

Олий таълим

Маъруфхон ХЎЖАХАНОВ.
Олий таълим сифати: ижтимоий-иқтисодий
моҳияти ва замонавий ёндашувлар 57

Инвестиция

Надира ГУЛЯМОВА.
Ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини
ошириш йўллари 61

Тажриба ва самара

Саиджон ҲАМИДОВ.
Туристик дестинациялар фаолиятида
мультипликатив самарани ошириш асосида
тармоқ ва соҳалар ривожланишини
иқтисодий баҳолаш 64

Туризм

Олимжон БОЙТЎРАЕВ.
Туристик ҳудуднинг рақобатбардошлигини
ошириш имкониятлари 68

Нигоҳ

Элёр БОЗАРОВ.
Минтақада зиёратгоҳ ва қадамжоларни
ривожлантиришда рақамли ахборот
тизмаларининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти 71

Рақамли иқтисодиёт

Ўктам ПАРДАЕВ.
Рақамли иқтисодиёт шароитида конвергенция
доирасида қўшма бизнес ташкил этишнинг
зарурий шартлари 75

Солиқ

Шерзод НУРМАТОВ.
Солиқ маъмурчилигидаги муаммолар ва
уларнинг ечимлари 79

Содержание

Агроотрасль

Шерали ХОЛЛИЕВ.
Перспективы эффективного использования
диких родичей сельскохозяйственных культур
в лесных хозяйствах Узбекистана 82

Analysis

Suxrob DAVLATOV, Fotima NEKOVA.
Analysis of quality of services in higher
education institutions 85

ТАҲРИР КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТАҲРИР КЕНГАШИ РАИСИ | ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

ТАҲРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ | ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Z. Kliment LAZARASHVILI (Климент ЛАЗАРАШВИЛИ), MBA, JD, PhD.

Georgian international University президенти (АҚШ)

Президент Georgian international University (США)

Gerhard FELDMAYER (Герхард ФЕЛДМАЙЕР)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Германия)

доктор экономических наук, профессор (Германия)

Masato HIWATARI (Масато ХИВАТАРИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Япония)

доктор экономических наук, профессор (Япония)

Sung Dong KI (Сунг Донг КИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Корея Республикаси)

доктор экономических наук, профессор (Республика Корея)

Нагмет АИМБЕТОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

Юрий ОДЕГОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Россия)

доктор экономических наук, профессор (Россия)

Фармонкул ЭГАМБЕРДИЕВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Игорь БУТИКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин КАЛОНОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Абдурашид ҚОДИРОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Адҳам БЕКМУРОДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Мухиддин ПЎЛАТОВ

иқтисодиёт фанлари доктори

доктор экономических наук

Дурбек АХМЕДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Бахтиёр ИСЛОМОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

Баҳодир УМУРЗАКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор

доктор экономических наук, профессор

УЎТ: 631(575.140)

Самарқанд вилоятининг агроиқтисодий салоҳияти Агроэкономический потенциал Самаркандской области Agricultural economy of Samarkand region authority

Норим РАХМОНОВ,
ТДИУ профессори, и.ф.д.

Аннотация

Ушбу мақолада Самарқанд вилоятининг мамлакат агроиқтисодиёт тизимида муҳим мавқега эга эканлиги, ЯХМ таркибида қишлоқ хўжалигининг тутган ўрни, қишлоқ хўжалиги кўп тармоқлилиги, экин майдонлари ва унинг таркиби, деҳқончилик ва чорвачилик соҳаларида етиштирилган маҳсулотлар ҳажми динамикасидаги ўзгаришлар таҳлил этилган. Шунингдек, туманлар кесимида аҳоли жон бошига тўғри келган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари индекси, ҳудудлараро фарқланиш даражаси, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги муаммолар ва тармоқни ривожлантириш имкониятлари мавжудлиги баён этилган.

В данной статье проанализирована важная роль Самаркандской области в системе агроэкономики страны, роль сельского хозяйства в структуре валового регионального продукта, многоотраслевой характер сельского хозяйства, изменения в динамике объема продукции, выращиваемой в сферах сельского хозяйства и животноводства. Описаны индекс сельскохозяйственной продукции на душу населения в разрезе регионов, уровень межрегиональной дифференциации, проблемы в аграрном секторе и возможности для развития отрасли.

In this article, the important position of the Samarkand region in the country's agro-economic system, the role of agriculture in the GNP, agricultural diversification, arable land and its composition, changes in the dynamics of the volume of products grown in the fields of agriculture and livestock are analyzed. Also, the index of agricultural products per capita, level of interregional differences, problems in the field of agriculture and opportunities for development of the sector are stated.

Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида қишлоқ хўжалигини илмий асосда интенсив ривожлантириш, туманларни аниқ маҳсулот турини етиштиришга ихтисослаштириш, экспортбон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни етиштириш, мева-сабзавотчиликни, интенсив боғлар майдонини ва иссиқхоналарни кўпайтиш, тупроқ унумдорлигини ошириш ҳамда муҳофаза қилиш, агрологистика марказларини ривожлантириш ва бошқа шу каби

дастурларни амалга ошириш устувор йўналишлардан этиб белгиланган¹.

Президентнинг ушбу Фармони ижросини таъминлаш мақсадида Самарқанд вилояти ҳудудларида қишлоқ хўжалигининг келгуси беш йилдаги истиқбол кўрсаткичлари ишлаб чиқилди². Унга кўра 2022-2026 йилларда вилоятда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни 1,2 бараварга ошириш бўйича аниқ манзили дастурлар ишлаб

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, деҳқончилик, чорвачилик, экин майдони, туман, ҳудуд, аҳоли жон бошига, индекс, етиштириш.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони.

² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2022-2026 йилларда Самарқанд вилояти ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2022 йил 28 апрелдаги 222-сон қарори.

чиқилди. Бунга қишлоқ хўжалиги ерларидан самарали фойдаланиш ва фойдаланишдан чиқиб кетган ерларни қайта ўзлаштириш, мева-сабзавотчилик, чорвачилик ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни ривожлантириш орқали эришилиши белгилаб олинган. Ўтган 2022 йил Самарқанд вилоятида қишлоқ хўжалигини ривожлантириш мақсадида 213 та инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши режалаштирилганди. Бу 2022 йилдаги жами инвестиция лойиҳаларининг 28,6 фоизини ташкил этди.

Самарқанд вилояти Ўзбекистон ҳудудининг марказий қисмида жойлашган бўлиб, унинг ҳудуди унча катта эмас. Мамлакатимиз майдонининг 3,7 фоизни (16,8 минг км²) ташкил этади холос. Бироқ, вилоят аҳоли сони жиҳатидан республикада биринчи ўринни эгаллайди. 2023 йил бошида вилоятда 4118,4 минг аҳоли истиқомат қилди³.

Самарқанд вилояти мамлакатимиз агроиқтисодиётида муҳим мавқега эга. Иқлим шароитига кўра, қишлоқ хўжалиги кўп тармоқли бўлиб, унда пахтачилик, галлачиликдан ташқари боғдорчилик, токчилик, сабзавот ва полиз маҳсулотлари, тамаки етиштириш ривожланган⁴. Самарқанд вилояти узумчилик бўйича Тошкент вилояти билан биргаликда Ўзбекистонда етакчи ҳисобланади. Вилоят дон, картошка, узум ва сут етиштириш бўйича мамлакатда биринчи ўринни, гўшт, бугдой, сабзавотлар бўйича иккинчи ўринни, мева ва резворлар етиштиришда учинчи ўринни эгаллайди.

2021 йилда вилоят ЯҲМнинг 44,9 фоиз қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжаликлари томонидан яратилди. Иқтисодиётда банд аҳолининг 26,1 фоиз (376,2 минг) қишлоқ хўжалиги соҳасида фаолият кўрсатди. Самарқанд вилоятида 42105,6 млрд. сўмлик қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик маҳсулотла-

ри етиштирилди. Ўтган 2021 йилга нисбатан ўсиш суръати 104 фоизни ташкил этди (1-жадвал).

Бу натижаларга асосан, мева-сабзавотлар, полиз ва чорвачилик маҳсулотларини етиштириш кўпайиши ҳисобига эришилди. Вилоят Ўзбекистонда етиштириладиган қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотларининг 12 фоиздан ортигини яратади ва Ўзбекистон ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда биринчи ўринни эгаллайди.

2021 йил вилоятда жами экин майдонлари 336,7 минг гектарни ташкил этди. Бу кўрсаткич 2000 йилда 403 минг гектарга тенг бўлган. Ўрганилаётган даврда экин майдонлари 66,3 минг гектарга (17,5 фоиз) қисқарди. Бугунги кунда жами экин майдонларининг 47,8 фоизни дон (асосан бугдой), 32,5 фоизни техника экинлари (асосан гўза), 12 фоизни картошка, сабзавотлар ҳамда полиз экинлари ҳамда 7,7 фоизни емхашак озуқа экинлари эгаллайди. Шунингдек, вилоятда боғлар, тутзорлар, токзорлар барпо этилган.

Вилоятнинг марказий ҳудудларида асосан интенсив қишлоқ хўжалиги яхши ривожланган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг қиймати бўйича Каттақўрғон (12,4 фоиз), Ургут (11,1 фоиз), Булунгур (9,9 фоиз), Пайариқ (9,3 фоиз), Иштихон (8,6 фоиз), Пастдарғом (8,4 фоиз) туманлари олдинда туради (2-жадвал). Айни вақтда Қўшробод ва Нуробод туманларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш бўйича салоҳияти анча паст.

2022 йил вилоятда аҳоли жон бошига ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш 10333 минг сўмни ташкил этди. Ушбу кўрсаткич бўйича туманлар бир-биридан фарқ қилади. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг таққослама индекси орқали туманлар юқори, юқоридан пастроқ ва ўрта

1-жадвал.

Самарқанд вилоятида қишлоқ, ўрмон ва балиқчилик маҳсулотларини етиштириш динамикаси⁵

Йиллар	Млрд. сўм	Ўтган йилга нисб. ўсиш суръати, фоизда	Аҳоли жон бошига, минг сўм	Қиш/хўж индекси	Ўзбекистонга нисб.улуши, фоизда
2010	5581,3	107,0	17469	3195,0	13,2
2015	14766,6	107,1	4160	3549,3	12,3
2020	33759,4	102,8	8537	3954,3	12,9
2022	42105,6	104,0	10333	4075,0	12,7

³ Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами 2020-2021. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.

⁴ Солиев А.С. ва бошқалар. Минтақавий иқтисодиёт. Т.: Университет, 2003. – 304 б.

⁵ Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

Самарқанд вилояти туманларида қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш динамикаси⁶[8.]

Худудлар номи	2010 йил					2022 йил				
	Млрд. сўм	2009 й. нисбатан ўсиш, фоизда	Жа-мига-нисба-тан улуши, фоизда	Жон бо-шига минг сўм	Ин-декс	Млрд. сўм	2021 й. нисба-тан ўсиш, фоизда	Жа-мига-нисба-тан улуши, фоизда	Жон бо-шига, минг сўм	Ин-декс
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Самарқанд вилояти	5581,3	107,0	100,0	1706	1,000	42105,6	103,7	100,0	10224	1,000
Самарқанд ш.	7,5	76,3	0,1	18,4	0,011	231,7	101,5	0,5	404,2	0,040
Каттакўрғон ш.	21,6	101,9	0,4	272,4	0,160	212,8	101,6	0,5	2273	0,222
Оқдарё	319,9	109,9	5,7	2457	1,440	2609,7	105,5	6,2	15433	1,509
Булунғур	707,1	115,5	12,7	4568	2,678	4167,3	104,3	9,9	21100	2,064
Жомбой	331,4	106,6	5,9	2374	1,391	2429,2	104,4	5,8	13145	1,285
Иштихон	506,6	112,4	9,1	2406	1,410	3636,0	100,5	8,6	13462	1,317
Каттакўрғон	393,4	105,0	7,1	1725	1,011	5205,7	100,7	12,4	18082	1,768
Қўшрабод	211,2	108,5	3,8	1966	1,152	1609,1	105,3	3,8	11568	1,131
Нарпай	218,7	107,6	3,9	1197	0,702	1925,2	105,3	4,6	8618	0,843
Пайариқ	533,3	103,5	9,6	2536	1,486	3899,9	103,8	9,3	14612	1,429
Пастдарғом	421,4	104,7	7,5	1432	0,839	3536,5	104,8	8,4	9433	0,923
Пахтачи	212,9	102,7	3,8	1696	0,994	1904,7	104,9	4,5	12698	1,242
Самарқанд	603,6	113,8	10,8	2015	1,181	2057,9	104,9	4,9	7702	0,753
Нуробод	110,7	103,7	2,0	891	0,522	1134,4	105,0	2,7	7121	0,696
Ургут	495,5	97,7	8,9	1205	0,706	4692,0	104,6	11,1	8598	0,841
Тойлоқ	486,5	103,0	8,7	2941	1,724	2853,5	103,8	6,8	13229	1,294

гуруҳларга ажратилди. Бунда 2010 ва 2022 йиллар солиштириб таҳлил этилди (3-жадвал).

2022 йилда юқори гуруҳ таркибига индекс кўрсаткичи вилоят ўртача кўрсаткичидан юқори бўлган 3 та туманлар – Булунғур, Каттакўрғон ва Оқдарё жой олди. Шунингдек, вилоят ўртача кўрсаткичидан юқори бўлган 6 та туманларда қишлоқ хўжалиги ривожланишининг юқоридан пастроқ даражаси кузатилди. Қишлоқ хўжалиги ривожланишининг ўртача даражасини, яъни индекс кўрсаткичи вилоят ўртачасидан паст бўлган 5 та туманлар эгаллади.

2010 йилни таҳлил қиладиган бўлсак, қишлоқ хўжалиги индекси вилоят ўртача кўрсаткичидан юқори бўлган 2 та туманда қишлоқ хўжалиги ривожланишининг юқори даражаси, 7 та туманда эса юқоридан пастроқ даражаси кузатилган. Қишлоқ хўжалиги ривожланишининг ўртача даражасини қолган 5 та туманлар эгаллади. Хулоса қилиб айт-

ганда, ҳар иккала йилда ҳам индекс кўрсаткичи вилоятнинг ўртача кўрсаткичидан катта бўлган 9 та туман эгаллади. Туманлар бўйича қишлоқ хўжалиги индексининг энг юқори кўрсаткичи Булунғур туманида (2,064), энг паст кўрсаткичи эса Нуробод туманида (0,696) шаклланди. Ўртадаги фарқ 3 мартани ташкил қилди. Худди шунингдек, 2010 йилда қишлоқ хўжалигининг энг юқори ва энг паст кўрсаткичи Булунғур ҳамда Нуробод туманларига тўғри келди. Улар орасидаги фарқ эса 5 мартани ташкил этган. Демак, 2010 ва 2022 йилларда вилоят қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари индекси бўйича худудлар ўртасидаги фарқ 2 мартага қисқарган.

Самарқанд вилоятида етиштирилган асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қуйидаги 4-жадвалда келтирилган. Ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таркибида деҳқончилик маҳсулотларининг улуши бирмунча юқорироқ (54,3 фоиз).

⁶ Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари, Ўзбекистон худудларининг йиллик статистик тўплами 2020-2021. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.

Худудларни аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотининг индекси
бўйича гуруҳлаш⁷

Класси-фикация	Гуруҳ индекси	Туманлар сони	Туман ўрни	Туманлар номи	Қиш/хўж индекси
2022 йил					1,000
Юқори	1,501-2,500	3	1	Булунгур	2,064
			2	Каттақўрғон	1768
			3	Оқдарё	1,509
Юқоридан пастроқ	1,000-1,500	6	4	Пайариқ	1,429
			5	Иштихон	1,317
			6	Тойлоқ	1,294
			7	Жомбой	1,285
			8	Пахтачи	1,242
			9	Қўшрабод	1,131
Ўрта	0,501-1,000	5	10	Пастдарғом	0,923
			11	Нарпай	0,843
			12	Ургут	0,841
			13	Самарқанд	0,753
			14	Нуробод	0,696
2010 йил					1,000
Юқори	1,501-3,000гача	2	1	Булунгур	2,678
			2	Тойлоқ	1,724
Юқоридан пастроқ	1,001-1,500	7	3	Пайариқ	1,486
			4	Оқдарё	1,440
			5	Иштихон	1,410
			6	Жомбой	1,391
			7	Самарқанд	1,181
			8	Қўшрабод	1,152
			9	Каттақўрғон	1,011
Ўрта	0,501-1,000	5	10	Пахтачи	0,994
			11	Пастдарғом	0,839
			12	Ургут	0,706
			13	Нарпай	0,702
			14	Нуробод	0,522

Жадвал маълумотларига кўра, 2022 йил вилоятда 842,9 минг тоннадан ортиқ дон етиштирилган ва у 2010 йилга нисбатан 4,7 фоизга ортган. Ушбу даврда буғдой етиштириш 757,6 минг тоннадан 682,7 минг тоннага тушган ва 10 фоизга қисқарган. Бунга эса биринчи галда сув ресурсларининг етишмаслиги; қишлоқ хўжалигига яроқли ерларнинг мелиоратив ҳолатининг ёмонлашганлиги ва ҳоказолар сабаб бўлди.

2010-2022 йиллар орасида вилоятда тамаки етиштириш кескин қисқармоқда. Вилоятда қоракўл

териларини тайёрлаш 2010-2015 йиллар орасида ортган бўлсада, бироқ, 2015 йилдан кейинги даврда қоракўл териларини тайёрлаш 2 мартага қисқарган. Вилоятнинг Қўшрабод тумани қўйчилик, қоракўл қўйларини боқишга (асосан Карнабчўлда) ихтисослашган.

Қолган барча турдаги деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлар 2010-2022 йил мобайнида ортган. Хусусан, вилоятда полиз маҳсулотларини етиштириш 2,4 мартага, картошка етиштириш 2 мартага, мева, сабзовотлар етиштириш 1,5 мартадан ор-

⁷ Жадвал муаллиф томонидан тайёрланган.

тиққа, узум, гўшт, сут етиштириш 1,7-1,8 мартага, тухум 2,2 мартага, асал етиштириш 6,8 мартага ортган. Айниқса вилоятда балиқ етиштириш кескин ортган. Бундай ўзгаришларга қишлоқ хўжалик соҳасида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар жараёни ижобий таъсирини кўрсатди. Хусусан, ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқаришда деҳқонларга иқтисодий эркинликнинг тақдим этилишида ўз аксини топди.

Вилоятда деҳқончилик билан бир қаторда чорвачилик ҳам ривожланиб бормоқда. Чорвачилик асосан гўшт-сут маҳсулотлари етиштиришга

Хулоса қилиб айтилганда, қишлоқ хўжалигига нафақат саноат учун молиявий ресурслар етказиб берувчи тармоқ, балки барқарор иқтисодий ўсиш омили, ўсиб бораётган аҳоли учун озиқ-овқат манбаси, саноат учун хом ашё етиштириб берувчи омилад ҳамда иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари учун жамғариш манбаси сифатида қараш мумкин. Келажакда вилоят иқтисодиётининг шаклланиши ва ривожланишида қишлоқ хўжалигининг ўрни озиқ-овқат хавсизлигини таъминлашдаги стратегик вазифасини сақлаб қолишдан иборат.

Вилоятнинг қишлоқ хўжалиги соҳасини ривож-

4-жадвал.

Самарқанд вилоятида асосий турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш ҳажми динамикаси⁸

	Ўлчов бирлиги	2010 йил	2015 йил	2020 йил	2021 йил	2022 йил	2022- 2010й. нисб., фо- изда
Дон	тонна	804718	851784	855179	828686	842923	104,7
Бугдой	тонна	757615	808174	677054	659104	682633	0,90
Тамаки	тонна	10245	6450	5363	0	0	0
Мева ва резавор	тонна	231684	360886	345798	359093	368930	159,2
Картошка	тонна	371683	551107	626414	672833	718560	193,3
Сабзавот	тонна	1049743	1584423	1636346	1749735	1665878	158,7
Полиз	тонна	69777	103714	131096	150801	166442	2,4мар.
Узум	тонна	359989	556837	574627	601961	625371	173,7
Шоли	тонна	1108	984	349	402	72	-15,4мар
Гўшт	тонна	179853	244412	285998,1	305269	313210	174,1
Сут	тонна	759257	1132310	1307293,5	1337091	1378429	181,5
Тухум	млн. дона	576,9	1062,0	1267,3	1348,2	1280,9	222,0
Асал	тонна	182	943	1049,2	1086,8	1233,8	6,8мар
Балиқ	тонна	81	1839	12725,1	21904,2	16825,6	207,7мар
Жун	тонна	3445	4781	3855	3970	4021	116,7
Қорақўл тери	дона	91209	93249	42722	43607	45624	-2мар
Пилла	тонна	2682,9	2807,6	2752,8	-	3159,5	117,8

ихтисослашган. 2000-2022 йиллар давомида вилоят бўйича йирик шохли моллар сони 800 минг бошдан 1657,2 минг бошга, қўй ва эчкилар эса 900 минг бошдан 2546,3 минг бошдан зиёдга етди ва бу чорва моллари сони бўйича вилоят республикада Қашқадарё вилоятидан кейинги 2-ўринни эгаллади. Етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг асосий қисми аҳоли истеъмоли учун ўзлаштирилган. Шунингдек, экспортга, қайта ишлашга ва захирага ўзлаштирилган.

лантиришдаги муаммолари қуйидагилардан иборат: сув ресурсларининг етишмаслиги ва сув инфратузилмаси иншоотларининг эскиргани сабабли экин майдонлари қисқарган. Шўрланиш даражаси экин майдонлари унумдорлигининг пастлигига ҳамда суғориладиган ерларнинг сифати ёмонлашишига олиб келмоқда. Бироқ, вилоятда деҳқончилик ва чорвачилик тармоқларини ривожлантириш ва унинг самарадорлик даражасини ошириш имкониятлари мавжуд. Хусусан, пахта хом ашёсини қайта

⁸ Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами 2020-2021. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ҳамда Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.

ишлаш, мева-сабзавот, сут ва гўштни қайта ишлаш, йирик ва майда шохли чорва молларини боқиш, чорва моллари учун озуқа етиштириш, шунингдек,

балиқчилик, паррандачилик, асаларичилик соҳаларини янада ривожлантириш бўйича имкониятлар бор.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 28 апрелдаги “2022-2026 йилларда Самарқанд вилояти ҳудудларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва аҳоли турмуш даражасини янада яхшилашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 222-сон қарори.
3. А.С. Солиев ва бошқалар. Минтақавий иқтисодиёт. Т.: Университет, 2003. – 304 б.
4. Ш.Х. Джумабаева. Қорақалпоғистон агроиқтисодиётининг тармоқ ва ҳудудий таркиби. “Фан ва таълим истиқболлари” мавзусидаги кенг тармоқли республика илмий-амалий III онлайн конференция материаллари. АнДУ. Андижон. 2021. Б.127-131.
5. Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами 2020-2021. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.
6. Йиллик статистик тўплам 2010-2016. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.
7. Самарқанд вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.
8. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-s/samarqand-viloyati-uz-2/>
9. www.stat.uz.

УЎТ: 633(221.02-01)

Саноат корхоналари инновацион ривожланишини бошқаришга таъсир этувчи омиллар

Факторы, влияющие на управление инновационным развитием промышленных предприятий

Factors affecting the management of innovative development of industrial enterprises

Жамшид РАШИДОВ,
и.ф.н., доцент.
Жасурбек МИРЗАКАРИМОВ,
магистр

Тошкент давлат иқтисодийёт университети

Аннотация

Мақолада саноат корхоналарининг инновацион ривожланишини бошқаришининг назарий асослари, саноат корхоналари инновацион салоҳиятини ошириш асосида инновацион ривожланишини бошқариш имкониятлари тадқиқ этилган. «DIVA-TEKS» масъулияти чекланган жамият фаолияти таҳлил қилинган.

В статье рассматриваются теоретические основы управления инновационным развитием промышленных предприятий, возможности управления инновационным развитием на основе повышения инновационного потенциала промышленных предприятий. Проанализирована деятельность общества с ограниченной ответственностью «DIVA-TEKS».

The article examines the theoretical foundations of managing the innovative development of industrial enterprises, the possibilities of managing innovative development based on increasing the innovative potential of industrial enterprises. The activity of «DIVA-TEKS» limited liability company was analyzed.

Саноат тармоғида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва чора-тадбирларни амалга ошириш, саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга бир қатор омиллар таъсир этмоқда. Саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни тавсифлаш, тармоқда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришда, унинг стратегиясини белгилашда, инновацион тараққиётини аниқлашда омиллар қай даражада ечилмаётганлигини аниқлаш имконини беради.

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви шароитида Ўзбекистоннинг инновацион фаолияти давлат

томонидан самарали ва изчил амалга оширилаётган макроиқтисодий ҳамда фаол инвестиция сиёсати, ривожланган хориж тажрибаси ҳамда инвестицион муҳитни янада жозибадорлигини ошириш механизмларига боғлиқ бўлиб, кенг қўламда ўрганилиши зарур долзарб илмий ва амалий муаммолардан бири ҳисобланади.

Саноат тармоғини инновацион ривожлантириш ва самарали фаолият кўрсатишига доир илмий асосланган қирраларини очиб беришни долзарб масалага айлантирмоқда. Шуларни ҳисобга олиб мазкур илмий изланишларга эътибор қаратган ҳол

Калит сўзлар: инновацион ривожланиш, инновацион салоҳият, технологик жараён, иқтисодий-ташқилиш муҳит, новаторлик фаолият.

да, соҳани инновацион ривожлантиришга таъсир этувчи омилларни қуйидагича туркумлаш мақсадга мувофиқдир (1-жадвал).

жиҳатдан янгилаш, тубдан ўзгартириш, хўжалик фаолияти субъектлари томонидан илмий-техник, ташкилий, бошқарув ва бошқа янгиликларнинг

1-жадвал.

Саноат тармоғини инновацион ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар

Омиллар	Инновацион ривожлантиришга салбий таъсир этувчи омиллар	Инновацион ривожлантиришга ижобий таъсир этувчи омиллар
Иқтисодий	Инвестиция маблағларининг етишмаслиги. Тармоқда инновацион ва инвестицион муҳитнинг қарор топмаганлиги, таваккалчилик даражасининг юқорилиги	Инновацион ва инвестицион муҳитнинг мавжудлиги, солиқлар, кредитлар, сугурталаш орқали инновацион фаолиятни рағбатлантириш
Технологик	Моддий-техника ва илмий-техникавий ишлар учун зарур бўлган шароитларнинг талабга жавоб бермаслиги. Мавжуд технологияларининг эскирганлиги ва ҳоказо	Етарли даражада моддий-техникавий базанинг ва ишлаб чиқариш технологиялари, илмий-техникавий инфратузилманинг мавжудлиги
Сиёсий	Антимонопол қонунлар томонидан чекланганлиги	Давлат томонидан инновацион фаолиятни рағбатлантириш чора-тадбирларининг яратилиши
Ҳуқуқий	Солиқ, амортизация, патентлаш ва лицензиялаштиришнинг талабга жавоб бермаслиги	Инновацион фаолиятнинг ривожланишини ҳуқуқий асосининг яратилганлиги
Ташкилий	Инновацион инфратузилманинг ривожланмаганлиги	Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишларининг йўлга қўйилганлиги, инновацион инфратузилманинг тараққий этганлиги
Бошқарув	Марказлаштирилган авторитар бошқарув, ахборотлар билан таъминлашнинг ва субъектлар ҳамда ички субъектлар муносабатларининг мураккаблиги. Инновацион жараён бўйича келишувнинг мураккаблиги	Ишлаб чиқариш ташкилий тизимининг муқобиллиги, демократик бошқарувга асосланиши, ахборотлар билан таъминланиши. Инновацион жараёни амалга оширишда умумий мақсаднинг шаклланиши

Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатаётган турли мулкчилик шаклидаги субъектларнинг инновацион фаолияти биринчидан, амалиётга янги, такомиллашган ишлаб чиқаришни жорий этиш, иккинчидан, маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларининг барча турларини қисқартириш, учинчидан, экологик жиҳатдан барча меъёрларга тўла жавоб берадиган ҳамда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар нархларини пасайтиришда уларнинг истеъмол ва сифат хусусиятларини доимий равишда ошириб боришни талаб этади.

XX асрнинг ўрталарида кенг кўламда ривож топган илмий-техник инқилоб мулкдорлар, тадбиркорлар ҳамда иқтисодчилар эътиборини ишлаб чиқаришда рўй бераётган турли технологик ўзгаришларга тортди. Шундай ўзгаришларни илмий соҳада “инновация” атамаси билан атай бошланди. Натижада ҳозирги даврга келиб “инновация” тушунчаси бирон-бир турдаги фаолиятни таркибий

яратилиши, тарқатилиши ҳамда жорий этилишини ифода этади.

Инновацион фаолиятга тўсқинлик қилувчи ва ривожланишига шароит яратувчи омилларни ўрганиш мамлакатимизда инновацион жараёнларни янада жадаллаштириш, замонавий, мослашувчан инновацион сиёсатни олиб бориш бўйича белгиланган вазифаларни бажариш юзасидан самарали стратегик мақсадларни белгилаб олиш ва уни босқичма-босқич амалга ошириш имконини беради.

Мамлакатимиз саноат тармоғини инновацион ривожлантириш ва рағбатлантиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш ҳамда ҳаётга кенг жорий этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Саноат тармоғида инновацион фаолият юрита оладиган кадрлар тайёрлаш, тармоқларда илғор технологияларга асосланган чуқур технологик модернизациялаш ва ин-

новацион ривожлантиришни амалга ошириш, янги технологияларни яратиш имконини берувчи тизим билан тавсифланади.

Саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга ички ва ташқи омилар таъсирини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Ички омилар бевосита саноат корхоналари фаолиятини бошқаришда юзага келадиган тизим билан боғлиқ, ташқи омилар эса уларга деярли боғлиқ бўлмайди, саноат корхоналари уларга сезиларли даражада таъсир кўрсатмайди.

Саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга таъсир этувчи ички омилар қуйидагилардан иборат:

- молиявий ресурсларнинг ҳолати (ўлчами, таркиби, тузилиши);
- бошқариш салоҳияти (ташкилий, молиявий ва инновацион);
- кадрлар салоҳияти (ихтисослиги, мутахассислиги ва савияси);
- илмий-тадқиқот ва конструкторлик ишларини ташкил этиш даражаси.

Фикримизча, саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга таъсир этувчи омиларни таҳлил қилишда қуйидаги асосий ўзига хос хусусиятларни ажратиш лозим:

- ташқи ва ички омиларнинг ўзаро боғлиқлиги;
- ташқи омилар таъсирининг кучайиши ва уларнинг мураккаблиги;

– корхоналар фаолиятига таъсир этувчи омилар тўғрисида ахборот.

Саноат корхоналарини инновацион ривожлантиришга салбий таъсир кўрсатувчи омиларни бартараф этиш ёки камайтириш ва инновацион фаолликни ошириш мақсадида ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, техника ва технологияларни такомиллаштиришнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- янги технологик жараёнларни яратиш ва қўллаш орқали маҳсулот ва хизматлар сифатини ошириш, хом-ашёдан фойдаланишни яхшилаш ва хом-ашё базасини кенгайтириш;
- ишлаб чиқариш қувватларидан оқилонга фойдаланиш, техник ва иқтисодий кўрсаткичларни яхшилаш мақсадида мавжуд тизимни такомиллаштириш;
- ишлаб чиқаришни автоматлаштириш ва механизациялаш даражасини ошириш, технологик жараёнларни бошқаришда автоматлашган тизимни яратиш;
- тармоқда ихтисослашув ва кооперация алоқаларининг янги усулларида кенг фойдаланиш.

Хулоса қилиб айтганда, саноат корхоналарида инвестицияларни жалб этишда тармоқни ривожлантиришнинг асосий омиларини эътиборга олиш, инновацион муҳитни яхшилаш билан бирга, истиқболда хизматлар сифатини яхшилашга ижобий таъсир этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. E.M. Chernenko, I.S. Lebedeva. Economic bases of social protection of the population // Bulletin of the Adyghe State University. Series 5: Economy. 2013. No. 4 (131). URL: <https://cyberleninka.ru/>
2. T.V. Malachikhanov. Special funds for social purposes // Problems of Science. 2016. No. 19 (61). URL: <https://cyberleninka.ru/>
3. O. Djurabaev. Formation of model beekeeping facilities and modernized interindustrial communications in human bearing management // Архив научных исследований. – 2020. №. 11.
4. O. Djurabaev. Methods of the process approach in management and determination of the criterion of technological efficiency of beekeeping farms: methods of the process approach in management and determination of the criterion of technological efficiency of beekeeping farms // Archive of scientific research. - 2021. - T. 1. - No. 1.
5. M. Saidov. Increasing Management Efficiency in The Electricity Sector of Uzbekistan // The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems. – 2021. – С. 343-347.

Агрокластерларнинг ташкилий-иқтисодий ва молиявий таҳлили Организационно-экономический и финансовый анализ агрокластера Organizational-economic and financial analysis of agrocluster

Илҳом ОЧИЛОВ,
Тошкент давлат аграр университети доценти, и.ф.н.

Аннотация

Мақолада агрокластерларнинг ташкилий-иқтисодий ва молиявий фаолияти таҳлил қилинган, жумладан, сўнгги йилларда Ҳукумат томонидан миллий иқтисодиётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръатлари-ни таъминлашда кластерлаш сиёсатини изчил давом эттириш белгилаб берилган. Кластерлар фаолиятини йўлга қўйиш, самарали ташкил этиш ва молиялаштириш тизимини такомиллаштириш бўйича ҳали етарлича илмий тадқиқотлар олиб борилмаганлиги, айниқса, кластерларни ташкил этиш тамойиллари, самарали молиялашти-риш ҳамда кластер тузилмалари шакли ва уларнинг асосий хусусиятларини ўрганиш долзарб вазифалар сифатида қолмоқда. Мақолада муаллиф томонидан агрокластерларни ташкил этиш бўйича самарадорликка эришиш тамо-йиллари ҳамда молиявий баҳолаш кўрсаткичлари ишлаб чиқилган ва ишга доир илмий тавсиялар таклиф этилган.

В статье анализируется организационно-экономическая и финансовая деятельность агрокластеров, в том чис-ле в последние годы. Правительство определило последовательное продолжение политики кластеризации для обе-спечения опережающего развития национальной экономики и высоких темпов роста. Недостаточное количество научных исследований по вопросам создания кластеров, эффективной организации и совершенствования системы финансирования, особенно принципов кластерной организации, эффективного финансирования, а также изучение формы кластерных структур и их основных особенностей остаются актуальными задачами. В статье автор раз-работал принципы достижения показателей эффективности и финансовой оценки организации агрокластеров и предложил научные рекомендации для работы.

The article analyzes the organizational, economic and financial activities of agricultural clusters, including in recent years the Government has determined the consistent continuation of the clustering policy to ensure the rapid development of the national economy and high growth rates. An insufficient number of scientific studies on the creation of clusters, effective organization and improvement of the financing system, especially the principles of cluster organization, effective financing, as well as the study of the form of cluster structures and their main features remain relevant tasks. In the article, the author developed the principles for achieving performance indicators and financial assessment of the organization of agricultural clusters and offered scientific recommendations for work.

Кириш

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда агрокластерларни ривожлантиришга юқори даражада аҳамият қаратил-моқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг

2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжал-ланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида миллий иқтисо-диётни жадал ривожлантириш ва юқори ўсиш суръ-

Калит сўзлар: молиявий таҳлил, молиявий баҳолаш, миллий иқтисодиёт, кластерлаш сиёсати, молия-лаштириш тизими, самарали молиялаштириш, кластер тузилмалари, кластерли ёндашув, иқтисодиётда рақобатбардошлик.

атларини таъминлашда кластерлаш сиёсатини изчил давом эттириш белгилаб берилган.

Иқтисодийётда рақобатбардошликни аниқлаш ва ошириш бўйича кластерли ёндашувнинг асосчиси, Гарвард бизнес мактаби профессори М. Портернинг фикрига кўра, маълум бир мамлакатда кластерлар қанчалик ривожланган бўлса, аҳолининг турмуш даражаси ва компанияларнинг рақобатбардошлиги шунчалик юқори бўлади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Тадқиқот доирасида рақамлаштириш шароитида агрокластерларнинг молиявий таҳлилига доир бир қатор илмий адабиётлар ва манбалар таҳлил қилинди. Жумладан, илмий жараёнга 20 аснинг 80 йилларида М.Портер томонидан “кластер” атамаси иқтисодий категория сифатида киритилиб, унинг фикрича, кластер маълум соҳада фаолият кўрсатаётган компания ва институтларнинг географик жиҳатдан тармоқлараро бирлашуви ҳисобланади (Портер М, 1998); Агрокластернинг моҳияти А.А.Настин томонидан, “агрокластер, бир вақтда ва ўзаро ҳамкорликда ишлаб чиқариш вазибаларини ҳал қилиш ва атроф муҳитни ҳимоя қилишда бирлашиш мақсадида географик жиҳатдан бир жойда жойлашган, ўзаро бир-бирига боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи, турли мулк эгалари-оилавий ферма, фермерларни кооператив корхоналари, ижтимоий ва илмий ташкилотлар, таълим муассасалари ва маслаҳат хизматларидан иборат бозор субъектлари тизими” деб таърифланган (А.А. Настин, 2011); Р.Р. Тохчуков эса, “тадбиркорлик агрокластери пировард натижаси синергетик самара олиш ҳисобланган ишлаб чиқаришнинг барча босқичлари-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришдан тайёр маҳсулотни сотишгача жараёнларни ягона такрор ишлаб чиқариш тарзида мужассамлаштирган турли фаолият билан шуғулланувчи ташкилотларни бирлашуви” деб таъриф берса (Р.Р. Тохчуков, 2012); Э.Галвес-Ногалес “маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ва институтларнинг умумий манфаат олиш ва имкониятларни кашф этиш йўлида расмий ёки норасмий тарзда озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги соҳаларида ўзаро боғланиши ва тармоқлараро алоқаларни ўрнатишидир” (Э.Галвес-Ногалес., 2012) дея таъкидлайди.

Таҳлил ва натижалар

Рақамли иқтисодийёт шароитида агрокластерлар молиявий таҳлили ва самарадорлигини баҳолаш кенг қамровли ёндашув талаб этиладиган жараён ҳисобланади.

Назарий жиҳатдан, кластер ҳукумат ва бизнес ташаббуслари асосида шаклланади. У ёки бу тармоқда

кластерни шакллантириш миллий иқтисодийёт учун стратегик аҳамиятга эга ҳисобланиб, кластер ички ўсишга асос солган ҳолда бутун занжирни ўз ортидан эргаштириши мумкин бўлган бўғин ҳисобланади. Мисол учун, озиқ-овқат саноатида кластерни шакллантириш имкониятини кўриб чиқадиган бўлсак, кўплаб тармоқлар, хусусан, гўшт-сут маҳсулотлари ишлаб чиқаришда катта салоҳият мавжуд бўлиб, унда кластернинг муҳим элементлари – чорвачилик хўжаликлари; гўшт ва сутни қайта ишловчи корхоналар, қайта ишланган маҳсулотлардан фойдаланувчи ишлаб чиқариш корхоналари; махсус ускуналар ишлаб чиқарувчи машинасозлик корхоналари, идиш-упаковка ишлаб чиқариш, гўшт ва сутни стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаш ташкилотлари ҳисобланади.

Агрокластерларни босқичма-босқич шакллантириш жараёни турли манфаатдор томонларни (давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари, турли мулкчилик шаклларида фаолият юритадиган йирик ва кичик бизнес субъектлари ва таълим муассасалари) жалб этадиган мақсадли жараёндир.

Фикримизча, агрокластерларни ташкил этиш ва молиявий самарадорликка эришишда қуйидаги иқтисодий тамойилларга асосланилиши лозим: мураккаблик; илмий асосланганлик; рентабеллик; тизимлилик; самарадорлик; синергизм; динамик мувозанатлилик; мослашувчанлик ва мотивацион.

Илмий асосланганлик принципи кластерларни шакллантириш бўйича бошқарув фаолияти илмий маълумотларга асосланиши кераклигини белгилаб берса, тизимли ёндашув нуқтаи назаридан кластер - бу муайян мақсадларга эришиш учун ўзаро боғлиқ элементлар (корхоналар, ускуналар, бутловчи қисмлар етказиб берувчи, ихтисослаштирилган ишлаб чиқариш ва хизматлар, илмий-тадқиқот ва таълим ташкилотлари) йиғиндисидир.

Иқтисодий тамойил кластерни шакллантириш энг кам ресурсларни сарфлаган ҳолда амалга оширилишини ифодаласа, самарадорлик тамойили агрокластернинг юқори даражадаги фаолиятини таъминлашга йўналтирилган тамойилдир.

Синергия тамойили умумий мақсадларга эришиш учун агрокластер иштирокчиларининг биргаликдаги ҳаракатларини таъминлашни аниқлаб, бунда кластер аъзолари бирлашадилар ва ўз фаолиятини ташкил қилади, бир-бирини тўлдиради, шунда умумий фаолият самараси ҳар бир кластер аъзосининг мустақил самараси нисбатан юқори бўлади. Умуман олганда, синергия инновацияларни жорий этишни тезлаштириш, сотиш ҳажмини ошириш ва харажатларни камайтириш имко-

нини беради.

Кластерлар фаолиятини таҳлил қиладиган бўлсак, ривожланган мамлакатларда уларни жорий этишга катта эътибор қаратилганлигини, аммо бу масалага Ўзбекистонда фақат сўнгги йиллардагина устувор вазифа сифатида қаралаётганлигини кўришимиз мумкин.

Кластерларни жорий этиш ва уларнинг молиявий таҳлили юзасидан АҚШда ЯИМ 60 фоизи кластерларга жалб қилинган корхоналар томонидан ишлаб чиқилади, Европа Иттифоқи давлатларининг 38 фоиз ишчи кучи кластерларда фаолият кўрсатади, хусусан, Норвегия, Швеция ва Дания иқтисодиёти деярли тўлиқ кластерлар билан қамраб олинган (Painotalo Suomenmaa, 2003).

АҚШда 2010 йилги бюджет маблағлари ҳисобидан ҳудудий инновацион кластерлар ва бизнес-инкубаторларни ривожлантириш учун 100 млрд. АҚШ доллари ажратилишини миллий иқтисодиётнинг истиқболдаги рақобатбардошлигини белгилловчи омиллардан бири сифатида белгиланган.

Канадада кластерларни ташкил этиш, қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш бўйича юксак тажриба шаклланган, жумладан, биотехнология кластери (Торонто, Ванкувер, Оттава); ахборот-технологиялари кластери (Монреаль, Онтарио); виночилик кластери (Ниагара), озик-овқат кластери (Торонто) ва бошқа кластерларни мисол келтириш мумкин.

Германияда юқори иқтисодий самарадорликка эришган автомобилсозлик кластери (Баден-Вюртемберг), тиббиёт ускуналари кластери (Тутлинген), чиплар ишлаб чиқариш кластери (Дрезден) ва биотехнологиялар кластерини (Берлин-Бранденбург) мисол

доирасида юқори даражадаги микрочипларни яратиш учун 8 та давлатдан 24 та ҳамкор билан алоқалар ўрнатилган.

Ўзбекистонда Қишлоқ хўжалиги вазирлигидан олинган маълумотлар асосида кластерлар фаолиятини таҳлил қиладиган бўлсак, соҳага илм-фан, инновация ютуқлари ҳамда илғор технологиялар жорий этилаётганлига гувоҳ бўламиз (1-жадвал), хусусан, ҳар йили ўртача кластерларга бириктирилган фермер хўжаликлари сони 85 фоизга (2020 йил 7861 та, 2023 йилда 15600 та), яратилган иш ўринлари 81 фоизга (2020 йил 9,3 минг та, 2023 йил 25,3 минг та), кластерлар сони 79 фоизга (2020 йил 86 та, 2023 йилда 245 та), бириктирилган ер майдони 73 фоизга (2020 йил 78,8 минг га, 2023 йил 303 минг га), экспорт ҳажми 69 фоизга (2020 йил 72 млн. АҚШ доллари, 2023 йил 500 АҚШ доллари), қайта ишлаш қувватлари 68 фоизга (2020 йил 554 минг тонна, 2023 йил 2950 минг тонна), жалб қилинган инвестиция 65 фоизга (2021 йил 128 млн. АҚШ доллари, 2023 йил 205 млн. АҚШ доллари) ошиши прогноз қилинмоқда.

Фикримизча, бошқа хўжалик тузилмаларида бўлгани каби, агрокластерда ҳам баҳолашнинг кўрсаткичлар тизими ва молиявий ликвидлик масалалари таҳлил этилиши лозим. Мисол учун, агрокластерга доир бирор-бир инновацион лойиҳанинг молиявий ҳолатини аниқлашда ҳал этиладиган асосий вазифа – бу ўз вақтида кластернинг тўловга лаёқатини назарда тутган ҳолда унинг ликвидлигини баҳолаш ва молиявий мажбуриятларга эгаллиги бўйича тўлиқ ҳажмда жавоб бериш, айниқса, унинг маблағларини инвестициялаш давридаги чора-тадбирлардан иборат бўлиши

1-жадвал.

Ўзбекистонда агрокластерлар таҳлили

	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.	Ўртача ўсиш фоизда
Бириктирилган фермер хўжаликлари сони	7 851	9 868	12 350	15 600	85
Яратилган иш ўрни (<i>минг нафар</i>)	9,3	9,3	17,5	25,3	81
Кластер сони	86	146	163	245	79
Бириктирилган ер майдони (<i>минг га</i>)	78,8	113,5	197	303	73
Экспорт ҳажми (<i>млн. \$</i>)	72	75	250	500	69
Қайта ишлаш қувватлари (<i>минг. тн</i>)	554	841,8	1 450	2 950	68
Жалб қилинган инвестиция (<i>млн. \$</i>)		128	155	205	65
Фермер хўжаликлари ер майдони (<i>минг га</i>)		87	110	185	60
Қайта ишлаш босқичларини қамраб олиш (%)		15	25	35	58

Манба: муаллиф ишланмаси.

келтириш мумкин.

Францияда микро ва нанотехнологияларга асосланган “Minalogic” кластерининг “Foremost” лойиҳаси

керак.

Бунда молиявий ҳолатнинг келгусидаги режаси қуйидагиларни ўз ичига олади: фойда режаси (молия-

вий натижалар тўғрисидаги ҳисобот); пул маблағлари ҳаракати режаси (пул маблағлари ҳаракати тўғрисида ҳисобот); режали баланс (баланс ҳисоботи). Шунингдек, ушбу лойиҳанинг оптималлигини баҳолаш учун оптимал кўрсаткичлар тизимидан ҳам фойдаланилади.

Агрокластерларни молиявий таҳлил қилишнинг яна бир элементи 90-йиллар бошида Роберт Каплан ва Дэвид Нортонлар томонидан асос солинган – уйғунлашган кўрсаткичлар тизими (Balanced ScoreCard, BSC)дир. Уйғунлашган кўрсаткичлар тизими – бу корхоналар фаолиятининг барча, яъни ҳам молиявий, ҳам номолиявий жиҳатларини ўзида акс эттирган оптимал танлаб олинган кўрсаткичлар бўйича корхона самарадорлигини аниқлаш ва баҳолашга асосланган бошқарув тизимидир (Каплан Р, 1996).

Р.Каплан ва Д.Нортон томонидан муваффақиятли фаолият юритаётган корхоналар уйғунлашган кўрсаткичлар тизимини шакллантиришда камида тўртта омил (молия; харидорлар; ички бизнес жараёнлари; таълим ва ривожлантириш)га риоя этилиши лозимлиги илмий жиҳатдан асослаб берилди.

Бизнингча, агрокластерларни ташкил этиш бўйича молиявий баҳолаш учун қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

– молиявий омил (фойдани ошириш, соф фойда; харажатларни камайтириш, сотилган маҳсулот ҳажмида харажатлар улуши, 1 сўм сотилган маҳсулот учун

харажатлар; ички ва жаҳон бозоридаги улушнинг ортиши, маҳсулот сотишдан олинган даромад);

– харидорлар омили (сотилган маҳсулот ҳажми ва маҳсулот сотишдан олинган даромад);

– ички ишбилармонлик муҳити (замонавий ва илғор асбоб-ускуналарни сотиб олиш, асосий воситаларнинг баланс қиймати; харажатларни бошқариш бўйича замонавий тизимни жорий қилиш, маҳсулот таннархида операцион харажатлар улуши; маҳсулот таркиби ва ассортименти кенгайтириш, маҳсулот турларининг янгиланиш тезлиги);

– таълим ва кадрлар салоҳиятини ошириш (мавжуд меҳнат коллективини сақлаб қолиш, ишчилар сони; меҳнат унумдорлиги ва иш ҳақини ошири, 1 ишчига тўғри келадиган ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми, ўртача иш ҳақи миқдори; ишчи ходимларнинг ўз ишидан қаноатланиш даражасини ошириш, ишлаб чиқаришда юз берган нохуш ҳодисалар сони).

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, муайян шароитларга қараб турли хўжалик юритувчи субъектларнинг кластер доирасидаги ишлаб чиқариш кооперацияси шаклланининг кўп хиллиги барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, йирик ишлаб чиқаришга хос бўлган камчиликларга йўл қўймаслик, ишлаб чиқаришнинг товарлар, ишлар ва хизматларга бўлган доимий равишда ўзгариб турувчи истеъмол талабига мослашувчанлигини ошириш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январда “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.
2. M. Porter. 1998. Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review. Available at: <http://hbr.org/product/clusters-and-the-new-economics-of-competition/an/98609-PDF-ENG>
3. А.А. Настин. Сельскохозяйственный кластер Дании. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. 2011. №4, стр.45.
4. Galvez-Nogales, Eva. Agro-based clusters in developing countries: staying competitive in a globalized economy. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Rome, 2010
5. M. Saidov, I. Ochilov, H. Yangibaev. (2020). Cluster - An Innovative Structure Based on High Technologies in the Economy of Uzbekistan // Solid State Technology Volume: 63, Issue: 4, Publication Year. Scopus. - PP 205-212.
6. M. Saidov, I. Ochilov, N. Khasanov, M. Muratova. (2020). Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, Scopus. - PP 3244-3253.
7. B. Isroilov, I. Ochilov. (2021). Improvement of Organizational and Economic Mechanisms of Organization of Vine Clusters. The American Journal of Social Science and Education Innovations, SJIF 5.857, DOI 10.37547 / TAJSSSEI, Volume 03 Issue 08, 27–33.
8. И.С. Очиллов. (2022). Трансформация ва рақамли иқтисодиёт шароитида агрокластерлар самарадорлиги таҳлилини такомиллаштириш. Монография. “Ozkitob savdo nashriyot matbaa ijodiy uyi” нашриёти. Тошкент.
9. И.С. Очиллов. (2022). Агрокластерларнинг молиявий самарадорлиги таҳлилини такомиллаштириш. Agroiqtisodiyot, № 4(26). Тошкент. –Б 113-115.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги самарадорлиги ва рақобатбардошлигини ошириш йўллари

Эффективность и конкурентоспособность сельского хозяйства в Узбекистане

Ways to increase efficiency and competitiveness of agriculture in Uzbekistan

Абдувоси НАЗИРОВ,
Тошкент архитектура қурилиш университети доценти, и.ф.н.
Абдураим ТОШБОЕВ,
Тошкент давлат аграр университети профессори, и.ф.н.

Аннотация

Республикаимиз қишлоқ хўжалигидан фойдаланишининг оптимал ечимини топиш, ҳосилдорлик ва экспортни ошириш ҳамда ер эгалик ҳуқуқларини мустаҳкамлаш ва қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармасини ислоҳ қилиб, аграр соҳанинг бошқа тармоқларига ҳам арзон кредитлар ажратиш, қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни оптималлаштириш, маҳсулотларининг ҳосилдорлигини ошириш ва сифатини яхшилаш талаб этилади.

В статье вы можете найти оптимальные решения для сельскохозяйственного использования, повысить производительность и экспорт, а также укрепить право собственности на землю и реформировать Государственный фонд поддержки сельского хозяйства, предоставляя недорогие кредиты другим секторам аграрного сектора, оптимизируя использование сельскохозяйственных земель и повышая производительность и улучшение качества.

In this article, you can find optimal solutions for agricultural use, increase productivity and exports, as well as strengthen land ownership and reform the State agricultural support Fund by providing low-cost loans to other sectors of the agricultural sector, optimizing the use of agricultural land and increasing productivity and quality improvement.

This problem has not been solved for many years due to the lack of funding for research and services necessary for the development of the agricultural sector.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан олиб борилаётган кенг қамровли изчил сиёсатда доимо халқнинг турмуш даражасини оширишга ва уларга муносиб яшаш шароитларини таъминлаб беришга, тадбиркорларни қўллаб-қувватлашга, иқтисодиётни тизимли ривожлантиришнинг ва тараққиётнинг мустаҳкам заминини яратишга алоҳида аҳамият қаратилмоқда.

Қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш жамғармасини ислоҳ қилиб, аграр соҳанинг бошқа тармоқларига ҳам арзон кредитлар ажратиш йўлга қўйилиши кўзда тутилган.

Таъкидлаш жоизки, қишлоқ хўжалигига оид илмий изланишларга мурожаат қилганда, МДХ давлатларидан бир қанча олимлар, шужумладан С.Н. Новоселов, С.М. Смирнованинг илмий ишларида

Калит сўзлар: илмий тадқиқот, аҳоли бандлиги, тежайдиган технологиялар, оптималлаштириш, самарадорлик, молиялаштириш, агрокластер.

қишлоқ хўжалигида фойдаланишнинг оптимал ечимлар, ердан фойдаланиш, ҳосилдорликни ошириш, ишлаб чиқарилган маҳсулотни экспорт қилиш, илмий тадқиқот ишларини молиялаштириш ва уларни такомиллаштиришнинг айрим жиҳатлари ўрганилган.

Қандай қилиб қишлоқ хўжалигидан фойдаланишнинг оптимал ечимини топиш, ҳосилдорлик ва экспортни ошириш ҳамда ер эгалик ҳуқуқларини мустаҳкамлай оламиз? Ўзбекистон ЯИМнинг 32 фоизини ташкил қилиб, меҳнатга лаёқатли аҳолининг 27 фоизини иш билан таъминловчи қишлоқ хўжалиги самарали давлат сиёсати шароитида мамлакат иқтисодий ўсишининг асосий омилларидан бири бўлиши мумкин. Мазкур сиёсатнинг самарали амалга оширилиши натижасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорти ҳажми ҳамда фермерлар ва агроташкилотлар даромадлари ошади, қишлоқ жойларда минглаб янги иш ўринлари яратилади. Бу ерларда яшаш даражаси кўтарилади, бир қатор озиқ-овқат маҳсулотлари аҳоли учун арзонроқ бўлади ва мамлакат ишончли озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлай олади. Бироқ қишлоқ хўжалигини рақобатбардош, шунингдек хусусий сектор, аҳоли ва давлат манфаатлари учун хизмат қиладиган соҳага айлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф қилиш керак. Иқтисодий таҳлиллар мазкур мақсадга эришишнинг беш асосий муаммоси мавжуд эканлигини кўрсатади:

– Қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишни оптималлаштириш бугунги кун талаби. 2021 йил Ўзбекистоннинг 70 фоиз экин майдонлари пахта ва буғдой етиштириш учун ишлатилган. Охириги бир неча йилларда баъзи ер майдонлари пахта ва буғдой етиштиришдан чиқарилди. Лекин қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда унумдорликни ошириш учун ҳозирги кунда мазкур икки маҳсулот экиш учун ишлатилаётган қўшимча майдонлардан кейинчалик бошқа янада самарадор юқори ҳосил берадиган экинларга, хусусан, мева ва сабзавотлар экиш учун фойдаланса бўлар эди. Бизнинг ҳисоб-китобларимизга кўра, Ўзбекистон пахта ва буғдой майдонларини қисқартириш, масалан уларни 50 фоизгача камайтириш қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 51 фоизга, қишлоқ хўжалигида бандликнинг 16 фоизга, сув тежамкорлигининг 11 фоизга ошишига олиб келади. – Маҳсулотларининг ҳосилдорлигини ошириш ва сифатини яхшилаш керак бўлади. Маълумотлар таҳлиliga асосан

2020 йилда Ўзбекистон ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти даромадининг фақатгина 0,02 фоизини қишлоқ хўжалиги соҳасидаги илмий изланишларга сарфланган. Шу билан бирга, ҳозирги кунда маҳаллий фермерлар учун ахборот-консултатив хизматлар мутлақо мавжуд эмас. Таққослаш учун, муваффақиятли қишлоқ хўжалигига эга бўлган ўрта даромадли мамлакатлар қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 1 фоизини қишлоқ хўжалиги соҳасидаги тадқиқотлар учун сарфлайди, кўп даромадли мамлакатлар эса ўртача 2,5 фоиз сарфлайди. – Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун экспорт имкониятларидан максимал фойдаланиш имконияти мавжуд. 2020 йилда Ўзбекистон агро озиқ-овқат маҳсулотлари экспорт қиймати бор-йўғи 1,3 млрд. долларни ёки ҳар гектар маҳсулдор ерга нисбатан 330 долларни ташкил қилди. Таққослаш учун, ўша йили Вьетнам 40 млрд. долларлик қишлоқ хўжалик маҳсулотини экспорт қилган. Бу давлатнинг экспортдан олган фойдаси ҳар бир гектар маҳсулдор ерга 6100 долларни ташкил қиладди. Жаҳон савдо ташкилоти таркибига кириш учун ҳукумат томонидан олиб борилаётган иқтисодий ислоҳот ва чора-тадбирлар Ўзбекистон учун қишлоқ хўжалик маҳсулотлари, хусусан мева-сабзавотларни жаҳоннинг кўпчилики мамлакатларига экспорт қилиш имконини беради. – Қишлоқ хўжалигини молиялаштириш учун бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш талаб этилади. Статистик маълумотларга кўра: 2018 йилда Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги учун давлат харажатлари ЯИМга нисбатан 1,8 фоизни ташкил этди (2016 ва 2017 йилларда ЯИМнинг 2 фоизини ташкил этган эди). Бошқа давлатлар қишлоқ хўжалигига ЯИМнинг нисбатан кичикроқ улушини ажратадилар. Ўрта даромадли мамлакатлар ЯИМнинг ўртача 0,6 фоизини сарфлайди, Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг (ИХТТ) юқори даромадга эга мамлакатларида ялпи ички маҳсулотга нисбатан 0,2 фоиз миқдорида маблағ ажратилади. 2020 йилда Қозғистон қишлоқ хўжалигига ЯИМнинг 0,8 фоизини, Вьетнам эса 0,5 фоизини сарфлади. Ҳатто йигирма йил аввал ҳам ўрта даромадли мамлакатлар камбағал бўлганида, уларнинг қишлоқ хўжалик бюджетлари ЯИМга нисбатан 1,3 фоизни ташкил қилар эди.

Ўзбекистон учун яхши хабар шундаки, буғдой ва пахта учун давлат нархининг пастлиги

ҳисобига фермерларни ва деҳқон хўжаликларини солиққа тортишни бекор қилиш ҳисобига давлат харажатларининг самарадорлигини ошириш мумкин. 2020 йилда пахта ва буғдой нархларининг пасайиши ҳисобига фермерларимиз ялпи ички маҳсулотининг 1,7 фоизни йўқотдилар. Натижада фермерларда ҳосилдорликни оширишга рағбатлантириш бўлмаган.

Фермер хўжаликларининг ерга эгалик қилиш ҳуқуқларини ҳимоя қилиш керак. Деҳқон хўжаликлари (кичик деҳқонлар)нинг ерга эгалик қилиш ҳуқуқлари қонуний ҳимояланган, аммо бу ҳимояланиш амалда бажарилмай, жойлардаги ҳокимликлар қонун доирасида иш тутмайдилар. Бу моддий-техник ресурсларга кўпроқ пул тўлашлари, ўзларининг кичик ер майдонларида ишлаб чиқаришни механизациялаш қийин бўлса ҳам, нима сабабдан кичик деҳқон хўжаликларида йирик фермер хўжаликларидагига нисбатан ҳосилдорлик ўртачадан юқори эканлигининг асосий сабабларидан биридир.

Бугунги кунда давлат томонидан маҳсулдорликка қарши хизмат қилаётган мазкур амалиётдан воз кечиш зарур. Фермерлар ўзларининг ерга бўлган ҳуқуқи дахлсиз эканига тўлиқ ишонмас экан, улар меҳнат самарадорлигини ошириш ҳамда маҳаллий ҳокимият фойдаланишга тақдим этилган ерлар ҳосилдорлигини яхшилашга сармоя киритмайди.

Албатта, юқорида санаб ўтилган вазифалар ва чақириқлар рўйхати етарлича кенг қамровли кўриниши мумкин. Бироқ уларнинг ечимлари тўла ҳаётий бўлиб, қишлоқ хўжалигини модернизация қилишни тезлаштириш ҳамда рақобатбардошлигини ошириш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётидаги таркибий ўзгаришлар учун ўта муҳим.

Айни пайтда ишлаб чиқиляётган 2022–2030 йилларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш миллий стратегияси мазкур соҳада халқаро ҳамкорлар томонидан қўлаб-қувватланишга тайёр бўлган ислохотларни амалга ошириш учун асосий ҳужжатга айланиши лозим.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М. Мирзиёев. Ризқ-рўзимиз бунёдкори бўлган қишлоқ хўжалиги ходимлари меҳнатини улуғлаш, соҳа ривожини янги босқичга кўтариш – асосий вазифамиздир, Халқ сўзи, 10.12.2017 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, Халқ сўзи, 22.12.2017 йил.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.
4. Р.Х. Эргашев. Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти. Т., 2010 й.
5. Д.И. Саидова ва бошқ. Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги. Ўқув қўлланма. Т., 2017 й.
6. А.С. Елагина. Глобальные политические процессы регулирования продовольственных рынков на принципах устойчивого развития. Теории и проблемы политических исследований. 2016. № 2. С. 89-97.
7. А.Х. Назиров ва бошқалар. “Фермер хўжаликларини ташкил этиш ва бошқаришнинг ҳуқуқий асослари” ўқув қўлланма. Тошкент 2014 й.

УЎТ: 658.155.4.

Рискни ҳалол бизнес концепцияси орқали бошқаришнинг ташкилий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш Совершенствование организационно-экономического механизма управления рисками посредством концепции честного бизнеса Improving the organizational and economic mechanism of risk management through the concept of honest business

Жамолiddин КАМБАРОВ,
Фарғона политехника институти и.ф.н., доцент.

Аннотация

Мақолада рискни бошқаришда ҳалол бизнес концепциясини қўллаш орқали самарадорликка эришиш масалалари ёритилган. Бунда миллий, диний ва этнопсихологик қадриятлар ёрдамида ҳалол ахборотлар, алдов ҳамда ёлгонсиз бизнесни ташкил этишининг ташкилий-иқтисодий масалалари ёритилган.

В статье освещены вопросы достижения эффективности за счет применения концепции честного бизнеса в управлении рисками. Освещаются организационно-экономические вопросы организации честной информации, бизнеса без мошенничества с помощью национальных, религиозных и этнопсихологических ценностей.

The article highlights the issues of achieving efficiency through the application of the concept of honest business in risk management. Organizational and economic issues of organizing honest information, business without fraud with the help of national, religious and ethno-psychological values are covered.

Кириш. Бугунги кунда, қурилиш соҳаси ва қурилиш материаллари саноати корхоналарига нисбатан жамиятда “қора PR” шаклланиб қолган. Мазкур тармоқ аҳоли ҳамда истеъмолчилар томонидан рекламациялар кўплиги билан бошқа соҳа ва саноат тармоқларидан ажралиб туради. Ушбу ҳолат қурилиш материаллари саноат корхоналарига бўлган ишончни пасайишидан ташқари ахборотларни ноаниқлик муҳитида шаклланаётганлигидан ҳам далолат беради. Замонавий бизнес фалсафасига айланиб бораётган ошқора ва аниқ ахборотлар, истеъмолчилар билан чуқур ишлаш, корхоналарни турли ноаниқлик ва рисклардан ҳимоялаб келатганлигини амалиётда кўплаб кейслари мавжуд. Риск концепциясида эса ноаниқ муҳит ва ундаги

ноаниқ ахборотлар корхоналар фаолиятига рискларнинг таъсирини ошириши ўрганиб чиқилди. Бундан кўринадики, қурилиш материаллари саноат корхоналарида ўзаро ишонч, миллий ҳамда эътиқодий қадриятлар асосида фаолиятни ташкил қилиш механизмларига катта талаб мавжуд. Бу эса бизнесни юритишда ва ташкилий-иқтисодий асосларини ишлаб чиқишда ҳалоллик, ишонччилик, ёлгон ва алдовларнинг бўлмаслиги, кўрсаткичларнинг ҳақиқатга мослигини талаб этади.

Адабиётлар шарҳи. Саноат корхоналарига таъсир қилаётган рискларни, уларни бартараф этиш, бошқариш ҳамда бу борадаги методологик асосларни ишлаб чиқиш бўйича хориж олимларидан Адам Смит, Лука Пачоли, Миль Джон Стюарт, Се-

Калит сўзлар: риск, ҳалол бизнес, концепция, PR сиёсати, қадрият, эътиқод, корхона бренди, этнопсихология, менталитет, ички муҳит, ташқи муҳит.

ниор Нассау Ульям, Маршал Альфред, Пигу Артур, Джон Мейнард Кейнс, Фрэнк Найт, Жон Фон Нейман, К.Холтордф, М. Рудольф, К.Шваб, Р. Таффлер, Р. Чапман, Г. Тишоу, У.Бивер, Ж. Конан, М. Голдер, В. Ширяева, С. Пиккет, Э. Альтман, Баззел Р, Кокс Д., Александр Пэйзер, Ж.В.Эйкен, Браун Р., Сэм Севидж ва бошқаларнинг тадқиқотларида ўз аксини топган.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот жараёнида ишнинг назарий-услубий асосларини ўрганишга бағишланган тизимли ёндашув, қиёсий таҳлил, гуруҳлаш, таққослаш каби статистик тадқиқот усуллардан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси. Ўзбекистон Республикаси ва унда фаолият кўрсатадиган саноат корхоналарининг аксар қисми ўзбеклар ва ислом динига эътиқод қиладиган ходимлардан иборат бўлганлиги сабабли, рискни бартараф этишга бўлган ёндашувлар ҳам бошқа давлатларнинг ёндашувларидан кескин фарқ қилади. Риск ахборотларнинг ноаниқлиги ҳамда ишончсизлиги шароитида кучайиб боришини назарда тутиладиган бўлса, республикадаги миллий саноат корхоналарида менталитет ҳамда халқни эътиқоди ва қадриятларига боғлиқ ҳолда рискни бартараф этиш тадбирлари концепциясини ишлаб чиқиш зарур. Бундай концепция эса айниқса Фарғона водийсидаги корхоналарда амалда шарқона бошқарув ва ўзаро муносабатларга таянади.

Бу каби механизмлар бошқа тармоқларда қўлланиб келинади. Масалан, ҳалол атамасини иқтисодиётдаги татбиқи озик-овқат соҳасида кенг фойдаланилмоқда. Хусусан, озик-овқат маҳсулотларида ҳалол стандартининг мавжудлиги ислом динига эътиқод қилувчи истеъмолчиларда маҳсулотни сотиб олишга бўлган иштиёқи ва ишончини оширади. Ёки ахборотларни бирламчи манбаадан олиш ва таҳлил қилишда ишончлилик тамойилинининг фаол ишлаши, ахборотлардан фойдаланувчиларнинг хулосаларини қўллаб-қувватлайди. Ўхшаш мисолларни яна давом эттириш мумкин. Лекин асосий гоё шундаки, озик-овқат саноатидан бошқа тармоқларда ҳам ахборотларни олишда ёки узатишда, қайта ишлашда, қарор қабул қилишда, ўзаро муносабатларда ҳалоллик механизмидан фойдаланиш бизнеснинг ривожига, бозорда корхона имиджини ортишига ижобий таъсирини кўрсатади. Ушбу фикрлар асосида қурилиш материаллари саноати корхоналари ва хусусан “Кварц” АЖ учун “ҳалол

бизнес концепцияси”нинг ташкилий-иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш тавсия этилади.

Ҳалол бизнес концепцияси гоёсининг ташкилий-иқтисодий механизмини амалиётга татбиқ этишда қуйидагича механизм таклиф этилади:

Биринчи босқич тайёргарлик кўриш босқичи:

1. Ахборот айланишини рақамлаштириш механизмини ишлаб чиқиш.

2. Ошкоралик гоёсини ишлаб чиқиш ва илгари суриш.

Иккинчи босқич концепцияни амалиётга татбиқ этишнинг институционал асосларини қуришга мўлжалланиб, қуйидаги ишлар кетма-кетлигидан иборат:

1. Ҳужжатлар ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва амалга киритиш.

2. Йўриқнома ишлаб чиқиш.

3. Корхонадаги ҳалоллик мезонини ишлаб чиқиш.

4. Жамоа ва ҳамкорларни ҳалол бизнес концепциясига тайёрлаш учун шарқона бошқарув гоёларига ўқитишни ташкил этиш.

5. Корхонада ташқи ва ички иштирокчилар учун бирдек таъсир қиладиган “Ҳалол бизнес” муҳитини шакллантириш.

Учинчи босқич гоёни амалиётга трансфер қилиш босқичи бўлиб, корхонанинг барча даража ва бўғинларини қамраб олиш ва масштабини кенгайтириш ҳисобига PR қилишдан иборат:

1. Ҳамкорлар билан тузиладиган ўзаро англашув меморандумлари, шартномалар ва бошқа ҳужжатларга ҳалол бизнес концепциясининг қоидаларини киритиш.

2. Ҳалол бизнес концепциясига амал қилинишини назорат қилувчи ва тартибга солиб боровчи кузатув комиссияси фаолиятини ташкил қилиш. Мазкур комиссия таркибига истеъмолчи, тадқиқотчи ҳамда ҳамкорлардан вакилларни жалб этиш.

3. Ҳалол бизнес концепциясининг амалиётга трансфер қилинганлигини англаувчи PR компанияларни ташкил этиш.

Ҳалол бизнес концепциясини ташкил этиш учун аввалмбор корхона ва ундан ташқари муҳитни ажратиб олиш ва моҳияти бўйича гуруҳларга бўлиш лозим. Чунки, ахборотларни шаклланиши ва қизиқувчиларга етказишда чекаш тақсимот ва манбага боғлиқ. Мутахассис ва олимлар корхонанинг ички муҳити ҳақида гап кетганида битта йўналиш-

ни тушунадилар. Лекин корхонадаги муҳит таъсисчилардан иборат корпоратив бошқарув муҳити, ижро этувчи ёлланма менежерлардан иборат ижроия орган ҳамда ички бўғинлардан иборат.

Ҳалол бизнес концепциясининг мазкур тизимидаги ўзига хос хусусият ахборот манбалари бўйича масъулларни белгилаш, йиғиш, таҳлил қилиш, қайта ишлаш ва саралаш жараёнида виждонан ҳалоллик тамойилидан фойдаланиш ҳисобланади. Бунинг учун корхона “Ҳалоллик кодекси”, “Ҳалоллик Низоми”, “Ҳалоллик йўриқномаси” ҳамда тамойиллари каби қадриятларини белгилаб олиши, тасдиқлаши ҳамда барча ходим ва ҳамкорларни мазкур тизим бўйича малакалаши тўғри келади.

Хулоса ва тақлифлар. Ҳалол бизнес концепциясининг асосида ахборот туришининг асосий сабаби барча жараёнлар ҳаққоний ахборотларга таянади. Ҳар қандай бизнес ҳалоллиги, ташқи ва ички фойдаланувчилар учун бериладиган у ёки бу даражадаги ахборотларидан билинади. Алдов бўлмаган ҳамда ахборотлар ишончли манбадан олиниб етказилган корхоналарда даромаддан яшириш, маҳсулот сифатини ошириб ёки ўзгартириб кўрсатиш,

сохта ва (ёки) яширин банкротлик каби ёлгон ахборотлар бўлмайди.

Ҳалол бизнес концепциясини саноат корхоналарига татбиқ этиш қуйидаги афзалликларни тақдим этади:

- корхонанинг маҳаллий ва халқаро бозордаги имиджи ортади;
- ходимлар ўртасида ноҳалол ҳаракатлар ҳамда коррупция аломатлари бартараф этилади;
- ахборотларнинг ошкор этиш бўйича чегараларни аниқ белгилаб олиш ходимлар ўртасидаги зиддият ва депрессияларни камайтириб, ўзаро ишончни мустаҳкамланишига олиб келади;
- аниқлик муҳити шакланганлиги боис риск даражаси камаяди;
- акцияларни сотиб олишга қизиқувчи инвесторлар сони ортади.

Ушбу концептуал моделни нафақат қурилиш материаллари корхоналарида балки барча саноат корхоналарида жорий этиш Ўзбекистон бизнесининг халқаро нуфузини ошириб, бозорни хорижий корхоналарнинг кучли интервенциясидан сақлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. R.Chapman. Project Risk Management: Processes, Techniques and Insights. John Wiley & Sons, Chichester. ISBN 0 471 95804 2, 1997
2. C.Holtdorf, M.Rudolf. Risk management: Challenge and opportunity, Berlin: Springer Verlag, 2000.-415p.
3. V.Shiryaeva. Design measures for industrial safety in chemical engineering processes// Chemical and Petroleum Engineering. – 2003. Т. 39. – № 9-10. p. 563-568
4. Р. Баззел, Д. Кокс, Р. Браун. Информация и риск в маркетинге/ Пер. с англ. Под ред. М.Р. Ефимовой. – М.: Финстатинформ, 1993.
5. Вон Эйкен Дж. Кризис – остаться в живых! Настольная книга для руководителей, предпринимателей и владельцев бизнеса. – М.: Альпина Бизнес Букс.
6. Дж. М. Кейнс. Общая теория занятости, процента и денег. / – М.: Знание, 2002. – 352 с.
7. А. Маршалл. Принципы экономической науки.. – М.: Прогресс, 1993.
8. Дж. Ф. Нейман. Теория игр и экономическое поведение. М.: Наука, 1970.
9. А. Пигу. Экономическая теория благосостояния. Т.1 – М.: Прогресс, 1985. – 235 с.
10. Адам Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Соцэкгиз, 1962; Лука Пачоли. Трактат о счетах и записях. Финансы и статистика – М.: - 1994.

Ўзбекистоннинг ривожланишида қайта тикланувчи ҳамда
муқобил энергия манбаларидан фойдаланишнинг иқтисодий ва
экологик самарадорлиги
Экономическая и экологическая эффективность использования
возобновляемых и альтернативных источников энергии
в развитии Узбекистана
Economic and environmental efficiency of the use of renewable
and alternative energy resources in the development of Uzbekistan

Панжа АЛИҚУЛОВ,
Тошкент архитектура қурилиш университети доценти, т.ф.н.

Аннотация

Ўзбекистон Республикасининг ўзига хос иқлим шароитларида қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишнинг келажаги жуда ҳам порлоқ. Хавфсиз энергия таъминоти бу қазиб олинувчи моддаларга асосланган энергия ресурслари (ёқилги)ни аста-секин қайта тикланувчи энергия манбалари билан алмаштиришга қаратилган экологик сиёсатнинг асосий мақсадларидан биридир.

Будущее использования возобновляемых источников энергии в особых климатических условиях Республики Узбекистан очень перспективное. Надежное энергоснабжение является одной из основных целей экологической политики, направленной на постепенную замену ископаемых энергоносителей (топлива) возобновляемыми источниками энергии.

The Republic of Uzbekistan is interested in using renewable energy sources for its own purposes. Hiroshima's energy supply is one of the main goals of the environmental policy, which is to ensure uninterrupted power supply to Hiroshima, in exchange for the use of renewable energy sources (ESA).

Осиё тараққиёт банки (ОТБ) экспертларининг маълумотига кўра, ривожланган давлатлар, шунингдек МДХ ва Марказий Европа мамлакатларига нисбатан Ўзбекистон маҳсулот бирлигига тўғри келувчи энергия сарфининг энг юқори кўрсаткичига эга. Ўтган йиллар мобайнида ялпи ички маҳсулот бирлигига тўғри келувчи энергия сарфи ҳар бир минг АҚШ доллар маҳсулотга 2,8 дан 4,3 тонна шартли ёқилгига ошди, бошқа мамлакатларда эса бу кўрсаткич барқарор камайиб бормоқда.

Ялпи ички маҳсулот ҳажмини ошириш режаси энергия ресурсларини ишлаб чиқаришни мос ра-

вишда оширишга олиб келади. Бирок, аввал айтганимиздек, энергияни тежаш бўйича чора-тадбирларни кенг кўламда жорий қилмасдан туриб, фақатгина анъанавий энергия манбаларига суяниб, ушбу масалани ҳал қилиш мушкул. Аммо, энергияни тежаш соҳасида катта натижаларга эришиш энергия истеъмоли маданиятини ўз ичига олган ҳолда мақсадга қаратилган ҳар кунлик ишни талаб қилувчи узоқ жараёндир. Қишлоқ ва чекка жойларда энергия таъминотини яхшилаш аҳоли сони ва унинг ўсиши (йилига 2,3 фоиз) жиҳатидан Ўзбекистон Марказий Осиёда биринчи ўринда тура-

Калит сўзлар: тикланувчи энергия, қайта тикланувчи энергия, энергия ресурслари, захираларининг чекланганлиги, экспертлар.

ди. Башоратларга кўра, Ўзбекистон аҳолиси 2023 йилга бориб 35 млн. кишига етади. Ҳозирги вақтда 60 фоиздан кўпроқ аҳоли қишлоқларда истиқомат қилади. Ўртача аҳоли зичлиги 1 квадрат километрга 52,6 киши тўғри келади. Республика вилоятларидаги кўпгина қишлоқларда истеъмолчиларга электр энергия ва табиий газ билан таъминлаб бериш сифати ва ҳажмида муаммолар бор, бу масала 2022 йил қиш мавсумини совуқ келиши муносабати билан яққол кўриниб қолди. Чорвачилик хўжаликлари ва уйлардан бир неча километр узоқда жойлашган чекка қишлоқларда, одатда, марказлашган энергия таъминоти мавжуд эмас.

Ҳозирги шароитда 1 км электр тармоғи ўтказиш тахминан 15000 АҚШ долларига тўғри келадиган вақтда бундай қишлоқларни электр узатиш тармоғига улаш амалда мумкин эмас. Бироқ Президентимизнинг ташаббуси билан бу масалалар бирин-кетин амалга оширилмоқда. Дунё амалиётида, қишлоқ ҳудудларини энергия билан таъминлашда кўпинча қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланилади. Мазкур тажриба Ўзбекистонда ҳам қўлланилиши узлуксиз амалга оширилмоқда. Бу орқали қишлоқ туманларида энергия таъминоти сифати яхшиланади нафақат яшаш шароитларининг қулайлиги ошади, балки хусусий тадбиркорлик ривожланади. Бу эса, ўз навбатида, янги иш ўринларининг очилишига, аҳоли турмуш даражасининг яхшиланишига сабаб бўлади, ёшларнинг миграциясига барҳам беради. Буга газлари ташламаларининг қисқариши Жаҳон ресурслари институтининг маълумотларига кўра, буга газлари ташламалари бўйича Ўзбекистон Марказий Осиёда Қозоғистондан кейин иккинчи ўринда (121044,6 минг тонна ва 123685,6 минг тонна/йилига) туради. Бунда ташламаларнинг 80 фоиздан кўпроғи энергетика секторига тўғри келади. Экологик тоза қайта тикланувчи энергия манбаларини энергия балансига кенгроқ жалб қилиш бугунги куннинг талабидир.

Бу, ўз навбатида, буга газлари ташламаларини қисқартиришда муҳим омил саналади. Давлатнинг барқарор ривожланиши ўтган асрнинг 70 йилларидаги энергетика инқирози дунёнинг деярли барча давлатларини қамраб олди. Бу ёқилғи энергетика ресурслари захираларининг чекланганлигини уқтирувчи бекиёс сабоқ бўлди. Келажак авлод имкониятларига путур етказмаган ҳолда бугунги авлод эҳтиёжини қондириш маъносини англаувчи “Иқтисодиётнинг барқарор ривожланиши” тушун-

часи шаклланди. Газ саноатининг XX аср ўрталарида ривожланишидаги ютуқлар газ ва газ конденсатлари конларининг катта бўлмаган харажатлар билан фаол ишга тушириш энергия ресурсларининг истеъмоли умумий балансида табиий газ ҳиссасининг ортишига олиб келди. Ички бозорда газ нархининг арзонлиги, катта қўламдаги газлаштириш углеводородлар қазиб олишнинг кескин ортиб кетишига олиб келди.

Нефтьгаз соҳаси фаолиятида ер остидан бир бирлик ҳажмда олинadиган углеводород миқдори учун қидирув ишлари билан захиралар ўсишини уч бирликка ошириш, яъни режалаштирилаётган қазиб олишдан уч баробар кўп эканлигини исботлашни талаб этадиган қоидага амал қилинар эди. Бу талабга риоя этилмаганлиги сабабли 90 йиллардан бошлаб қидириб топилган углеводород захираларининг фожеали тугаб боришига олиб келди. Табиий углеводородларнинг истиқболли ва текширилган захиралари қандай бўлишидан қатъий назар, улар қайта тикланмайдиган энергия манбаларига кирди. Уларни жадал қазиб олиш захираларни камайтиради, бу эса барқарор ривожланиш тамойилларига зид ҳисобланади. Бутун иқтисодиётнинг биргина энергия манбаига қазиб олинadиган ёқилғига қараб қолиши мамлакат энергия хавфсизлигига раҳна солади ва нефтьгаз соҳасига ҳаддан ташқари оғир юк бўлиб тушади. Мамлакат иқтисодиёти барқарор ривожланиш тамойилларига мувофиқ ривожланиши учун энергияни иқтисод қилишда энг юқори даражага эришиш, энергиядан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ва қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш керак.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикасининг олдида мамлакат энергетика хавфсизлигини таъминлашда мамлакат ёқилғи энергетика балансига қайта тикланувчи энергия манбаларини кенг жалб этиш муаммоси турибди. Муқобил энергия турларидан фойдаланиш дарёларнинг гидроэнергетика, сув омборлари ва ирригация каналлари, океан тўлқинлари, қуёш энергиясига, шамол ва биомасса (шу билан бирга майиш чикиндиларни утиллаштиришдан олинadиган энергия) ҳамда геотермал энергия салоҳиятига асосланган. Ўзбекистоннинг иқлим ва географик шароити қуёш энергиясидан саноатда кенг қўламда электр ва иссиқлик энергиясини олиш имкониятини беради. Қуёш энергияси бу қайта тикланувчи энергия манбаи бўлиб, амалда ишлатиш нуқтани назардан

келажги порлок, фойдаланиш учун қулай, оддий энергия ҳисобланади.

Қуёш энергиясидан биз факат электр энергия олиш учун эмас балки ундан коллекторлар орқали сув иситишда, қуёш ўчоғи орқали овқат, нон пиширишда, чучук сув олишда, меваларни қуритишда фойдаланишимиз мумкин. Ҳозирда Ҳиндистон ва Хитой давлатларида 2 миллиондан ортиқ қуёш ўчоғлари мавжуд.

Ҳаммага маълум бўлдики, 2023 йил қиш мавсумида мамлакатимизда аномал келган совуқ ҳаво барча ҳудудларга ўз таъсирини ўтказди. Президентимиз томонидан, бугунги кунда электр ва газ таъминотида талаб катта эканлиги, раҳбарлар бу масалага ўз вақтида чора кўрмаганлиги учун масъулларга

қаттиқ чора кўрилганлиги ҳамда бу масала жиддий эканлиги алоҳида таъкидланди ҳамда ушбу масалани ҳал қилиш учун тегишли кўрсатмалар берилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони мазкур соҳада муҳим ислохотлар даври бошланганидан далолат беради. Бу борада Самарқанд, Андижон, Бухоро вилоятларида амалий ишлар бошланди. Ўзбекистоннинг қуёш энергияси бўйича ялпи салоҳияти 50973 млн. тонна нефть эквивалентига тенг деб баҳоланади, бу эса республика ҳудудидаги ҳозиргача текширилган барча қайта тикланувчи энергия манбаларининг 99,7 фоизига тенгдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 1 мартдаги “Муқобил энергия манбаларини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.
2. У.Орипов, С.Азимов. “Қуёш коллекторини ишлаб чиқилганлиги тажриба синов ўтказилганлиги” // илмий мақола (1995 й.).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2022 йилларда иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сарфини қисқартириш, энергия тежовчи технологияларни жорий этиш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги ПК-2343-сон қарори.

УЎТ: 338.32.053.4

Енгил саноат корхоналарида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг илмий-назарий асослари Научно-теоретические основы обеспечения экономической безопасности предприятий легкой промышленности Scientific and theoretical foundations for ensuring economic security of light industry enterprises

Фируза БАЙБОБОВА,
Наманган муҳандислик-қурилиш институти кафедра мудири, доцент.

Аннотация

Ушбу мақолада енгил саноат корхоналари фаолияти иқтисодий хавфсизлиги ҳамда уни таъминлашнинг илмий-назарий асослари ёритилган.

В данной статье рассмотрены экономическая безопасность предприятий легкой промышленности, понятие экономической безопасности и научно-теоретические основы обеспечения экономической безопасности.

This article discusses the economic security of light industry enterprises, the concept of economic security and the scientific and theoretical foundations for ensuring economic security.

Республикамізда енгил саноат корхоналари фаолиятини ривожлантириш иқтисодий сиёсатининг стратегик вазифаси сифатида қаралмоқда. Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакат иқтисодий муносабатларини ривожлантиришнинг асосий мақсадларидан бири енгил саноат корхоналари иқтисодий хавфсизлигини таъминлашдир.

Иқтисодий хавфсизлик бу иқтисодий категория ҳисобланиб, барқарор иқтисодий ўсиши таъминланган, ижтимоий эҳтиёжларни оптимал даражада қондирилган, рационал бошқариш амалга оширилган, миллий ва халқаро даражаларда иқтисодий манфаатларнинг ҳимоялангандаги ҳолатни ифодалайди [1].

Енгил саноат корхоналари ўз фаолиятларини ноаниқлик ва таваккалчилик шароитида амалга оширувчилардан ҳисобланади. Тадбиркорлик фаолиятида мулкдан фойдаланиш, хизматлар кўрсатиш, товарлар сотиш орқали фойда олишда ўз мақсадларини хавф остида амалга оширувчи мустақил объект деб ҳисобга олинади.

Шу нуқтаи назардан ноаниқлик ва таваккалчилик шароитини ҳисобга олган ҳолда, енгил саноат корхоналари субъектларига таъсир этувчи хавф омилларини ва таҳдидларни аниқлаш, уларни баҳолаш орқали иқтисодий жиҳатдан хавфсизлигини таъминлаш каби масалалар бир бизнес юритувчи субъект учун муҳим аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: енгил саноат корхоналари, иқтисодий хавфсизлик, иқтисодий сиёсат, корхоналар, фаолият.

Енгил саноат корхоналари субъектларининг иқтисодий хавфсизлигини ўрганиш, атамаларнинг таърифи ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда иқтисодий хавфсизлик тушунчаларини талқин қилиш бўйича кўплаб муаллифлар томонидан илмий ва назарий-услубий асосларга эга. Мазкур тадқиқот ишида олимларнинг иқтисодий хавфсизлик, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда иқтисодий хавфсизлик тушунчаларини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

Албатта, мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда тадбиркорлик субъектларининг кўрсаткичларини мунтазам равишда мониторинг қилиб бориш орқали соҳа барқарорлигини таъминлаш, аҳоли талабини қондириш, маҳсулотнинг етарлилик даражасини таъминлаш, хуфёна иқтисодиётнинг олдини олишга эришилади.

Мамлакатимиз олимларидан профессор И.Б. Исраилов ўз илмий қарашларида “Иқтисодий хавфсизлик – миллий иқтисодиётнинг мустақил ривожланиш ҳамда барқарорлиги, маромийлиги, доимий янгиланиш имкониятини берадиган омиллар ҳамда шарт-шароитларни таъминланганлигидир” дея таъриф келтириб ўтган.

Шу тариқа кўплаб мамлакатимиз олимлари, тадқиқотчилар “Иқтисодий хавфсизлик” ва тадбиркорлик субъектларида ушбу атамаларга ўзларининг илмий ва назарий қарашлари ҳамда муаллифлик таърифларида иқтисодий хавфсизлик миллий хавфсизликнинг ажралмас қисми сифатида намоён бўлиши ҳақида фикр юритиб у ўзининг объектлари ва субъектлари нуктаи назаридан турли шаклларда намоён бўлишини таъкидлаган.

Д.В. Гордиенко, “Иқтисодий хавфсизлик – миллий хўжаликнинг ички ва ташқи таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати бўлиб, бу ҳолат жамиятнинг изчил ривожланишини, ички ва ташқи салбий омиллар таъсир кўрсатаётган шароитда ҳам иқтисодий ва ижтимоий барқарорлигини таъминлайди” дея таъкидлаб ўтган [2].

О.А. Рязанова, ўз тадқиқот ишида “кичик бизнес субъектларининг иқтисодий хавфсизлиги бу кичик корхоналар учун ички ва ташқи томондан таъсир этувчи таҳдид омилларининг салбий таъсири шароитида ривожланиш салоҳияти, молия-

вий барқарорлик даражасини таъминлаш имкониятларининг мавжудлиги билан тавсифланади” дея таъриф келтириб ўтган [3].

Албатта, ҳар бир мамлакатда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг замирида уларнинг ҳуқуқий ва қонуний жиҳатдан мустақамланишини соҳада барқарорлик, самарадорлик, ривожланиш, молиявий мустақамликни таъминлашни кафолатлайди.

Яна бир олим А.В. Колосов ўзининг илмий қарашларида “иқтисодий хавфсизлик концепцияси аҳолининг мўтадил ҳаёт кечиришини таъминлаш учун давлат иқтисодий ривожланишини маълум даражада ушлаб туришини ўз зиммасига олади” дея таърифлаган [4].

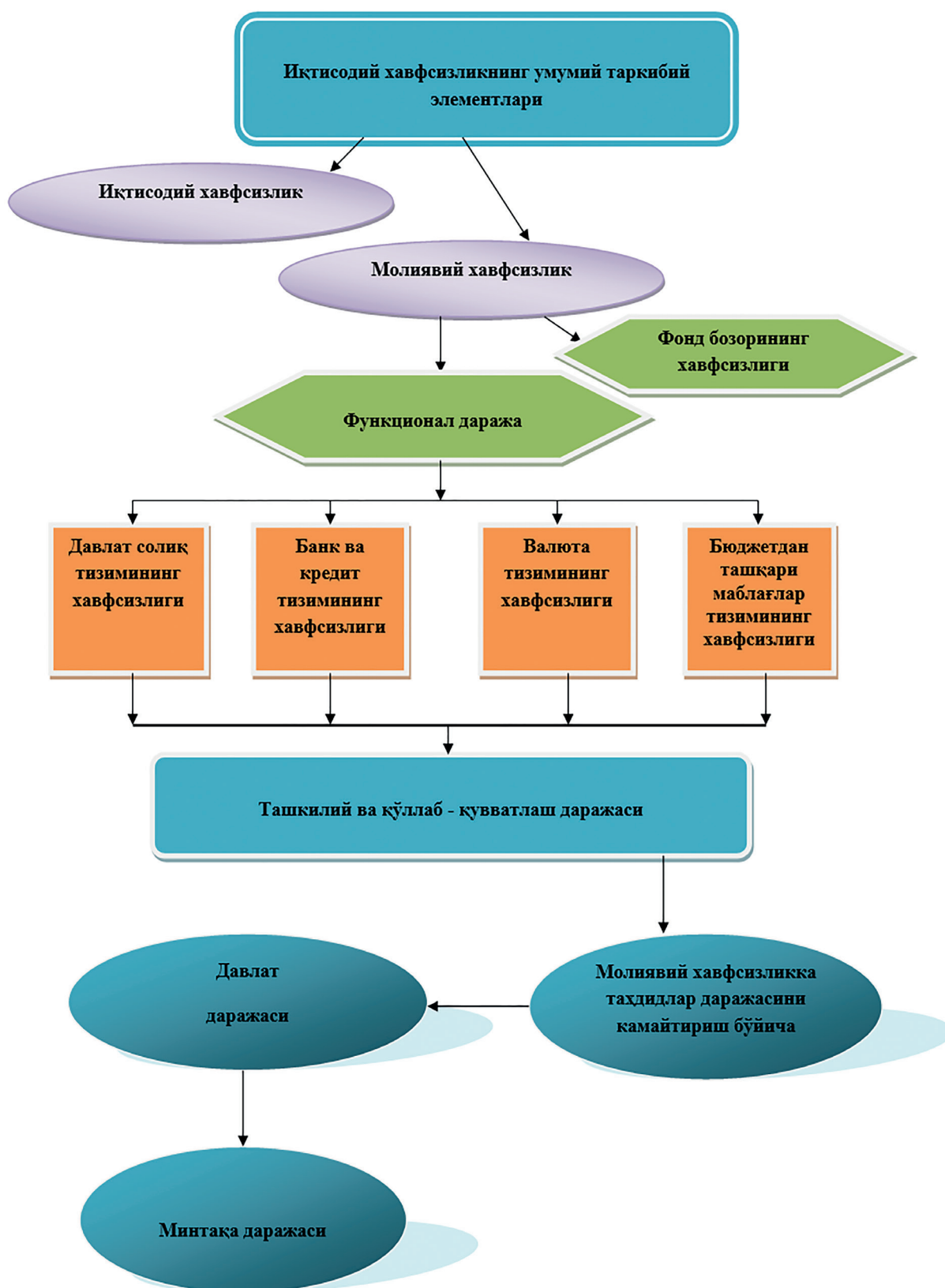
Ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашда молиявий хавфсизлик асосий таркибий қисми сифатида эканлигини таъкидлашмоқда, унинг мазмунини “молия тизими, молиявий муносабатлар ва иқтисодий жараёнларни ривожланишини таъминлаш, ижтимоий-иқтисодий ҳамда мамлакат тараққиётининг молиявий барқарорлиги, молия тизимининг яхлитлиги ва бирлигини сақлаб қолиш”ни ўз ичига олади.

Шу нуктаи назардан енгил саноат корхоналари субъектларида иқтисодий хавфсизликни таъминлаш учун молия тизими ва молиявий муносабатлар барқарорлиги тадқиқот объектининг иқтисодий хавфсизлигини таъминлашга олиб келади.

Давлатнинг ва қолаверса тадбиркорлик соҳасида молиявий жиҳатдан ўзини-ўзи таъминлай олиши иқтисодий хавфсизлик муаммосини ҳал қилишнинг энг муҳим йўналиши ҳисобланади.

Иқтисодий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган молиявий хавфсизлик концепциявий ёндашувига мувофиқ композициясида тўрт асосий сегментни ифодалайди: бюджет-солиқ, валюта, пул-кредит ва бюджетдан ташқари маблағлар фонди (1-чизма).

Чизмада иқтисодий хавфсизликнинг турли даражалари акс эттирилган: улар ташкилий ва қўллаб-қувватлаш, давлат ва минтақа билан бирга маҳаллий ёки хўжалик юритувчи субъектнинг даражаларини бир-биридан ажратиш мақсадга мувофиқлигини кўрсатади. Шу билан бирга, молиявий хавфсизлик концепциясининг кўриб

1-чизма. Иқтисодий хавфсизликнинг умумий таркибий элементлари.

чиқилиши унинг архитектурасини қуриш, молиявий хавфсизлик категорияси, иқтисодий хавфсизлик категориялари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг элементларини алоқаларини ривожлантиришда муҳим омил бўлади.

Шунингдек, ташкилий ва қўллаб-қувватлаш, давлат ва минтақалар билан бирга маҳаллий

ҳамда иқтисодий даражасини ажратиш лозим. Шу билан бирга, молиявий хавфсизлик тушунчасини кўриб чиқилганда унинг молиявий хавфсизлик категорияси ва иқтисодий хавфсизлик категорияси ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўрсатади.

Фодаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.Б. Исраилов. “Иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари” мақола. “Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари” республика илмий-амалий конференция. –Т.: “ТДИУ” ва “ЎРБПА” 2019 й. 68-б.
2. Д.В. Гордиенко. Основы экономической безопасности государства. Курс лекций: учеб-метод. пособие. – М: Финансы и статистика. ИНФРА-М. 2009. с.8.
3. О.А. Рязанова. «Развитие мониторинга факторов экономической безопасности субъектов малого бизнеса на основе риск-ориентированного подхода». Дисс. –К.: 2018 г. с-17.
4. А.В. Колосов. Экономическая безопасность хозяйственных систем– М.: РАГС, 2001. – 314 с.

УЎТ: 330.1(075.8)

Маркетингда истеъмолчи хулқ-атворини ўрганишнинг устувор йўналишлари

Приоритетные направления изучения поведения потребителей в маркетинге

Priority areas for studying for studying consumer behavior in marketing

Гулсарахон ОСТОНАҚУЛОВА,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти в.б, и.ф.д.

Аннотация

Мақолада маркетингда истеъмолчилар хулқ-атворини ўрганишнинг устувор йўналишлари ёритилган, истеъмолчилар хулқ-атвори бўйича етакчи олимларнинг қарашлари келтирилган ва истеъмолчилар хатти-ҳаракатлари ўрганишнинг тадқиқот услубиёти ёритилган.

В статье освещены приоритетные направления изучения поведения потребителей в маркетинге, приведены взгляды ведущих учёных по поведению потребителей и освещены методологии изучения действия потребителей.

The article highlights the priority areas for studying the behavior of consumers in marketing, holds the views of leading scientists on consumer behavior and highlights the research methodology for studying the actions of consumers.

Кейинги йилларда маркетинг йўналиши бўйича амалга оширилаётган кўпгина илмий тадқиқотларда истеъмолчиларнинг бозордаги хулқ-атворини ўрганишга кенг эътибор берилмоқда. Ҳозирги кунда бозорда барқарор муваффақиятга эришиш учун инсонни фақатгина товарни сотиб олишга ундашгина эмас, балки уни товарни сотиб олишга яна мажбур қилиш, яъни уни доимий мижозга айлантириш масалаларига кенг эътибор қаратилмоқда.

Истеъмолчилар хулқ-атворининг илмий асослари тўғрисида тўхталиб айтиш мумкинки, истеъмолчиларни ўрганиш бўйича дастлабки тадқиқотлар А.Смитнинг энг қимматли иқтисодий асари “Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари тўғри-

сида тадқиқот”да бошланган [1].

Т.Веблен ва нуфузли истеъмолчи назарияси, Г.Зиммелнинг мода назарияси, В. Сомбарт ва истеъмолчилар хатти-ҳаракатларидаги ҳашамат тушунчаси, М. Вебер ўзига хос бўлган истеъмолчилар гуруҳлари ва ахлоқи концепцияси ва бошқалар. Уларнинг барчаси, у ёки бу тарзда, истеъмолчилар амалиётини турли позициялардан, шу жумладан, ижтимоий-маданий позициялардан тушунишга асос яратди [2].

Назарияларда истеъмол доимо ўсиб боровчи ва таркибан ўзгариб боровчи қонуниятга амал қилади. Ушбу қонуниятларнинг амал қилиши эса истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатлари жараёнини, шу жумладан, истеъмол товарлари бозорини доимий

Калит сўзлар: истеъмолчи, истеъмолчилар хулқ-атвори, истеъмолчи назарияси, истеъмолчиларни тушуниш, маҳаллий саноат маҳсулотлари истеъмолига чекланган мойиллик, хорижий саноат маҳсулотлари истеъмолига чекланган мойиллик.

тадқиқ қилиб бориш зарурияти туғилади [3].

Маркетингнинг дунёга машҳур олимларидан бири Ф. Котлер 1998 йилда маркетингга таълуқли бўлган масалада шундай деган эди: “Инқироз пайтида корхона банкрот бўлмаслиги учун, у харажатларни қисқартириши лозим. Бироқ, ҳар қандай вазиятда ҳам маркетинг учун харажатларни камайтириб бўлмайди” [4]. Фақат маркетинглоглар корхонанинг саъй-ҳаракатларини амалга оширишнинг янги нуқталари ва резервларини топишлари мумкин. Агар оддий шароитларда маркетинг корхонанинг гуллаб-яшнаши учун керак бўлса, инқироз шароитида маркетинг корхонанинг яшаб қолишини таъминловчи ягона механизм ҳисобланади.

Кейинги вақтларда мутахассислар истеъмолчиларга таъсир ўтказишда у ёки бу методни қўллаш қандай оқибатларга олиб келишини ўрганиб олишди. Бироқ, биринчи ва такрорий харид қилиш ёки харид қилмаслик тўғрисида қарор қабул қилиш механизмининг ўрганиш муаммо бўлиб қолмоқда. Тадқиқотчилар ўз олдиларига қандай мураккаб вазифани қўйганликларини тушуниш учун харидор ўзига-ўзи савол бериши лозим: Нима учун мен доимо А маркасидаги тиш ювиш пастасидан, Б маркасидаги резина сақичдан ва С маркасидаги кир ювиш кукунидан фойдаланаман?. Харидорнинг “Чунки менга бу марка ёқади” деган жавоби етарли бўлмайди, чунки, мазкур жавоб жуда субъектив ва мавҳум ҳисобланади. Мазкур марканинг нима учун харидорга ёқишини аниқлаштириш зарур. Харидорнинг ушбу маркага ўрганиб қолганлиги, мазкур марка билан яхши тассуротлар боғланганлиги ёки унинг барча дўстлари ҳам ушбу маркадан фойдаланишлиги, харидорга маҳсулот нархининг тўғри келиши ёки харидорнинг ҳеч қандай севимли маркаси йўқлиги ва у маҳсулотлардан навбатма-навбат фойдаланишини аниқлаш лозим. У ёки бу маркани танлашда харидорни қандай механизмлар ҳаракатга келтиришини ўрганишни тасаввур қилиш мураккаб масала ҳисобланади. Маркетинг эҳтиёжлари учун хулқ-атвор фанларининг кенг киритилиши ушбу масалани ечишга биринчи қадам бўлди.

Истеъмолчи хулқ-атворини ўрганиш фақат тижорат корхоналарига эмас, балки давлат миқёсида ҳам катта аҳамиятга эгадир. Корхона раҳбарлари ўз ривожланиш стратегияларини ривожлантиришлари учун истеъмолчи хулқ-

атворини билишлари зарур. Жумладан, муҳим вазифалардан бири корхона томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматлар биринчи навбатда йўналтирилаётган сегментлар (истеъмолчилар гуруҳи) аниқланиши лозим.

Истеъмолчи хулқ-атвори – маҳсулотлар, хизматларни олиш, истеъмол қилиш ва улардан фойдаланишга бевосита йўналтирилган фаолият ҳисобланади. Бу фаолиятга маҳсулотлар, хизматларни олиш, истеъмол қилиш ва улардан фойдаланишдан олдин ва кейин юзага келувчи қарорларни қабул қилиш жараёнлари ҳам киради. Истеъмолчи хулқ-атворини истеъмолчига таъсир этиш, янги тадқиқотлар олиб бориш, маданиятлараро истиқболни белгилаш каби кетма-кетликда ўрганиш мумкин. Истеъмолчини хабардор қилиш, алдаш ва бошқа суистеъмол қилишларни, бошқа амал қилувчи суд ҳимоясини қўллашни ҳамда компенсация олиш имкониятини кўзда тутати.

Истеъмолчининг ҳаётида фойдали бўлиши мумкин бўлган ахборот дастурлари, мотивация ва хулқ-атвор бўйича илмий тадқиқотларга асосланиши лозим. Ҳар қандай истеъмолчининг бир неча вариантдан англаб етилган ва эркин танлаш ҳуқуқи эркин иқтисодиётнинг асоси бўлиб ҳисобланади.

Истеъмолчилар хулқ-атворини ўрганишда истеъмолчини тушуниш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Истеъмолчини тушунишда қуйидаги тўртта тушунча асос бўлиб ҳисобланади:

1. Истеъмолчи – хўжайин.
2. Бизнесда муваффақиятга эришиш учун истеъмолчи хулқ-атворини тушуниш лозим.
3. Истеъмолчи хулқ-атвори ташқи таъсирлар остида бўлади.
4. Истеъмолчи билан ишлашда ижтимоий қонунчиликка ва ахлоқий сезгирликка риоя қилиш зарур.

Истеъмолчи хулқ-атворини ва мотивациясини тушуниш ҳамда уларни товарларни ишлаб чиқишда ва бозорга силжитиш бўйича чора-тадбирларда эътиборга олиш рақобатли муҳит шароитида яшаб қолишнинг мутлақ зарурияти ҳисобланади.

Истеъмолчи товарлар ва хизматлар бўйича ўз танловида мустақилдир, бироқ маркетинг агар тақлиф этилаётган товар ёки хизматлар истеъмолчининг эҳтиёжлари, заруриятларини қондиришга мўлжалланган бўлса, мотивацияга ҳам, хулқ-атворга ҳам таъсир этиши мумкин. Товар

ва хизматларнинг сотилиши талабнинг латент (яширин, ноаниқ) кўринишида мавжуд бўлганлиги сабабли таъминланади ва истеъмоли қулай шароитларда товар ва хизматларни танлаши ёки аксинча танламаслиги мумкин. Маркетингда латент ўзгарувчилар деб, одатда ҳисоблаб бўлмайдиган кўрсаткичларга айтилади. Бунга зарурат асосидаги эмас, балки ҳиссиётлар таъсирида қабул қилинган харид қилиш тўғрисидаги асосланмаган қарорларни қабул қилиш мисол бўла олади. Билвосита статистик методлар билан бундай харидлар миқдорини прогноз қилиш мумкин, лекин турли хил омиллар таъсирида (мамлакатдаги сиёсий ҳолатнинг ўзгариши, қуёш фаоллиги юқори бўлган кунлар, рекламанинг таъсири, оиладаги муносабат ва бошқалар) реал харидлар сони прогноз қилинадиган харидлар сонидан анча фарқ қилиши мумкин.

Истеъмолчиларнинг моддий неъматлар ва хизматларни истеъмол қилиш даражаси ва тузиламаси аҳоли турмуш даражасининг муҳим элементларидан бири ҳисобланади. Истеъмол таркиби тавсифлашда ноишлаб чиқариш маҳсулотлари истеъмоли, яъни хизмат кўрсатиш соҳаларидаги муассасалари маҳсулоти истеъмоли кўрсаткичларидан фойдаланилади. Озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат маҳсулотлари истеъмолини ўрганишда муайян хусусиятлар мавжуд. Озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмоли умумий харажатларнинг 60 фоиз атрофида бўлиши лозим [5].

Истеъмолчиларнинг бозордаги ҳатти-ҳаракатларини ўрганишда инобатга олинishi лозим бўлган муҳим хусусиятлардан бири уларнинг маҳаллий ва хорижий саноат маҳсулотлари истеъмолига талабни таҳлил қилиш ҳисобланади. Зеро, маҳаллий саноат маҳсулотларига истеъмолчилар талабининг юқори бўлиши саноат корхоналарида маҳсулот миқдорини ва сифатини ошириш заруратини келтириб чиқаради.

Истеъмолчилар даромадларининг маълум қисми саноат маҳсулотлари истеъмолига сарфланади. Истеъмолчилар даромадининг саноат маҳсулотлари истеъмолига сарфланиши қуйидаги формула орқали кўриб ўтилади [6]:

$$D_P = C_{NIP} + C_{IIP} \quad (1)$$

бу ерда:

D_P – саноат маҳсулотлари истеъмолига сарфланадиган даромад;

C_{NIP} – маҳаллий саноат маҳсулотлари истеъмоли;

C_{IIP} – хорижий саноат маҳсулотлари истеъмоли.

Яъни, истеъмолчиларнинг саноат маҳсулотлари истеъмолига сарфлайдиган даромади маҳаллий ва хорижий саноат маҳсулотлари истеъмоли йиғиндисидан иборат.

Истеъмолчиларнинг даромадлари ўзгариши билан маҳаллий ёки хорижий саноат маҳсулотлари истеъмоли ўзгаришини кўриб ўтамыз [6]:

$$MPC_{NIP} = \frac{\Delta C_{NIP}}{\Delta D} \quad (2)$$

бу ерда:

MPC_{NIP} – маҳаллий саноат маҳсулотлари истеъмолига чекланган мойиллик;

ΔC_{NIP} – маҳаллий саноат маҳсулотлари истеъмоли ўзгариши;

ΔD – истеъмолчилар даромадлари ўзгариши;

$$MPC_{IIP} = \frac{\Delta C_{IIP}}{\Delta D} \quad (3)$$

бу ерда:

MPC_{IIP} – хорижий маҳсулотлари истеъмолига чекланган мойиллик;

ΔC_{IIP} – хорижий маҳсулотлари истеъмолининг ўзгариши;

MPC_{NIP} ва MPC_{IIP} миқдорлари истеъмолчилар ўртасида сўров ўтказиш натижасида аниқланади ҳамда улар 0 ва 1 оралиғида бўлади, яъни [6]:

$$0 < MPC_{NIP}, MPC_{IIP} < 1 \text{ ёки}$$

$$MPC_{NIP} + MPC_{IIP} = 1 \quad (4)$$

Булардан келиб чиқиб истеъмолчиларнинг саноат маҳсулотлари истеъмоли тенгламасини келтириб чиқариш мумкин [6]:

$$C_P = V_{NIP} \times MPC_{NIP} + V_{IIP} \times MPC_{IIP} \quad (5)$$

бу ерда:

V_{NIP} – маҳаллий саноат маҳсулотлари ҳажми;

V_{IIP} – хорижий саноат маҳсулотлари ҳажми;

MPC_{NIP} – маҳаллий саноат маҳсулотлари истеъмолига чекланган мойиллик;

MPC_{IIP} – хорижий саноат маҳсулотлари

истеъмолига чекланган мойиллик.

Биз бу борада истеъмолчилар ўртасида сўровномалар ўтказдик ва истеъмолчилар кейинги йилларда уларни маҳаллий саноат маҳсулотларининг истеъмолига мойилликлари ошиб бораётганини билдиришди.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, истеъмолчи-

ларнинг хулқ-атворларини ўрганиш бугунги кунда ишлаб чиқарувчи корхоналар муваффақиятли фаолият юритишининг асосий омилларидан бири ҳисобланади, бу борадаги маркетинг тадқиқотларини чуқурлаштириб бориш эса мамлакатимиз иқтисодиёти ривожланишига ва аҳолининг турмуш даражаси ошишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. А. Смит. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Ось-89, 1997. – 255 с.
2. Р. Блэкуэлл, П. Миниард, Дж. Энджел. Поведение потребителей. – СПб., 2010. – 944 с.
3. К.В. Алешина. Поведение потребителей: Учебное пособие / К.В. Алешина. – М.: Фаир-Пресс, 2015. – 284 с.
4. Kotler Philipp, Fox. Karen F.A. Strategic Marketing for Educational Institutions. – New Jersey, 1998. P. 7.
5. Б.К. Ғойибназаров. Аҳоли турмуш даражасини статистик баҳолаш. Т.: Фан. 2005 й. 31- 6.
6. Муаллиф ишланмалари.

Барқарор иқтисодий ривожланишда “яшил” иқтисодиётнинг аҳамияти ва устувор йўналишлари Значение и приоритетные направления “зелёной” экономики в устойчивом экономическом развитии The importance and priority directions of the “green” economy in sustainable economic development

Саодат ИБРАГИМОВА
и.ф.н., доцент
Нусратилла ЗИКРИЛЛАЕВ,
мустақил тадқиқотчи
И.Каримов номидаги ТДТУ

Аннотация

Мақолада барқарор ривожланиш концепциясини амалга ошириш шароитида “яшил” иқтисодиётнинг аҳамияти ва устувор йўналишлари, унинг истиқболда ривожлантириш моделини қўллаш самарадорлиги ҳамда самарали экологик сиёсатни ва “яшил” ўсишни комплекс баҳолашнинг асосий босқичлари кўриб чиқилиб, таҳлил қилинган.

В статье рассматриваются и анализируются значение и приоритеты «зеленой» экономики в условиях реализации концепции устойчивого развития, эффективность применения модели ее будущего развития, основные этапы комплексной оценки «зеленого» роста и эффективной экологической политики.

The article discusses and analyzes the importance and priorities of the «green» economy in the context of the implementation of the concept of sustainable development, the effectiveness of the model of its future development, the main stages of a comprehensive assessment of «green» growth and effective environmental policy.

Мамлакатимизнинг янги ривожланиш босқичида барча соҳалар каби атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, экологик муаммоларнинг инсон саломатлигига салбий таъсири олдини олиш борасида амалга оширилаётган ишлар барқарор ривожланиш кафолати бўлмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) томонидан илгари сурилаётган “Барқарор ривожланиш” концепцияси дунё мамлакатларининг асосий мақсадига айланган бўлиб, бунда барча давлатларнинг юқори иқтисодий ўсишга эришиш мақсади барқарор ривожланиш мақсади билан ал-

машди. Бу, ўз навбатида, жаҳон иқтисодиётининг барча йўналишлари: қишлоқ хўжалиги, саноат, транспорт, молия, энергетика, қурилиш соҳалари барчаси “яшил” тус олиши муҳимлигини англабди. Бу борада Президентнинг “2030 йилга мўлжалланган Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларни амалга ошириш, Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегияси дои-

Калит сўзлар: “яшил” иқтисодиёт, “яшил” ўсиш, барқарор ривожланиш, эко-инновация, янги ривожланиш модели, экологик хавф хатар, экологик-иқтисодий индикаторлар, барқарор тараққиёт мақсадлари.

расида “яшил” ва инклюзив иқтисодий ўсишни таъминлаш борасида амалга ошириладиган чора-тадбирлар самарадорлигини ошириш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш ҳамда иқтисодиётнинг барча тармоқларида ресурсларни тежашни янада кенгайтириш мақсадида вазифалар белгиланган бўлиб, 2030 йилгача Ўзбекистон Республикасида “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва “яшил” ўсишни таъминлаш дастурида иқлим ўзгариши билан боғлиқ муаммоли масалалар мамлакатда амалга ошириладиган ислохотлар самарадорлигига, хусусан, иқтисодий ўсиш ва камбағалликни қисқартириш, экологик ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ўзининг салбий таъсирини кўрсатишини ҳисобга олган ҳолда ушбу йўналишда мамлакатда иқлим ўзгариши таъсирини камайтириш ва унга мослашиш, “яшил” иқтисодиётга ўтиш чораларини жадаллаштириш, “яшил” ва инклюзив иқтисодий ўсиш моделини тарғиб қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Бу борада, мамлакатда “яшил” иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш, “яшил” инвестицияларни жалб қилиш, экологик инқирознинг салбий таъсирини

юмшатиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 октябрдаги ПҚ-4477-сон қарори билан 2019-2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтиш стратегияси тасдиқланган [1].

Барқарор тараққиёт дастурини қўллаб-қувватлаб, барқарор ривожланишни учта соҳалари (иқтисодий, экологик ва ижтимоий) бўйича комплекс ишларни олиб бориш зарурлиги маълум қилинди. Унга кўра, иқтисодиётни “яшил”лаштиришга дунё ЯИМнинг 2 фоизни инвестиция қилиш 2011-2050 йиллар давомида ҳозирги ва келажакдаги узоқ муддатли ўсиш суръатларини таъминлайди, иқлим ўзгариши, сув танқислиги ошиши ва экотизим хизматларининг йўқолиши билан боғлиқ жиддий хавфларнинг олдини олади [2].

Барқарор тараққиёт деганда, доимий миқдорий ўсиш каби том маънодаги барқарорлик эмас, балки экологик ва ижтимоий хусусиятлар инобатга олинган ҳолда “низосиз” ривожланиш назарда тутилади. “Барқарор” маъносини берувчи “Sustainable” сўзини “доимий” эмас, балки “мустаҳкам” ёки “бардавом” деб тушуниш

2030 йилгача Ўзбекистон Республикасида “яшил” иқтисодиётга ўтиш ва “яшил” ўсишни таъминлаш бўйича мақсадли кўрсаткичлар

Т/р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2022 йил	2024 йил	2026 йил	2028 йил	2030 йил
1.	Ялпи ички маҳсулот бирлигига тўғри келадиган энергия ҳажмини камайтириш (2021 йилга нисбатан)	%	5,0	14,0	22,0	27,0	30,0
2.	Саноатда электр энергияси истеъмоли, умумий истеъмолдаги улуши	%	26,0	25,0	23,0	21,0	20,0
3.	Қайта тикланувчи энергия манбаларининг электр энергиясини ишлаб чиқариш умумий ҳажмидаги улушини кенгайтириш (гидроэнергетика билан бирга)	%	8,0	9,0	24,3	29,0	30,5
		кВт/с	6,5	8,6	25,0	34,0	40,7
4.	Кичик қувватли қуёш фотоэлектр станцияларини қуриш	МВт	10,0	150,0	400,0	800,0	1500,0
5.	Яхшиланган ичимлик сув манбаларидан фойдаланиш имкониятига эга аҳоли, жами аҳоли сонига нисбатан	%	69,7	80,93	87,12	88,5	90,0
6.	Ўрмон фонди ҳудудларида дарахт ва буталар захираларини кўпайтириш	млн.м³	64,2	68,1	77,0	85,5	92,3
7.	“Яшил макон” лойиҳаси доирасида шаҳарлардаги яшил майдонларни кенгайтириш (аҳоли пунктининг умумий майдонига нисбатан)	%	8,3	12,4	15,8	23,8	30,0
8.	Ҳосил бўладиган қаттиқ маиший чиқиндиларни қайта ишлаш даражаси	%	30,0	40,0	50,0	60,0	65,0

лозим. Бугунги кунда инклюзив барқарор ўсиш концепцияси (inclusive sustainable growth)нинг асосий қоидалари, шу жумладан, иқтисодиёт ўсиши суръатлари ва кенг доирадаги ижтимоий муаммолар ҳал этилиши ўртасида кучли боғлиқлик мавжудлиги, шу жумладан, жамиятда яратилган даромадларни адолатли тақсимлаш, бунда аҳолининг ночор қатламларига алоҳида эътибор қаратиш тўғрисидаги хулосани беради. “Яшил” иқтисодиёт энергия ва ресурсни тежашга, атмосферага углерод чиқаришни камайтиришга, соф энергиядан фойдаланувчи транспортга, энергиянинг муқобил манбаларига, органик қишлоқ хўжалигига, экодевелопментга (атроф-муҳитга кам таъсир кўрсатган ҳолда қурилишга), илғор логистикага асосланади. Ўзбекистон Республикасида барқарор тараққиёт мақсадлари иқтисодиётни ислоҳ қилишнинг асосий принциплари ҳисобланади. Бунинг доирасида юзага келаётган бозор механизмлари инновацияга асосланган ҳолда табиатни муҳофаза қилишга оид ва ижтимоий сиёсат билан мақбул тарзда уйғунлашади. Атрофдаги табиий муҳитни мониторинг қилиш тизимини модернизациялашга устувор аҳамият берилмоқда, бу мавжуд муаммоларни комплекс ҳал қилиш имконини беради. Қаттиқ маиший чиқиндиларни давлат-хусусий шериклик асосида утилизация қилиш ва қайта ишлаш технологияларини жорий этган ҳолда уларни комплекс бошқариш кластерлари яратилган бўлиб, қуйидагилар билан боғлиқ: Ўзбекистоннинг ўзига хос иқлим ва географик хусусиятлари, унинг ноёб экотизимлари ҳамда атроф муҳит, энергия ишлатишга камайтиришга, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳаларда энергия тежовчи технологияларни жорий этишга қаратилган инновацион сиёсат устуворликлари; энергия самарадорлигини ошириш ва энергиянинг қайта тикланувчи манбаларини ривожлантириш, энергия тежовчи ва кам углерод сарфлайдиган саноатни ривожлантириш, эко-соҳани тиклашнинг муҳим лойиҳаларини амалга ошириш, экологик тоза маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш бўйича миллий сиёсат ишлаб чиқиш ва жорий этиш. Бу борада 2022 йилда деярли 10 ГВт қувватга эга янги қайта тикланувчи энергия объектлари, шу жумладан, 5 ГВтли қуёш, 3 ГВтли шамол ва 1,9 ГВтли гидроэлектростанцияларни қурилиши, гидроэнергетика соҳасида умумий қуввати 173 МВт бўлган 7 та лойиҳа ишга

туширилганлигини таъкидлаш жоиздир [3].

БМТ (Атроф-муҳит бўйича дастур – United Nations Environmental Programm – UNEP-ЮНЕП; Осиё ва Тинч океани учун иқтисодий ва ижтимоий комиссия – ЭСКАТО ва ҳоказолар), Глобал “яшил” ўсиш институти (Global Green Growth Institute – GGGI) каби халқаро ташкилотлар ва қўплаб бошқа ташкилотлар “Яшил” ўсиш стратегиясини тарғиб қилишда фаол роль ўйнайди. “Яшил иқтисодиёт” атроф-муҳитни, биохима-хилликни ва экотизим хизматларни сақлаш, “яшил” иш ўринлари ташкил этиш имкониятини ва қашшоқлик муаммоси ҳал этилишини таъминловчи барқарор тараққиёт масалаларини қамраб олади. “Яшил” иқтисодий ўсишнинг асосий тўсиқлари, технологик тўсиқларнинг мавжудлиги, инновацион имкониятларнинг пастлиги, инновацион маҳсулотларга бўлган талабнинг етишмаслиги, илмий кашфиётларнинг ва умуман экологик йўналтирилган инновациялардан олинadиган иқтисодий даромадларнинг камлиги бўлиши мумкин. Юқоридаги тўсиқларни бартараф этиш учун атроф-муҳит сиёсатини амалга ошириш воситаларини тўғри ишлаб чиқиш муҳимдир. Самарали экологик сиёсатни ва “яшил” ўсишни комплекс баҳолашнинг асосий босқичлари қуйидагилардир: “яшил” ўсиш экологик самарадорлиги устувор индикаторларини танлаб олиш; улар ёрдамида самарадорлик даражасини аниқлаш; мақсадли кўрсаткичларни белгилаб олиш учун самарадорлик кўрсаткичларини таққослаш. Узоқ муддатли истиқболда “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантириш моделини мақсадларидан келиб чиқиб иқтисодиётнинг қуйидаги секторлари жорий этилган тақдирда, натижаларга эришиш даражаси билан баҳоланади: энергетика (энергосамарадорлик, қайта тикланувчи энергияга қисман ўтиш); чиқиндиларни утилизациялаш (антропоген таъсирни камайтириш); “яшил” технологиялар (био-, нано-, ахборот-коммуникацион технологиялар). “Яшил иқтисодиёт”ни ривожлантиришнинг экологик-иқтисодий индикаторларини таҳлил қилиш ва ҳисоб-китоб қилиш катта аҳамиятга эга. Моделнинг самарадорлиги “яшил иқтисодиёт”га ўтишни таъминлашнинг иқтисодий механизмлари натижадорлигини ҳисобга олган ҳолда уни амалга оширишнинг ижтимоий-иқтисодий ва экологик оқибатлари билан изоҳланади. “Яшил иқтисодиёт”ни шакл-

лантириш доирасида глобал экологик ҳавфлар ва замонавий мослаштириш механизмларини шакллантириш, экологик ҳавфларни баҳолаш, табиий ва антропоген таъсирлар натижасида атроф-муҳит сифатини башоратлаш тобора долзарб муаммага айланмоқда. Ахборот-таҳлилий тизимнинг яратилиши мақсадида атроф-муҳит ифлосланиши туфайли зарарни баҳолаш соҳасида билим тўплаш ва сақлаш, иқтисодий тараққиётнинг салбий экстерналийларини баҳолаш соҳасидаги билимларни таҳлил қилиш, экологик иқтисодий таҳлил жараёнини рақамлаштириш, атроф-муҳитнинг турли компонентлари ифлосланиши туфайли зарарни комплекс баҳолаш, салбий экологик таҳдид ва ҳавфларни мониторинг қилиш, таҳлил қилиш ва прогнозаштириш дастурий воситаларини ишлаб чиқиш катта аҳамиятга эга. Истиқболда “яшил иқтисодиёт”ни ривожлантириш моделини қўллаш самарадорлиги иқтисодиётнинг қуйидаги секторларида жорий этилгани билан баҳоланади: энергетика (энергосамарадорлик, қайта тикланувчи энергияга қисман ўтиш); чиқиндиларни утилизациялаш (антропоген таъсирни камайтириш); “яшил” технологиялар (бионано технологиялар, ахборот-коммуникацион технологиялар); “яшил” транспорт; “яшил” қурилиш; тоза сув (сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш). Ушбу шароитда катта эътибор: 1) “экологик инновация”ларга қаратилиши лозим; 2) атроф-муҳитга алоқадор муаммоларни ечишнинг миллий дастури экологик ҳавфсизликни таъминлаш билан биргаликда экологик таҳдидлар юқори бўлган жабҳаларда экотизимнинг комплекс ва локал қайта тикланишини таъминлаш, минтақада экотизим мониторинги ва экологик жараёнлар прогнози самарадорлигини ошириш, минтақадаги мамлакатларнинг минерал ва сув-энергетик ресурслардан фойдаланиш борасидаги манфаатларини таъминловчи ва тартибга солувчи халқаро-ҳуқуқий базани шакллантиришдан иборат; 3) табиий ресурслардан фойдаланиш масалалари ҳамда технологияларни татбиқ этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, “яшил” инвестицияларни жалб қилиш ва иқлимий ўзгаришларга мослашиш учун тегишли иқтисодий механизмлар яратиш масалалари бўйича қонунчиликни мукамаллаштириш талаб этилади; 4) экологик ҳавфсизлигини таъминлаш нафақат шу мамлакат ёки ҳудудда яшовчи халқларнинг ҳаётига бевосита

алоқадор бўлиб, балки глобал аҳамиятга ҳам эгадир. Минтақада ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва модернизациялашда экологик омилнинг эътиборга олиншини кучайтириш, экологик тоза технологиялар, бионанотехнологияларни татбиқ этиш, экоинновацияларни қўллаб-қувватлаш, муайян экологик муаммоларни ҳал қилиш борасида жамоат бирлашмалари, нодавлат ва нотижорат ташкилотларининг фаоллигини ривожлантириш устувор вазифалар деб ҳисобланади; 5) атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва экологик ҳавфсизликни таъминлаш билан боғлиқ амалга оширилаётган чора-тадбирлар билан биргаликда, бир қатор долзарб масалаларни ҳал этишни назарда тутиш зарур, шу шумладан: – табиий ресурслардан фойдаланиш масалалари ҳамда эко-инновацион технологияларни татбиқ этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш, “кўк” инвестицияларни жалб қилиш ва иқлим ўзгаришларига мослашиш учун тегишли иқтисодий механизмлар яратиш масалалари бўйича қонунчиликни мукамаллаштириш; экологик солиқларни такомиллаштириш ва экологик талабларни ҳисобга олган ҳолда давлат томонидан харид қилиш ва “яшил” инвестицияларни амалга ошириш воситасида “яшил” (экологик тоза) технологияларни ривожлантириш учун янги молиявий воситаларни жорий этиш ва бошқалар [2].

Ўзбекистоннинг “Яшил ўсиш” ва глобал мақсадлар учун ҳамкорлик” (P4G) яқин йиллар ичида илгари сурилган йирик халқаро ташаббус ҳисобланади. Уни “яшил ривожланиш” йўлини танлаган мамлакат ва шаҳарларнинг ўзига хос клуби, дейиш ҳам мумкин. Ҳозир лойиҳанинг ўндан ортиқ аъзоси бор. Мазкур платформа доирасида иштирокчилар “яшил иқтисодиёт”га ўтишга ёрдам берадиган инновацион ечимлар яратиш борасида ўзаро ҳамкорлик қилади. “P4G” институционаллашган тузилма бўлиб, бир қатор нуфузли халқаро бирлашмалар, молиявий институтлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Унинг ёрдамида Ўзбекистон “Яшил иқтисодиёт” стратегияси”ни амалга ошириш учун зарур инвестицияларни жалб қилиши мумкин. “P4G” йўналишидаги шерикликка қўшилишимиз пировард натижада ўзбекистонликлар турмуш тарзининг яхшиланиши, ҳаёт сифатининг ортиши, шаҳарларнинг яшаш учун қулайлиги, минтақамизда экологик мувозанатнинг тикланиши ва бошқа

кўплаб ижобий ўзгаришларга олиб келади [3].

Барқарор ривожланиш концепциясини амалга ошириш шароитида Ўзбекистоннинг инновацион, экологик мўлжал олган ривожланиш моделининг шакллари ва механизмларини ривожлантириш табиатнинг алоҳида элементларини муҳофаза қилишдан умуман экологик

тизимларни муҳофаза қилишга ўтишга, инсон яшайдиган муҳитнинг оптимал параметрларини кафолатлашга, иқтисодиёт соҳаларини “яшил иқтисодиёт” тамойиллари бўйича ривожлантириш механизмлари билан ўзаро алоқаларни уйғунлаштиришга асосланишини талаб қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 2 декабрдаги “2030 йилгача Ўзбекистон Республикасининг “яшил” иқтисодиётга ўтишига қаратилган ислохотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-436-сон қарори.
2. А.А. Исаджанов. Барқарор иқтисодий ривожланишнинг экологик жиҳатлари. Монография. Тошкент.: Complex Print. 2020. – 200 б.
3. С.А. Ибрагимова, Н.Н. Зикриллаев. Экологик сиёсатнинг иқтисодий ривожланишдаги устувор йўналишлари // Журнал: Biznes-Эксперт, №4, 2022, 24-26-бб.

Чакана савдо тармоғи таҳлили, муаммолари ва келажак истиқболи

Анализ розничного сектора, проблемы и перспективы на будущее

Retail sector analysis, problems and future prospects

Хумоюн ҚОДИРОВ,
и.ф.ф.д., доцент.
Сарварбек АБДУЛҲАМИДОВ,
магистрант
Наманган муҳандислик-технология институти

Аннотация

Мақола чакана савдо тармоғи таҳлиliga бағишланган бўлиб, унда чакана савдо муаммолари ҳақида фикр юритилган ҳамда жаҳон ва ўзбек чакана савдо тармоғи кўрсаткичлари таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада чакана савдо тармоғи келажак истиқболи баён қилинган.

Данная статья посвящена анализу сектора розничной торговли, рассмотрены проблемы розничной торговли, проанализированы показатели мирового и узбекского секторов розничной торговли. Также обрисованы в общих чертах перспективы розничного сектора.

The article is devoted to the analysis of the retail trade sector, the problems of retail trade are discussed, the indicators of the global and Uzbek retail trade sectors are analyzed. Also in the article, the future outlook of the retail sector outlined.

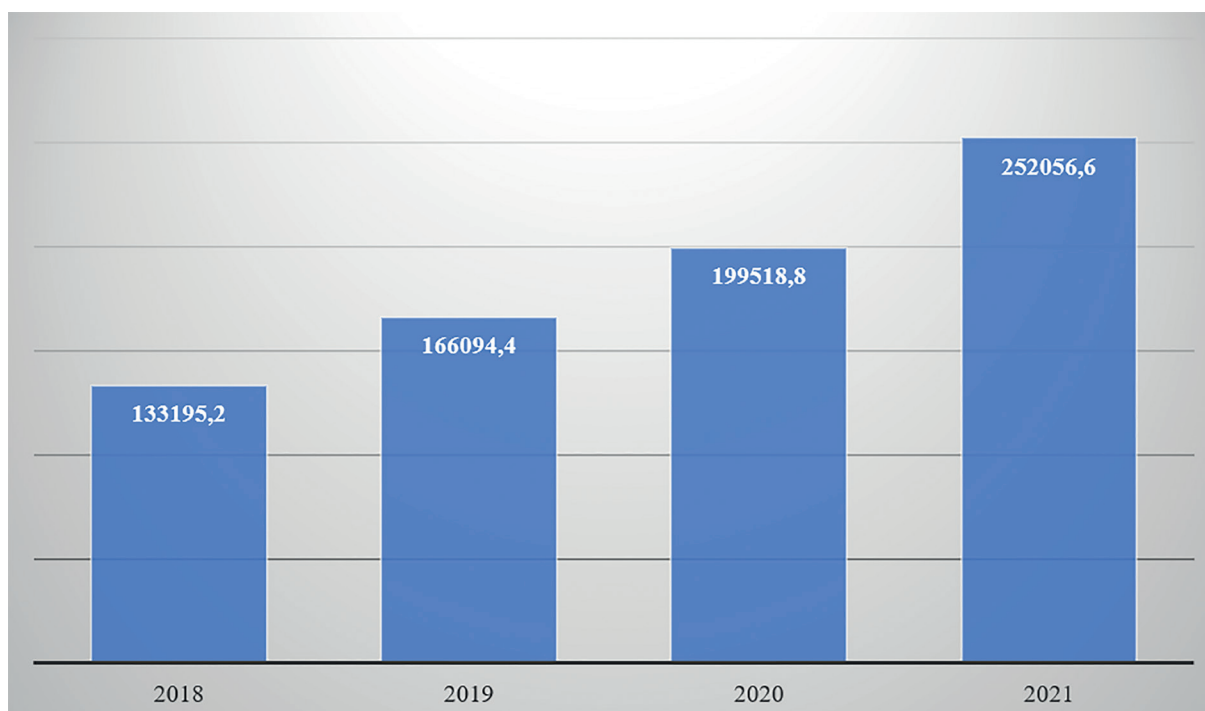
2023 йилда глобал чакана савдонинг умумий ҳажми 29 триллион долларга етиши кутилмоқда. Коронавирус пандемияси чакана савдонинг вақтинча пасайишига олиб келган бўлсада, кейинги йилларда саноатнинг тез суръатларда ўсиши кўпчилик соҳа мутахассислари томонидан айтиб ўтилмоқда. Масалан, Америка Қўшма Штатларида чакана савдо ҳажми 2023 йилда 9 триллион долларга етишининг башорат қилиниши, ушбу давлатда ўтган 2020 йилга нисбатан 2023 йилга 5,5 фоизга ўсиш кўрсаткичига эришини аниглади. Бу ўсиш асосан истеъмол харажатларига боғлиқ, чунки кўп одамлар онлайн платформалар орқали харид қилишда ва электрон тижорат дўконларидан кўпроқ буюмларни сотиб олишда давом этмоқда. Натижада, 2023 йилда он-

лайн чакана савдо умумий чакана савдонинг қарийб 25 фоизини ташкил қилиши кутилмоқда. Бундан ташқари, чакана савдо тармоғининг тобора глобаллашиб бориши кўп компаниялар меҳнат ва ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш учун ўз фаолиятларини турли мамлакатларга кенгайтириши лозимлигини кўрсатмоқда. Ушбу глобал кенгайиш келгуси йилларда чакана савдо саноатининг олдинга силжишини, бу эса Ҳиндистон ва Хитой каби мамлакатлар саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда асосий бозорга айланишини аниглади¹.

Ўзбекистонда ҳам чакана савдо тармоғи йилдан йилга ўсиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Сўнгги йилларда мамлакатимизда савдо ҳажми катта ўсишга эришаётганини қуйидаги 1-чизмада кўри-

Калит сўзлар: чакана савдо, чакана савдо айланмиси, робототехника, автоматлаштириш, рақобатбардошлик.

¹ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

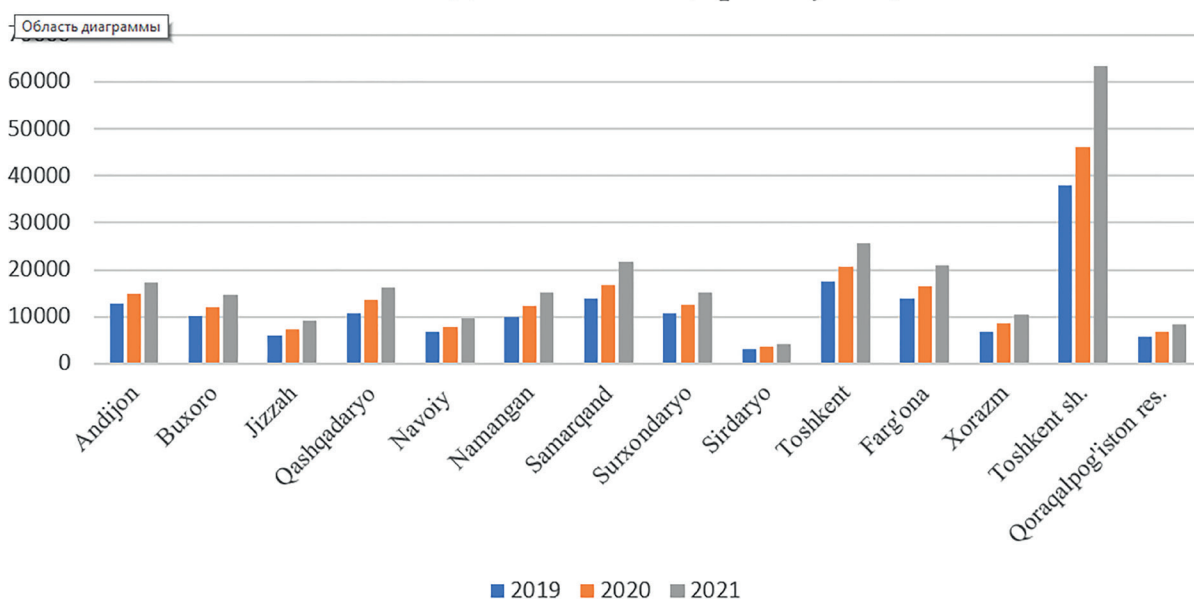
1-чизма. Ўзбекистон Республикаси чакана савдо айланмаси, овқатланиш ташкилотларини қўшган ҳолда (млрд. сўмда)².

шимиз мумкин.

Чакана савдо айланмаси 2018 йилда 2017 йилга нисбатан 6,5 фоиз ўсишга эришган бўлса, 2019 йилга келиб эса бу кўрсаткич 9,1 фоиздан иборат бўлган. Ушбу ўсиш кўрсаткичлари 2020 йилда ҳам

қайд этилиб, 2019 йилга нисбатан 5,7 фоизни, 2021 йилда эса 2020 йилга таққослаганда 13,2 фоизни ташкил қилган. Бундан кўриниб турибдики, чакана савдо тармоғи йилдан йилга ўсиб бормоқда ва яқин келажакда бундан ҳам катта ўсиш кўрсаткичларини

Чака савдо айланмаси (млрд. сўмда)

2-чизма. Вилоятлар кесимида чакана савдо айланмаси³.

² <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

³ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

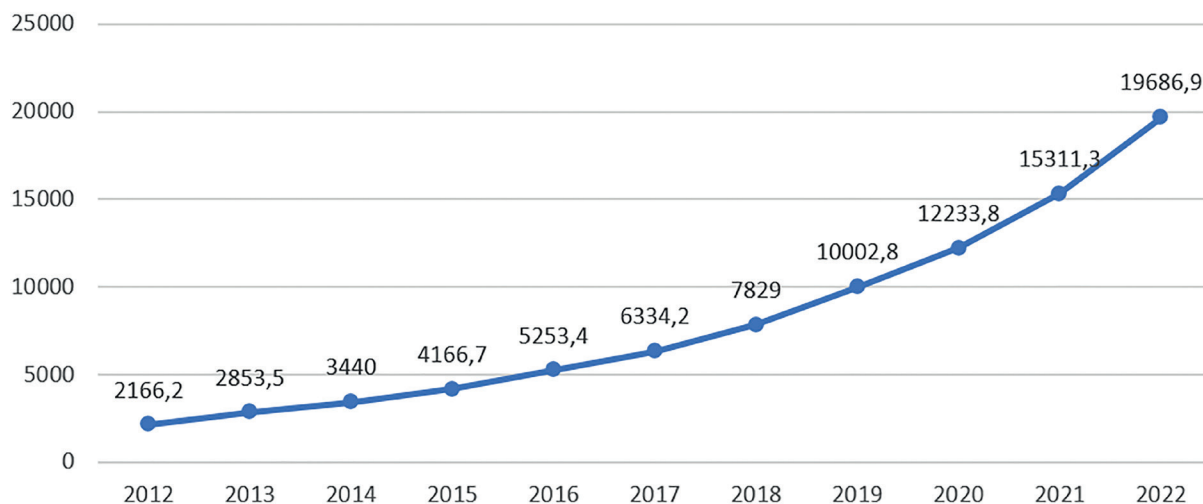
қайд этиши кутилмоқда.

Чакана савдо айланмаси ўсиш суръатлари ҳудудлар миқёсида таҳлил қилинганда энг юқори кўрсаткич Тошкент шаҳрида қайд этилган бўлиб, 2021 йилда Тошкент шаҳрида чакана савдо айланмаси 2020 йилга нисбатан 21 фоизга ўсганлиги кузатирилган. Кейинги ўринда Самарқанд вилояти ўтган 2020 йилга нисбатан 2021 йилда 15 фоиз ўсиш кўрсаткичини қайд этган. 3-юқори ўсиш кўрсаткичи Фарғона вилоятида қайд этилиб, 14,2 фоизга эришилган. 2021 йилда ўсиш кўрсаткичлари Наманган вилоятида 12,7 фоиз, Сирдарё вилоятида эса 11,6 фоизни ташкил қилган.

шилган.

Бундан ташқари, чакана савдо саноатида рақамлаштириш технологиялари жадал суръатлар билан кириб бормоқда, чунки сунъий интеллект ва блокчейн каби янги технологиялар мижозлар тажрибасини яхшилаш ва сотишни ошириш учун фаол қўлланилмоқда. Ушбу рақамли трансформациянинг 2023 йилда ҳам давом этиши чакана сотувчиларни ўз операцияларини оптималлаштириш ва мижозларга яхшироқ хизматларни таклиф қилиши учун энг янги технологиялардан фойдаланишга интилишларини англатади. Чакана савдо саноати замонавий даврда кўплаб муаммоларга ҳам дуч

Наманган вилояти

3-чизма. Наманган вилоятида 2012-2022-йиллардаги чакана савдо айланмаси (млрд. сўмда)⁴.

3-чизма маълумотларидан кўриниб турибдики, Наманган вилоятида чакана савдо айланмаси 2022 йил январь-декабрь ойларидаги 19 686 998,4 млрд. сўмни ташкил қилган. Бу эса 2021 йил январь-декабрь ойларидаги кўрсаткичга нисбатан 14,2 фоиздан кўпроқга ўсганлигини кўрсатмоқда.

Наманган вилоятида 2022 йил январь-декабрь ойларидаги кичик корхоналар ва микрофирмалар чакана савдо айланмаси вилоят бўйича 6 597 773,7 млрд. сўмни ташкил этди. Бу кўрсаткич 2021 йилга нисбатан 12 фоизга ўсишга эришилганлигини англатади. Шу билан бирга, яқка тартибдаги тадбиркорлар томонидан 2022 йилда 8 522 694,1 млрд. сўмлик чакана савдо айланмаси амалга оширилган бўлиб, 2021 йилга нисбатан 11,1 фоиз ўсишга эри-

келмоқда. Буларга мисол қилиб, онлайн чакана сотувчиларнинг кучайиши, янги технологияларнинг пайдо бўлиши ва истеъмолчиларнинг хоҳиш-истакларининг ўзгаришини келтириш мумкин.

Рақобатбардошликни сақлаб қолиш учун чакана сотувчилар саноатга ёндашувда тезкор ва мослашувчан бўлишлари лозим ҳисобланади, чунки чакана сотувчилар рақобатбардошлигини сақлаб қолишнинг асосий усулларида бири бу – кўпроқ харидорларга мослаштирилган хизматларни тақдим этиш учун маълумотлар ва таҳлиллардан фойдаланишдир. Мижозларнинг афзалликлари ва хатти-ҳаракатларини тушуниш орқали чакана сотувчилар ўзларининг маркетинг компанияларини яхшироқ йўналтиришлари ва мижозлар эҳтиёжларини қон-

⁴ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/internal-trade-2>

дириш учун хизматларни уларнинг хоҳиш-истакларига мослаштиришлари мумкин. Бунда чакана сотувчилар мижозлар эҳтиёжларини аниқлашда ва мослаштирилган хизматларни тақдим этишда уларга ёрдам берадиган сунъий интеллект ва юқори технологияларни ўрганиш орқали эришиш мумкин. Бундан ташқари, чакана сотувчилар харажатларни камайтириш ва самарадорликни ошириш учун робототехника ва автоматлаштириш каби технологиялардан фойдаланишлари мақсадга мувофиқдир. Чакана сотувчилар рақобатбардошлигини сақлаб қолишнинг яна бир усули бу – бир нечта каналлар бўйлаб ягона харид тажрибасини тақдим этишдир. Бу мижознинг онлайн ёки дўконда харид қилишидан қатъи назар, узлуксиз мижозлар тажрибасини яратишни ўз ичига олади. Чакана сотувчилар бунда ўзларининг онлайн ва офлайн каналларини бирлаштириш ва мобиль ҳамда ижтимоий медиа каби технологиялардан фойдаланиш орқали эришишлари мумкин. Ушбу хизматлар чакана сотувчиларга шахсий хизматларни тақдим этиш ва мижозлар билан самарали мулоқот қилиш имконини беради. Шу билан бирга, чакана сотувчилар мижозларга қаратилган стратегияларни амалга оширишга эътибор

қаратишлари ҳам лозим ҳисобланади. Ушбу стратегияларда рақобатбардош нархларни таклиф қилиш, шунингдек, содиқлик дастурлари ва мукофотлар каби қўшимча хизматларни тақдим этиш мисол бўлиши мумкин. Қўшимча тарзда, чакана сотувчилар мижозларга хизмат кўрсатишда асосий омил бўлган жозибадор харид тажрибасини тақдим этишга эътибор қаратишлари муҳим роль ўйнайди.

Хулоса қилиб шунни айтиш мумкинки, чакана савдо тармоғи глобаллашув шароитида ҳам ривожланиб бораётган энг муҳим соҳалардан бири ҳисобланади. Рақобатбардошликни сақлаб қолиш учун чакана сотувчилар саноатда юз бераётган ўзгаришларга тезкор мослашувчан бўлишлари талаб этилади. Юқоридаги маълумотлар ва таҳлилар шунни кўрсатмоқдаки, турли хил харид қилиш каналларини тақдим этиш ва мижозларга қаратилган стратегияларни қўллаб-қувватлаш муҳим омиллардан бўлиб ҳисобланмоқда. Ушбу кўрсатиб ўтилган стратегияларни амалга ошириш орқали чакана сотувчилар рақобатбардошликни сақлаб қолишлари ва келажакда ўзларининг муваффақиятларини таъминлашлари мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://stat.uz>
2. <https://www.thoughtco.com>
3. <https://www.forbes.com>
4. <https://www.statista.com>

Маҳаллий бюджет даромадларининг шаклланишида хорижий тажрибалар

Зарубежный опыт формирования доходов местного бюджета

Foreign experience in local budget revenue generation

Айтбай МАДРЕИМОВ,
доцент
Анвар ИБРАГИМОВ,
талаба
ҚҚДУ

Аннотация

Ушбу мақолада хорижий давлатлар маҳаллий бюджетлари даромадларининг шаклланиш манбалари, тажрибалари ва ҳар хил минтақалардаги ўзига хос хусусиятлари келтирилган.

В данной статье рассматриваются источники формирования доходов местных бюджетов зарубежных стран, опыт и особенности разных регионов.

This article contains information on the sources of income generation for foreign local budgets, experiences, and unique functions in different regions.

Сўнгги йилларда жаҳон иқтисодчи олимларининг диққат-эътибори турли мамлакатлардаги муниципал молияни бошқариш тизимларини ўрганиш ва уларда мавжуд бўлган ва уларнинг ривожланишига тўсқинлик қилувчи муаммоларни аниқлашга қаратилган. Муниципал молияни бошқариш аксарият ҳолатларда маҳаллий бюджет даромадлар манбасини самарали шакллантириш призмасига боғлиқ. Хорижий амалиётда муниципалитетларнинг молиявий ва бюджет ночорлигини бошқаришнинг икки асосий усулини ажратиш мумкин. Биринчи усул – маҳаллий ўз-ўзини бошқаришда молиявий ночорликни бошқариш учун профилактик чора-тадбирлар мажмуини амалга оширишнинг маҳаллий молиявий асосларини такомиллаштиришга қаратилган. Иккинчи усул – регионлар бўйича фискал соҳадаги бажарилиши лозим бўлган вазифалар бўлиб, бунда аввало, тушумлар манбаини оширишга

қаратилган самарали тизимини яратиш кўзда тутилади. Кўпчилик мамлакатлар маҳаллий бюджетларининг даромад қисми даромадларнинг икки гуруҳи ҳисобига шаклланади. Қуйидаги жадвалда хорижий давлатларда маҳаллий бюджет даромадларининг асосий манбалари кўрсатилган (1-жадвал).

Биринчи гуруҳ – маҳаллий солиқлар ва йиғимлар, жарималар, умумдават солиқларидан ажратмалар, муниципалитет мулкни бошқариш ва бошқа хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар, хайриялар ва бошқалар. Баъзи мамлакатларда бошқа даромадлар маҳаллий ҳукуматлар томонидан олинган кредитлар ва қарзларни ҳам ўз ичига олади.

Кўпчилик хорижий мамлакатларда маҳаллий бюджетларда ўз даромадлари устун туради. Хусусан, Буюк Британия, Франция, Германия, Швеция, Португалия, Венгрия ва Словения давлатларида маҳаллий бюджетлар ўз даромадлари ҳисобига

Калит сўзлар: маҳаллий бюджет, солик, трансферт, даромад, молия, мулк, муниципалитет, солиқ ставкаси, манба, ажиратма.

1-жадвал.

Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг асосий манбалари

Ички манбалар			Ташки манбалар		
Ердан даромадлар	Ер билан боғлиқ бўлмаган даромадлар	Турли хизматлар учун йиғимлар	Бюджетлараро трансфертлар	Қарзлар	Ҳамкорликда ривожланиш
кўчмас мулк солиғи	уй хўжалиги. кўчар мулк ва бошқа солиқлар	коммунал хизматлар	шартсиз трансфертлар ёки солиқ ажратилиши	давлат	фавқулодда вазиятлардаги ёрдам ва бошқалар
ер йиғимлари	бизнесга лицензия йиғимлари ва бошқалар	маъмурий йиғимлар	шартли грантлар	банклар (хусусий сектор)	халқаро ёрдамлар

асосан маҳаллий солиқлар ҳисобидан шакллантирилади. Литва, Эстония ва Чехия давлатларида эса маҳаллий бюджет даромадларининг асосий қисmini умумдават солиқларидан ажратмалар ташкил этади. Финляндияда маҳаллий ҳокимият органлари ўз даромадининг 2/3 қисми аҳолига коммунал хизматлар кўрсатувчи коммунал компаниялардан олинган маблағлар ҳисобига шакллантирилади.

Европа мамлакатларида маҳаллий бюджет даромадлари таркибида солиқ ва солиқсиз даромадларнинг улуши юқори бўлиб, улар ўртача ҳисобда умумий даромад манбаларининг 81-95 фоизни ташкил

қилади. Буюк Британия трансферт улуши 70 фоиздан юқори, бироқ бу трансфертлар асосан муниципалитетлар томонидан аниқ вазифаларни бажариш учун мақсадли грантлардир¹.

Минтақалар кесимида таҳлил қилиб кўрадикан бўлсак, билвосита солиқлар, даромад солиғи, корпоратив фойда солиғи ва ижтимоий сугурта солиқлари улуши юқоридир.

Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотлари (ИХТТ) маълумотларига кўра, Канада давлат бюджетида федерал солиқ тушумлари 41,5 фоиз, ҳудудий ҳокимият органларининг (штатлар

2-жадвал.

Минтақалар ва иқтисодий ташкилотлар бўйича солиқ тушумлари², (фоизда)

Минтақалар	мамлакатлар сони	даромад солиғи	корпоратив фойда солиғи	ижтимоий сугурта солиқлари	мол-мулк солиғи	истеъмол солиқлари	Бошқалар
Африка	30	17,5	19,2	7,2	1,6	51,9	5,2
Осиё	11	13,6	25,8	12,0	5,0	38,9	4,7
Европа	29	23,0	7,8	29,5	4,4	32,7	2,5
Шимолий Америка	17	14,2	13,9	16,5	4,1	47,5	6,4
Океания	10	24,4	13,0		2,4	51,6	7,8
Жанубий Америка	10	7,3	15,9	18,6	4,4	48,5	5,3
ИХТТ	37	24,0	9,6	25,7	5,6	32,3	2,9

¹ Усков И.В. 2015. Зарубежный опыт обеспечения финансовой самостоятельности муниципальных органов власти. <https://cyberleninka.ru/article/>; Юлдашева Н. В. 2016. Мировой опыт формирования доходов местных бюджетов (на примере стран Европы). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25919273>

² <https://taxfoundation.org/publications/sources-of-government-revenue-in-the-oecd>.

ва муниципалитетлар) даромадлари эса 49,3 фоиз атрофида бўлиб, солиқ тушумларидаги мулк со-лиқларнинг улуши 11,6 фоизни ташкил этган. Жумладан, бюджет солиқ тушумларидаги мол-мулк со-лиғини улуши Буюк британияда 12,4 фоиз, АҚШда 12,1 фоиз, Кореяда 11,4 фоиз, Исроилда 10,1 фоиз, Люксембургда 9,7 фоиз, Австралияда 9,5 фоиз, Бельгияда 8,1 фоиз, Францияда 8,9 фоиз, Япония ва Грецияда эса 8,1 фоиз бўлиб, ИХТТ мамлакатлари бўйича ўртача кўрсаткичдан (ўртача кўрсаткич 5,6 фоиз) юқори ҳисобланади. Канадада мулк солиғи-ни ҳисоблашда кўчмас мулкнинг бозор қиймати олинади. Солиқ ставкалари ўзгарувчан ва деярли ҳар йили ўзгаради ҳамда солиқ ставкасининг ўзга-риши муниципалитетлар жорий йил учун зарур бўлган даромадлар миқдорига боғлиқдир. Яъни, со-лиқ ставкалари жорий йилда муниципалитет режа-лаштирган харажатлар суммасига бевосита боғлиқ. Жумладан, Канада ва Россия давлатлари бўйича мол-мулк солиқ тизимини қиёсий таҳлилни жад-вал кўринишида келтириб ўтамиз (3-жадвал).

Бундан ташқари, давлат рўйхатидан ўтказиш, ка-дастр ва картография хизматининг мулк объект-ларини қатъий ҳисобини юритиш ва ваколат дои-расини янада аниқроқ белгилаш лозим. Шу билан бирга, жисмоний шахсларни мол-мулкни солиққа тортиш тартибини такомиллаштиришда солиқ ба-заси таркиби солиқ кўламини, солиқ ставкаларини белгиланишида Канада тажрибасини қўллаш мақ-садга мувофиқ. Кўчмас мулкнинг бозор нархини аниқлашда харажат, даромад ва қиёсий ёндашувлар мавжуд⁴. Даромад ёндашуви Франция, Буюк Бри-тания ва Швейцариянинг айрим ҳудудларида кенг тарқалган. Қиёсий ёки бозор ёндашуви кўпинча Япония ва АҚШда, шунингдек Дания, Индонезия, Австралия, Швецияда қўлланилади. Харажат ёнда-шувни амалга ошириш усулларини қўллаш амали-ёти жуда чекланган (Жанубий Корея, Канаданинг айрим ҳудудлари) бўлиб, кўпинча бошқа усуллар билан биргаликда қўлланилади. Умуман олганда, иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатларда юқори бюджетлардан кам миқдорда молиявий ёр-

3-жадвал.

Жисмоний шахслар мол-мулкни солиққа тортиш тизимларини қиёсий таҳли³

Таққослаш мезонлари	Канада	Россия
солиқ солиш базаси	Ер ва унда жойлашган объектлар	Кўчмас мулк
солиқ кўлами	бозор қиймати	кадастр қиймати
солиқ ставкаси тури	прогрессив фоиз ставкаси	прогрессив фоиз ставкаси
ставка миқдори	мол-мулкнинг қийматига қараб 0,5%дан 2%гача	мулкнинг қиймати ва амалий мақ-садларидан келиб чиқиб, 0,5%дан 2%гача
солиқ тўловчилар	мулк эгалари (мулкдор, ижарачи)	мулк ҳуқуқига эга бўлган жисмо-ний шахслар

Фикримизча, маҳаллий бюджет даромадлари манбасини кенгайтириш мақсадида, мол-мулк со-лиғи ставкасининг бевосита хорижий мамлакатлар билан қиёслаб оширилиши бу муаммонинг ечими бўлиб хизмат қила олмайди, чунки у фақат салбий натижаларга олиб келиши ҳам мумкин. Шунинг учун, биринчи навбатда қуйидаги солиқ солишда ислохотларни ўтказиш талаб қилинади: ер ва кўч-мас мулк объектларини ҳисобга олиш назорати-ни мустаҳкамлаш (жумладан, электрон базасини яратиш); ер ва кўчмас мулкнинг ҳақиқий баҳоси-ни шакллантириш ва солиқ солиш объектларини ҳисобга олиш тизимига ўзгартиришлар киритиш.

дамга мурожаат қилган ҳолда муниципалитетлар ўз даромад манбалари ҳисобидан ўз функцияларини бажариш учун харажатларни амалга ошириш имко-нига эга.

Айрим мамлакатларда (Буюк Британия, Ирлан-дия) маҳаллий бюджет даромадларида мулк со-лиқларининг улуши жуда юқоридир.

Фикримизча, турли ҳудудларда мавжуд муаммо-ларни ҳал этишда зарурий солиқ тушумларининг ўсишига ёрдам берадиган бундай бюджет сиёсати-ни шакллантиришда асосан муниципалитетлари-нинг ташаббусини оширишга қаратилган, чунки бу молиялиштиришдаги номутаносиблик ва бюджет

³ В.Ф. Филиппова, О.А. Коротаева. 2021. Налог на имущество физических лиц в России и Канаде: сравнительный анализ. Вопросы студенческой науки. Выпуск №5 (57), май. С.210.

⁴ С.К. Худойкулов, У.Т. Тўлаков 2020. Ўзбекистонда кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш. www.journal.bfa.uz.

дефицити риски даражаси камайишини таъминлайди. Хорижий амалиётда ресурсларни бюджетнинг бир даражасидан бошқасига ўтказиш учун иккита вариант мавжуд – даромад тақсимоли ва грант тизими. Даромадларнинг бўлиниши солиқ базасининг бюджет тизими даражаларида тақсимланиши ёки солиқ тушумларининг бир даражада марказлашуви ва уларнинг кейинги бўлиниши шаклида амалга оширилади. Грантлар ажратиш бюджет тизимининг ривожланаётган вертикал дисбалансни камайтириш ва муниципалитетлар солиқ салоҳиятининг минтақалараро фарқланишини тенглаштириш зарурати билан шартланган объектлар, яъни горизонтал номутаносиблик бартараф этиш учун.

АҚШдаги маҳаллий бюджетларнинг даромадларида трансфертларнинг улуши умумий фискал ёрдам шаклида 40 фоизни ташкил этади, маблағлар, бюджет грантлари, махсус ва блокли субсидиялар-

дан фойдаланишнинг аниқ мақсадли йўналишини кўрсатмасдан мувозанатни таъминлаш учун даромадлар қисмини кўпайтириш мақсадида тақдим этилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, хорижий давлатларнинг маҳаллий бюджетлар даромадини шакллантиришдаги бюджет кўрсаткичларининг қиёсий таҳлилини амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлиб, бу таркиб ва тузилмадаги асосий фарқларни очиб беради. Бундан ташқари, таққослаш учун мамлакатлар танловида асосий мезон сифатида ҳукумат шаклини ва маъмурий ҳудудий тузилишига эътибор қаратиш муҳим ҳисобланади.

Регионлардаги ҳокимиятларнинг молия бозоридан облигациялар орқали молиявий ресурслар манбаларига эга бўлиши, ўз навбатида фискал харажатларни камайтириши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. И.В. Усков. 2015. Зарубежный опыт обеспечения финансовой самостоятельности муниципальных органов власти. <https://cyberleninka.ru/article>
2. Н.В. Юлдашева. 2016. Мировой опыт формирования доходов местных бюджетов (на примере стран Европы). <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25919273>
3. В.Ф. Филиппова, О.А. Коротаева. 2021. Налог на имущество физических лиц в России и Канаде: сравнительный анализ. Вопросы студенческой науки. Выпуск №5 (57), май. С. 210.
4. С.К. Худойқулов, У.Т. Тўлаков. 2020. Ўзбекистонда кўчмас мулкни солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш. www.journal.bfa.uz.
5. А. Орлова. Исследование зарубежного опыта управления финансово-бюджетной несостоятельностью муниципальных образований. М. Вестник университета. 2017 № 7-8. С. 161.

Озиқ-овқат саноати корхоналарида сифатни ошириш асосида рақобатбардошликни таъминлаш йўналишлари Пути обеспечения конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности на основе повышения качества Ways to ensure competitiveness of food industry enterprises on the basis of increasing quality

Ғанижон ИБРАГИМОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети катта ўқитувчиси,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Мақолада озиқ-овқат саноати корхоналарида маҳсулот сифатини ошириш асосида рақобатбардошликни таъминлашнинг илмий-назарий ва услубий асослари ёритиб берилган ҳамда мазкур соҳада амалга оширилиши лозим бўлган тадбирларнинг асосий йўналишлари кўрсатиб берилган.

В статье освещены научно-теоретические и методологические основы обеспечения конкурентоспособности предприятий пищевой промышленности на основе повышения качества и указаны основные направления мероприятий, осуществляемых в данной сфере.

The article highlights the scientific, theoretical and methodological foundations for ensuring the competitiveness of food industry enterprises based on quality improvement and indicates the main directions of activities carried out in this area.

Бугунги кунда мамлакатимиз озиқ-овқат саноатининг олдида турган асосий масалалардан бири тармоқ корхоналарининг рақобатбардошлигини ошириш ҳисобланади. Чунки, ҳозирда маҳаллий озиқ-овқат саноати корхоналаримиз маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни истеъмолчиларга етказиш бўйича хорижий мамлакатларни етакчи фирмалари билан рақобатлашмоқда. Ҳозирги кунда рақобатни хатти-ҳаракат нуқтаи назаридан тушуниш, корхоналарлар ўртасида рақобат курашини такомиллаштириш йўналишидаги ривожланиш деб тушуниш лозим. Бундай ёндашув рақобат устунликлари назариясини асосчиси америкалик иқтисодчи Макл Портернинг

(“Рақобат стратегияси”, 1980, “Рақобат устунлиги”, 1985) ишларида ўз аксини топган.

Иқтисодчи олимлар томонидан рақобатни функционал тушуниш нуқтаи назаридан унинг бозор хўжалигидаги ўрни кенг ёритилган. Масалан, Й. Шумпетер [1] рақобатни эски технологияларнинг янги технологиялар билан рақиблик қилиши сифатида таърифлайди. Ф.Фон Хайек [2] рақобатни “очиш тартиботи” деб номлайди, бунда рақобат туфайли яширинча нарсалар ошкор бўлади, яъни рақибликнинг кучайиши юз беради ва корхоналар мақсадга эришишнинг энг самарали усулини топишга мажбур бўладилар.

Иқтисодчи олим М.Портернинг фикрича

Калит сўзлар: озиқ-овқат саноати, рақобатбардошлик, сифат, сифатдан андоза олиш, умумий сифат назорати, SADT услубиёти, маҳсулот сифатини яхшилаш тадбирлари.

айрим саноат тармоқлари бошқаларга нисбатан даромадлироқ бўлади [3]. Тўғри танланган рақобат устуворлиги ҳар қандай саноат тармоғини муваффақиятга етаклайди. Бунда муносиб стратегияни танлаш энг асосий омил ҳисобланади. Жумладан, озиқ-овқат саноати корхоналарида сифат билан боғлиқ стратегияларни қўлланиши уларнинг рақобатбардошлигини оширишнинг муҳим омили ҳисобланади.

Иқтисодиёт реал секторининг ривожланишини мулкчиликнинг турли шакллари асосида ташкил қилинган корхоналар ўртасидаги бозорда ўз мавқеига эга бўлиш учун рақобатсиз тасаввур қилиш қийин. Чунки, ҳар қандай ривожланиш ўзининг ички мазмунига кўра аралаш иқтисодиёт тизимининг вужудга келишини ва унда турли мулк шакллари амал қилишини талаб этади. Кўп мулкчилик шаклига эга бўлиш иқтисодиётнинг барча соҳалари ва тармоқлари, хусусан, озиқ-овқат саноати учун ҳам муҳим хусусият бўлиб, ривожланган мамлакатлар иқтисодиёти буни яққол исботламоқда.

Бугунги куннинг объектив аҳамиятга эга вазифаларидан бири озиқ-овқат саноатида трансформация жараёнларини амалга ошириш орқали тармоқ корхоналари фаолиятини такомиллаштириш, бу орқали ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифатини яхшилаш ва тармоқ корхоналари рақобатбардошлигини таъминлаш ҳисобланади.

Озиқ-овқат саноати корхоналарини рақобатбардошлигини таъминловчи асосий омиллардан бири ишлаб чиқариладиган маҳсулот сифатини ошириш ҳисобланади. Маҳсулот сифати деганда маҳсулотнинг махсус дизайни функцияси ва ўз хусусиятларга мослик функцияси сифатида тушунилади. Иқтисодчи олим Эдвардс Демингнинг фикрига кўра, яхши сифат юқори сифатни ҳамма вақт ҳам билдирмайди [4]. У яхлитлик ва бозорга мос келувчи сифат билан бирга паст харажатларга боғлиқликни олдиндан айтиб бўлмас даражасини билдиради. Сифат одатда харажатлар билан боғлиқ ва у берилган хусусият сифатида қабул қилиниб, ҳар бир шахс учун фарқ қилишини эътиборга олиш лозим.

Сифатнинг умумий қабул қилинган баёнини “мақсадга мос келишлик” деб қабул қилиш керак [5]. Сифат нафақат ишлаб чиқарувчи корхоналарнинг муаммоси, балки хизмат кўрсатувчи корхоналар ҳам сифат бизнес муваффақиятининг асоси

эканлигини тан олишади. Ишлаб чиқарувчилар ва сотиш хизматини кўрсатувчилар харидорлар эҳтиёжини қондириш учун сифатга асосий эътиборни қаратишади.

Озиқ-овқат саноати корхоналарида самарадорликка эришишнинг асосий йўналишларидан бири сифатдан андоза олиш ҳисобланади. Сифатдан андоза олиш деб рақобатчи ва ундай бўлмаган ташкилотларнинг энг муваффақиятли фаолиятдан намуна олишга айтилади. Кўпчилик корхоналар инновацион технологияларни ўрганиш учун ҳатто рақобатчиларнинг маҳсулотларини сотиб олиб, уни қисмларга ажратадилар ва яқиндан ўрганиб чиқадиладар.

Сифатдан андоза олиш муҳитни кузатишнинг ўзига хос шакли ҳисобланади. Ундаги асосий ғоя шундаки, озиқ-овқат саноатида жаҳондаги турли етакчи ташкилотларнинг усулларини таҳлил қилиб, сўнгра улардан андоза олиш орқали маҳсулот сифатини ошириш мумкин.

Озиқ-овқат саноати корхоналари рақобатбардошлигини таъминлашнинг муҳим йўналишларидан яна бири умумий сифат назорати (TQM)ни рақобат устуворлигини таъминлаш учун асосий восита сифатида қўллайдиган корхоналар кундан-кунга ортиб бормоқда. Умумий сифат назоратини амалга оширишдан асосий мақсад маҳсулот сифатини ошириш ва уни ишлаб чиқаришни узлуксиз давом эттириш ҳисобланади. Умумий сифат назорати озиқ-овқат саноати корхонасига истеъмолчиларнинг сифатга бўлган талабини қондириш орқали ўзини рақобатчилардан фарқлаш ҳамда доимий мижозлар базасини яратиш, ушбу базани сақлаб қолиш имконини беради. Бундан ташқари, корхона маҳсулотининг сифатидаги узлуксиз ривожланиш истеъмолчилар ишончига олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, бошқа рақобатчилар кўчириб бўлмайдиган рақобат устуворлигини шакллантиради. Масалан, маҳсулотли инновациялар (маҳсулотни такомиллаштириб, уларнинг шакли, функциясига ўзгартиришлар киритиш) фақатгина вақтинчалик рақобат устуворлигига олиб келиши мумкин. Чунки рақобатчилар бундай инновацияларни осонликча кўчириб оладилар. Умумий сифат назоратининг таркибий қисми бўлмиш доимий ривожланиш эса ташкилот фаолиятининг ажралмас бир қисми бўлиб,

у ҳар жиҳатдан рақобатда устунликни таъминлайди.

Озиқ-овқат саноати корхоналарида хомашёдан фойдаланишда унинг ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар сифатига таъсирини инобатга олиш лозим. Хомашёнинг сифат кўрсаткичлари белгиланган стандартларга мос келса, у ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг сифати ошишига ва маҳсулот ишлаб чиқаришнинг технологик жараёнларни яхшиланишига сезиларли таъсир кўрсатади. Озиқ-овқат саноатида хомашё таъминотчилари фаолиятини назорат қилиш имконини берувчи самарали услубиёт сифатида SADT услубиётидан фойдаланишни таклиф этдик.

SADT (“Structured Analysis and Design Technique”) таркибий таҳлил ва лойиҳалаш [6] услубиёти 1969 йилда Дуглас Тросс томонидан яратилган ва унинг асосида IDEF модели ишлаб чиқилган. SADT функционал моделлаштириш услубиёти бирор объектнинг функционал моделини қуриш учун мўлжалланган усуллар, қоидалар ва тартиблар йииндисини ўз ичига олади. SADT услубиёти объектнинг функционал таркибини ва объектада амалга ошириладиган ҳаракатлар ўртасидаги боғлиқликларни ифодалайди [7].

Озиқ-овқат саноатида хомашё таъминотчиларини текширишнинг SADT услубиёти график кўринишида 1-чизмада келтирилган.

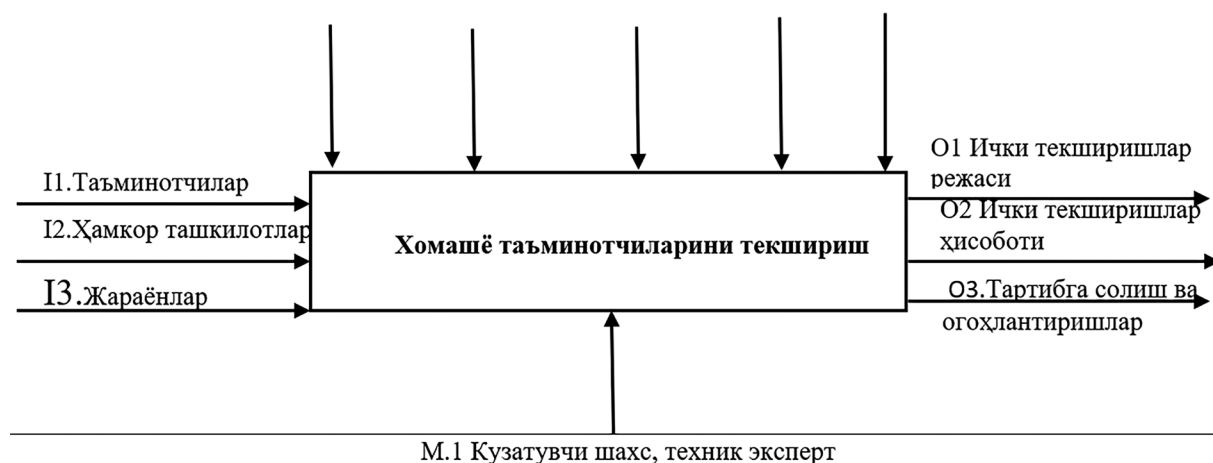
Мазкур услубиёт асосида озиқ-овқат саноати

ГОСТ-ISO-19011-2012 талаблари ва буюртмачиларнинг ишлаб чиқариш жараёнларига қўядиган талабларини инобатга олган ҳолда текширишнинг мақсадини аниқлашдан бошланади. Текширишлар режасини шакллантириш, жараёнга кирувчиларни текшириш орқали ишлаб чиқариш жараёнига киритилувчи хом ашё ресурсларини баҳолаш жараёни амалга оширилади.

Хомашё таъминоти жараёнларининг таҳлили натижаларига асосланган маълумотларни йиғишда ишчи гуруҳ аъзолари ишлаб чиқилган режага ва қўлланиладиган усулларга мос ҳолда баҳолаш учун керакли маълумотларни йиғадилар. Йиғилган маълумотлар белгиланган баҳолаш мезонлари бўйича таҳлил қилинади, хулоса чиқарилади ва ҳисобот тайёрланади. Шунингдек, таъминотчилар фаолиятини тартибга солиш ва бу борада огоҳлантиришлар бериш бўйича қилинадиган ишларнинг режалари тузилади, ўрнатилган давлат стандартлари ва истеъмолчилар томонидан қўйилган талабларга мувофиқ уларнинг бажарилиши мажбурий ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда озиқ-овқат саноати корхоналарида маҳсулот сифатини яхшилашга оид тадбирларни амалга ошириш, маҳсулот сифатини бошқариш учун бир қатор тадбирлар амалга оширилади. Улар иқтисодий, техникавий ва ташкилий тадбирлардан ташкил топган.

C1.ГОСТ-ISO-9001-2011 талаблари C2.ГОСТ-ISO-9001-2011 талаблари C3.Буюртмачиларни талаблари C4.Ахборот йиғиш C5.Баҳолаш мезонлари

1-чизма. Озиқ-овқат саноатида хомашё таъминотчиларини текширишнинг SADT услубиёти [8]

тармоғида хом ашё таъминотчилари фаолиятини назорат қилиш жараёни ГОСТ-ISO-9001-2011,

Техникавий тадбирларга асосий ва бирламчи меатериалларни назорат қилишни

такомиллаштириш киради.

Иқтисодий тадбирларга маҳсулотнинг баҳосига қўшимча янги қиймат қўшиш киради, бу жамоани маҳсулот сифатини оширишга қизиқтиради.

Ташкилий тадбирларга истеъмолчилар ва таъминотчилар орасидаги алоқани такомиллаштириш, ярмаркалар, конференциялар, сифат кунларини ўтказиш ва фирма магазинларини ташкил қилиш киради.

Шунингдек, маҳсулот сифатини ошириш учун яна қуйидаги тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисбланади:

- маҳсулот сифат кўрсаткичларини оширишга қаратилган асосий тажриба ва лойиҳалаштириш ишлари ҳамда ташкилий тадбирлар;
- ишлаб чиқариш технологияларини

такомиллаштириш тадбирлари;

– материал ва хомашёларнинг сифатини ошириш бўйича таъминотчига қўйиладиган талаблар;

– маҳсулот сифатини ошириш бўйича илмий тадқиқот, тажриба конструкторлик ишлари ташкилотиларга бериладиган топшириқлар;

– техникавий ҳужжатларни яхшилаш тадбирлари;

– технологик интизомга риоя қилишни ишлаб чиқаришни ўлчов асбоблари билан таъминлаш, уларни ишлашнинг кузатиб бориш тадбирлари;

– стандартларни ўзлаштириш, уларга риоя қилиш, буюмларни унификациялаш, нуқсонларнинг олдини олиш ва истеъмолчилар томонидан бўладиган норозиликларни камайтириш тадбирлари ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Schumpeter Y. Business Cycles. vol. 1,2. – New York, 1999.
2. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. — М.: Изограф, 2000.
3. М. Портер. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. М.: "Альпина Паблишер", 2008.
4. Деминг, Эдвардс. "Новая экономика для промышленности, правительства, образования", второе издание. М.: "Альпина Паблишер" 1993.
5. Total Quality and Operations Management. Leicester University, England, 1996.- 45 p.
6. Марка Д., Мак Гоуэн К. Методология структурного анализа и проектирования: Пер. с англ. – М.: Диалог-МИФИ. 1993, с. 240.
7. Калянов Г.Н. Основы консалтинга при автоматизации предприятий и учреждений. Обзорный курс. М.: Академия АйТи, 1988. с.82.
8. Новиков М.В. Маркетингово-экономическая модель аттестации поставщиков М.: Финансы и статистика, 2000. с. 200.

Сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширишга солиқ солишнинг таъсири Влияние налогообложения на повышение эффективности использования водных ресурсов The effect of taxation on improving the efficiency of water resources use

Данияр КУРБАНОВ,
Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатаси ходими, и.ф.д.

Аннотация

Мақолада сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг аҳамияти кўрсатилган. Шунингдек, Ўзбекистон учун сув ресурсларини баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилиб якуний хулоса шакллантирилган.

В статье показано значение налога за пользование водными ресурсами в повышении эффективности использования водных ресурсов. Также были разработаны критерии оценки водных ресурсов для Узбекистана, а в конце статьи сформирован итоговый вывод.

The article shows the importance of the tax for the use of water resources in increasing the efficiency of the use of water resources. Also, criteria for evaluating water resources for Uzbekistan were developed, and a final conclusion was formed at the end of the article.

Кириш

Сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг ролини кўрсатиш масалаларига эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Сув ёки сув ресурсларининг табиат инъоми эканлиги бу сув ва сув ресурсларидан текинга фойдаланиш мумкинлигига асос бўла олмайди. Чунки эътибор бериладиган бўлса, табиат инъоми бўлган бошқа ресурслар, жумладан, ер ва ер ости бойликларидан амалиётда текинга фойдаланилмайди. Бу ҳолат барча табиий ресурсларга, шу жумладан, сув ресурсларига ҳам тегишли. Бунинг устига, табиат ва жамият тараққиётининг маълум бир босқичларида улардан текинга фойдаланилганлиги ҳам ҳозирги шароитда худди шундай ёндашувнинг бўлиши мумкинлигини

тақозо эта олмайди.

Шу ўринда амалиётда сувдан фойдаланишнинг қуйидаги икки йўналишга эга эканлигини ҳам қайд этиб ўтишимиз керак: а) сувдан фойдаланиш; б) сувни истеъмол қилиш. Сувдан фойдаланиш сув ресурсларини дарёдан ажратмасдан фойдаланишни мўлжаллайди (гидроэнергетика, балиқчилик, кемачилик ва бошқ.). Сув истеъмоли эса, аксинча, мелиорация ва ерларнинг муайян ҳосилдорлигини яратиш, саноат маҳсулотларини чиқаришда, ниҳоят коммунал-маиший эҳтиёж ва бошқалар учун сувни танлаб олиш мақсадига эгадир. Сувни истеъмол қилиш муқаррар равишда қайтариладиган сувларни шакллантириш билан боғлиқ. Ўзбекистонда сув истеъмолининг роли жуда ошган ва сув ресурсларини ривожлантириш ва уларни бошқаришнинг асосий

Калит сўзлар: сув ресурслари, сувдан фойдаланиш, сувни истеъмол қилиш, ер ости ва ер усти сув ресурслари.

хусусиятлари шу билан белгиланади [1].

Адабиётлар таҳлили

Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуни 3-моддасига мувофиқ сув давлат мулки, Ўзбекистоннинг умуммиллий бойлиги ҳисобланади ва ундан оқилона фойдаланиш керак [5]. Ушбу қонуннинг бу моддасида акс этган ҳолатни (талабларни) амалга оширишни сув ва сув ресурсларидан текинга фойдаланган ҳолда уддалашнинг иложи йўқ. Шундай бўлишига қарамасдан, хусусан, республикада суғориш манбаларидан фойдаланиш, сув ресурсларини истеъмолчиларга етказиб бериш ва сув ҳўжалиги инфратузилмасини сақлаб туриш билан боғлиқ барча харажатлар давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга ошириломоқда. Айрим иқтисодчи-олимларнинг ҳисоб-китобларига қараганда, “Истеъмолчилар томонидан ишлатилган 1 м³ сувнинг таннархи 32,2 сўм бўлишига қарамасдан, маҳсулотлар таннархига киритилмаслиги ёки истеъмолчиларнинг сув ресурсларидан текинга фойдаланиши аксарият ҳолларда турли даражадаги исрофгарчиликларга сабаб бўломоқда” [2]. Сув ресурслари танқислиги шароитида бундай вазиятнинг вужудга келишига йўл қўйилаётганлиги ҳисобга олинадиган бўлса, масаланинг долзарблиги янада яққол намоён бўлади.

Сув ресурсларини баҳолаш масалаларида иқтисодий механизмни ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш, сувдан фойдаланганлик учун мажбурий тўлов воситасида тижорий ҳисоб тизимини кучайтириш борасида иқтисодчи олимлар, жумладан, аграр-иқтисодчи олимлар ҳам яқдил фикрни билдирмоқдалар. Шунга кўра, иқтисод илмида сўнги йилларда сув ресурслари ва улардан оқилона ҳамда самарали фойдаланиш муаммоси юзасидан тадқиқотлар анча жонланиб қолди. Хусусан, Э.Трушин ва С.Жалоловларнинг илмий ишлари шулар жумласидандир. Бунда Э.Трушин сув ресурсларининг иқтисодий жиҳатдан асослаб берилган миқдорларини аниқлаш, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун ўзаро тўловлар тартибини жорий этиш, сувдан ҳўжаликда фойдаланиш ҳуқуқи учун ҳақ тўлаш (сувдан фойдаланишга йиллик лицензия олиш, сув ҳўжалигига хизмат кўрсатилиши учун ҳақ, берилаётган сув сифати учун ҳақ тўлаш) билан боғлиқ масалаларни кун тартибига қўймоқда [3].

Шунингдек, С.Жалолов эса ўз илмий изланишларида сув билан таъминланганликдаги ҳудудий фарқларни ҳисобга олган ҳолда сув ресурсларини

иқтисодий баҳолаш концепциясини илгари суради. Унинг концепциясига мувофиқ қишлоқ ҳўжалигида сув узатилиши баҳосини белгилаш, сув ресурслари бирлигида ҳосил бўлган миллий даромадни аниқлаш, қишлоқ ҳўжалигида яратилган миллий даромад ва сув узатиш баҳоларининг суммаси сифатида сув ресурсларини иқтисодий жиҳатдан тўлов баҳолашни белгилаш керак [4].

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Ҳозирги шароитда ва яқин келажакда Ўзбекистон учун сув ресурсларини баҳолаш мезонлари сифатида қуйидагиларни қабул қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Сув истеъмолчиларининг барчаси учун сув ресурсларига нисбатан баҳони белгилашда, энг аввало, маҳаллий ҳудудий шароитлар ва сув истеъмолчиларининг жойлашган ўрни ҳисобга олиниши керак. Шунга мувофиқ равишда маҳаллий ҳудудий шароитлар ва сув истеъмолчиларининг жойлашган ўрни турлича бўлганлиги учун, мос равишда, сув ресурсларининг баҳоси ҳам турлича бўлоғи лозим.

2. Ҳозирги шароитда сув ресурсларининг тақчиллиги ва бу тақчиллик кучайиб бораётганлиги сабабли сув ресурсларидан энг юқори самарали даражада фойдаланишга интилиш, барча жабҳаларда кам сув сарфлаб, кўпроқ эҳтиёжларни қондиришга эришиш, қишлоқ ҳўжалиги экинларини суғориш учун эса зовур сувларидан ва субиригация усуллари кенг (максимал) фойдаланиш зарур.

3. Сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишда илмий ва амалий жиҳатдан асосланган ҳамда олдиндан қатъий белгиланган лимитларга таяниш, шулар асосида сув ресурсларининг ягона нархларини белгилаш керак. Қатъий белгиланган лимитлар сувдан фойдаланувчилар ва уни истеъмол қилувчиларнинг барчасига дахлдор бўлиши шарт. Улар шу жумладан, Ўзбекистон Республикасининг вилоятлари ва туманлари доирасида экиладиган қишлоқ ҳўжалиги экинлари турларини ҳам қамраб олиши лозим.

4. Сувдан фойдаланувчилар ва истеъмол қилувчилар томонидан белгиланган лимитдан ортиқча сув ишлатилган ёки истеъмол қилинганда лимит доирасида ва лимитдан ортиқ ишлатилган сувнинг ҳар бир м³ учун табақалаштирилган тўловларни жорий қилиб, уларни маълум бир юқори даражада (масалан, 1,2 дан 1,5 гача) амалга оширилишини таъминлаш. Аксинча бўлган тақдирда эса, яъни сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланиб,

бунинг натижасида кўзланган мақсадларга эришилса ва бир вақтнинг ўзида сув ресурсларининг тежаб-тергаб ва иқтисод режимига риоя қилиб фойдаланилиши таъминланса, фойдаланилган (истеъмол қилинган) сув ресурсларига тўланиши лозим бўлган суммаларни уларнинг оқилона ва самарали фойдаланишига мутаносиб равишда, масалан, сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни характерлайдиган кўрсаткичлардан бири саналган сув ресурслари тежаб-тергаб сарфланганлигини кўрсатувчи кўрсаткич даражасига қараб камайтириш мақсадга мувофиқ.

5. Сув ресурсларидан(ни) фойдаланиш (истеъмол қилиш)нинг оқилона, тежамкор ва самарали замонавий техника ва технологияларини қўллаш, сувдан фойдаланиш (истеъмол қилиш) самарадорлигини оширувчи тажрибаларни қўллаб-қувватлаш, фойдаланувчи (истеъмолчи)лар фаолиятининг жадаллаштирилганлигини ҳисобга олган ҳолда сув ресурслари учун тўловларни амалга ошириш механизмини такомиллаштириш зарур.

6. Сув истеъмолчиларининг барчаси учун сув ресурсларига нисбатан баҳони белгилашда мавжуд сув ресурсларининг ер ости ва ер усти сув ресурсларига бўлиниши эътиборга олинмоғи лозим. Шунга мувофиқ равишда фойдаланувчи (истеъмолчи)лар учун ер ости сувларининг баҳоси ер усти сувларининг баҳосига нисбатан юқорироқ бўлиши керак.

7. Ва ниҳоят, сув ресурсларига нисбатан баҳони белгилашда фойдаланувчилар (истеъмолчилар)нинг сув ресурслари билан таъминланганлик даражаси ҳам ҳисобга олинмоғи даркор. Унга кўра, сув ресурслари билан таъминланганлик даражаси меъёрадаги даражадан юқори бўлган ҳолда сув ресурсларининг баҳоси шунга мувофиқ равишда юқорироқ ва аксинча бўлганда эса, пастроқ бўлиши лозим.

Юқоридаги мулоҳазалардан кўриниб турибдики, сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш муаммосини муваффақиятли ҳал этишнинг асосий йўли замонавий бозор иқтисодиёти талаб (принцип)ларини инобатга олишдир. Ана шундан келиб чиқиладиган бўлса, энг аввало, қанақа шаклда бўлишидан қатъи назар сув ресурсларидан фойдаланиш, албатта, текинга амалга оширилмаслиги керак.

Бозор иқтисодиёти шароитида сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлашнинг энг замонавий йўли улардан фойдаланишни тўлов асосида йўлга қўйиш экан, бу ерда

бу тўловнинг қандай характерга эга эканлиги ва у кимнинг ихтиёрига бориб тушиши муҳим аҳамиятга эга. Шу муносабат билан таъкидлаш лозимки, ҳар бир мамлакат миқёсида сув ресурсларининг давлатга тегишлилиги ёки унинг эгаси давлат эканлиги инобатга олинмаган бўлса, сув ресурслари учун тўловнинг давлат бюджетига (бундан у бюджет тизимининг қайси бўғинига бориб тушиши алоҳида аҳамиятга эга эмас) бориб тушиши кераклиги маълум бўлади. Бунинг устига, сув ресурслари учун тўлов давлат бюджетига бориб тушишининг бошқа бир сабаби ҳам бор. Бу сув ресурсларидан фойдаланганлик учун тўловнинг мажбурий характерга эга эканлигидир. Ўз навбатида, мажбурий характерга эга бўлган ҳар қандай тўлов солиқ бўлиб, солиқ эса, одатда, давлат бюджетига тўланиши керак.

Сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида фойдаланувчи (истеъмолчи)лардан ундириладиган тўловнинг солиқ характерига эга бўлиши ва у бюджетга ундирилиши лозимлигининг тўғрилигини яна бошқа далил ҳам тасдиқлайди. Гап шундаки, сув ва сув ресурслари сингари табиат инъоми ҳисобланган ер қазри бойликларидан фойдаланилганда улар фойдаланганлардан ўзига хос ҳақ ундирилади, бу ҳақ ёки тўлов солиқ характерига эга ва у ер қазридан фойдаланганлик учун солиқ кўринишида бюджетга ундирилади. Фикримизча, бу ерда ҳар иккаласи (бири) ҳам ўзига хос тарздаги табиат инъоми ҳисобланган ва давлат мулки саналган ер қазри бойликлари ва сув ресурсларидан фойдаланишга нисбатан ёндашув бир хил бўлмоғи ва улардан фойдаланганлик учун ҳақ (тўлов) солиқ характерига эга бўлмоғи лозим. Шу жиҳат ҳисобга олинса сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлашда бу ресурслардан фойдаланганлик учун солиқнинг роли тўлиқ намоён бўлади. Шундай қилиб, юқоридаги мулоҳазаларнинг барчаси сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлашда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлишини кўрсатапти.

Хулоса ва таклифлар

Фикримизча, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ ўзига хос мақсадли бўлиб, у ҳам барча солиқлар сингари икки мақсадга хизмат қилади. Унинг биринчиси Давлат бюджетини даромадлар билан таъминлаш бўлса, иккинчиси сув ресурсларидан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатишдир. Назаримизда, бу солиқнинг

асосий мақсади Давлат бюджетини даромадлар билан таъминлаш эмас, балки сув ресурсларидан самарали фойдаланишга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатиш ҳисобланади. Шу маънода, бюджет даромадларини шакллантиришда бу солиқнинг иштироки иккинчи даражали аҳамият касб этади. Бироқ, қандай аҳамият касб этишидан қатъи назар, назаримизда, ушбу солиқ ҳозирги пайтда ўз олдига қўйилган ҳар икки вазифани муваффақиятли даражада бажараяпти, деб бўлмайди. Бу солиққа унинг бюджет

даромадларини шакллантиришдаги роли ёки сув ресурсларидан оқилона ва самарали фойдаланишни таъминлашдаги таъсири жиҳатидан қаралганда ҳам шундай хулосага келиш мумкин. Бундай ҳолатнинг мавжудлиги, ўз навбатида, ушбу солиқнинг таъсирчанлигини кучайтириш масаласини кун тартибига қўяди. Унинг таъсирчанлигини кучайтириш билан боғлиқ бўлган муаммоларни оқилона ҳал этиш учун эса ушбу солиқнинг амал қилиш қилиш механизмини чуқур таҳлил қилиб чиқиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ў.П. Умурзоқов, И.Л. Абдурахимов. Сув хўжалиги менежменти. – Т.: Иқтисод-молия, 2008. –Б.236.
2. З.С. Шохўжаева. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари (Қашқадарё вилояти мисолида). И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: БМА, 2010. –Б.9.
3. Э. Трушин. Экономические меры общего назначения // Экономика и статистика, 1993. №4. – С. 41-44.
4. С. Джалалов. Орошаемое земледелие в условиях дефицита водных ресурсов. – Т.: ЭНК, 2000. – 142 с.
5. “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 06.05.1993 йилдаги 837-ХII-сон.

Рақобат устунлигини шакллантириш омиллари Факторы, формирующие конкурентное преимущество Competitive advantage formation factors

Гулйёра ШАНАЗАРОВА,
PhD

Шоҳидахон АБДУМАЖИДОВА,
магистр

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Аннотация

Мақолада тўқимачилик саноати корхоналарида рақобат устунлигини яратишнинг моҳияти ва вазифалари, сифатни рақобатдордошликнинг асосий омиллиги тавкидлаб ўтилган ҳамда корхоналарнинг ташиқлий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш йўллари ўрганилган.

В статье подчеркивается сущность и задачи создания конкурентного преимущества на предприятиях текстильной промышленности, качество является основным фактором конкурентоспособности. Исследуются пути совершенствования организационно-экономического механизма предприятий.

The article emphasizes the essence and tasks of creating a competitive advantage in the enterprises of the textile industry, quality is the main factor of competitiveness, and ways of improving its organizational and economic mechanism of the enterprises are studied.

Замонавий ривожланган миллий иқтисодиётнинг таркибий қисми ҳисобланган технологик жиҳатдан мураккаб тармоқларда мамлакат юқори малакали ишчи кучи ёки саноат ишлаб чиқаришнинг илмий-техник базаси каби ишлаб чиқаришнинг энг муҳим омилларини шакллантиради. Жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг ҳозирги босқичида мамлакатда ишлаб чиқаришнинг у ёки бу омилларининг мавжудлиги миллий иқтисодиётни ривожлантириш учун ҳал қилувчи роль ўйнайди. Жаҳон иқтисодиётидаги тенденцияларни, жумладан, глобаллашув, юқори ахборотлашув ва ҳоказоларни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш омилларини шакллантириш ҳамда янгилашнинг тезлиги ва самарадорлиги, иқтисодиётнинг маълум тармоқла-

рида оқилона қўллаш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган монополияга қарши сиёсатнинг муҳим йўналишларидан бири – бу монополистик корхоналарнинг товар бозоридаги эгаллаб турган устунлик мавқеини суистеъмол қилишнинг олдини олиш ва унга йўл қўймаслик бўйича назорат олиб боришдан иборатдир. Айнан шу мақсадда монополистик корхоналар давлат реестри юритилиб, унга муайян тармоқда устун мавқега эга бўлган корхоналар киритилади.

Рақобат бозорларида барча фирмалар рақобатчилар уюштирадиган ҳужумларнинг объектлари бўлиши мумкин. Ҳужумлар худди эски, амалдаги фирмалар томонидан бўлганидек, янги фирмалар томонидан ҳам бўлиши мумкин. Ҳимоявий страте-

Калит сўзлар: сифат, рақобат устунлиги, рақобатбардошлик, маҳсулот таннархи, тўғри ва эгри харажатлар, бозор муносабатлари.

гиянинг мақсади ҳужумга учраш хавфини камай-тириш ёки уларни энг кам йўқотиш билан ўтказиб юбориш. Ҳимоя стратегияси компаниянинг рақобат устунлигини кучайтирмаса ҳам, рақобат позицияси атрофида мудофаа иншоотларини ташкил этиш ва рақобат устунлигини сақлаб қолиш имконини беради.

Рақобат устунлигини товар ва савдо белгиси-

вацияларга асосланган.

Мамлакатнинг рақобат жиҳатдан устунликлари-ни ишлаб чиқаришнинг асосий омиллари: табиий ресурслар, арзон ишчи кучи ва мамлакат мавқеи ва ҳудуди билан белгиланадиган қулайликлар ҳисобидан шакллантириш мумкин, ана шунда ушбу устунликлар биз Ўзбекистонда уларнинг мавжудлигини кузатган омиллarning қиймати билан белгиланади.

1-жадвал.

Тўқимачилик корхоналарининг ички ва ташқи рақобат устунликлари

Ташқи рақобат устунликлари	Ички рақобат устунликлари
Товарнинг ажралиб турувчи хусусиятларига асосланган устунликлар	Ишлаб чиқариш харажатлари, корхона ёки товарни бошқариш бўйича унинг устунлигига асосланади.
“харидор учун қийматлилиқ”	“ишлаб чиқарувчи қийматлилиги”
Нисбатан камроқ харажатлар ёқисамарадорликни ошириш	таннархнинг рақобатчиникига нисбатан камлиги
Корхонанинг бозордаги улушини кўпайтиради, яъни бозор корхонанинг ашаддий рақобатчиларникига қараганда юқори бўлган, аммо ажралиб турадиган хусусиятларини таъминламайдиган товар қийматини қабул қилади.	Яхши йўлга қўйилган менежмент тизими

нинг хусусиятлари ва характеристикасини белгилаб беради, зеро улар фирма учун унинг ашаддий рақобатчилари устидан маълум устунликларни яратади. Устунлик бозорда ёки бозор сегментида энг юқори мавқеига эга рақобатчисига нисбатан фирманинг нисбий, солиштирма ҳолати, аҳволига қараб баҳоланади. Рақобат устунлиги ташқи ва ички бўлиши мумкин (1-жадвал).

Тарихан мамлакатларнинг рақобатбардошлиги концепцияси миллий иқтисодиётнинг халқаро меҳнат тақсимоли ва ҳар бир мамлакатнинг халқаро савдодаги ролини асослаб берувчи қиёсий устунликлари (арзон меҳнат, бой табиий ресурслар, қулай географик иқлим, инфратузулма омиллари ва ҳ.к.) назариясига асосланган. Қиёсий устунликлар мамлакатга табиатан берилган, улар турғун, абадий эмас ва такрор ишлаб чиқилмайди, лекин жаҳон иқтисодиётининг ривожланиш тарихи кўрсатиб турганидек, бозор муҳитида янги рақобат шароитлари шаклланади. Ушбу рақобат жиҳатдан устунликлар тезкор ва ўзгарувчан, ўз навбатида, улар фан ҳамда техниканинг ривожланишига ва уларнинг ишлаб чиқариш билан интеграциялашувига, шунингдек, ишлаб чиқариш даражасида глобаллашувга ва ривожланишга, товарни барпо этишдан тортиб уни ишлаб чиқарувчидан истеъмолчига етказиб беришгача бўлган барча босқичларда инно-

вацияларга асосланган. Бундан ташқари республиканинг рақобат жиҳатдан устунликлари унда сармоя энг яхши технологиялар, лицензия ва ноу-хоуга инвестиция қилинадиган фаол инвестиция сиёсати асосланиши мумкин, шу билан бирга, мазкур технологиялар мамлакат ичида доимий равишда такомиллашиб боради. Сармоянинг иқтисодиёт ичида сафарбар қилиниши, капитал қўйилмалар ҳажмининг ўсиши омиллари билан такомиллашувига (инфратузилманинг ривожланишига, меҳнат ресурслари сифатининг яхшиланишига) олиб келади.

Рақобат устунликлари эришиш ва уларни сақлаб қолиш ҳар қандай корхонанинг асосий стратегик мақсадидир. Узоқ муддатли истиқболда корхоналарнинг рақобат устунликларини қўлга кири-тиш муаммолари бўйича олиб бориладиган назарий муҳокамаларда икки асосий ёндашув кўзга ташланади. Булар саноат, иқтисодиёт ва ресурслар билан боғлиқ ёндашув. Биринчи ёндашувда ташқи муҳит (тармоқ жозибадорлиги) алоҳида аҳамиятга эга. Ресурслар билан боғлиқ ёндашувда корхона ички ресурслари ва имкониятлари улар олдида устун-лукка эришиш учун ушбу ички ресурслар ва имму-ваффақиятининг асосий омили сифатида қаралади. Рақобатчиликни ривожлантириш зарур, дей-илади. Шу мақсадларда рақобат стратегияларини ишлаб чиқиш зарур.

Корхоналар рақобатбардошлигини бошқаришнинг принциплари

Принциплар номи	Мазмуни
Режалаштириш принципи	корхона рақобатбардошлигини таъминлаш йўллари ишлаб чиқиш ва назорат қилишни назарда тутди.
Ресурслардан самарали фойдаланиш принципи	моддий ва номоддий ресурслардан унумли фойдаланиш турли харажатларни тежашга, маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига таъсир қилади .
Стратегияга асосланганлик принципи	корхонанинг рақобатга бардошлилигини ошириш мақсадида ривожланишнинг аниқ ва қисқа йўналишини танлаб олиш билан боғлиқ дастурлар ишлаб чиқиш.
Инновацион бошқарув принципи	корхонанинг ташкилий тузилмасидаги барча бўғинларда инновацион фаолиятни йўлга қўйиш тушунилади, бунда янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқариш муҳим аҳамиятга эга
Сифатлилик принципи	ишлаб чиқариладиган маҳсулотнинг сифатини назорат қилиш ва халқаро сифат стандартларига жавоб бера олишини таъминлашни кўзда тутди.
Меҳнат салоҳиятини ошириш принципи	корхонадаги меҳнат ресурсларини салоҳиятини турли малака ошириш, стажировкалар ўташ орқали ошириш керак.
Узлуксизлик принципи	рақобатбардошликка таъсир этувчи омилларини доимий равишда ўрганиб бориш ҳамда рақобат устунлигини таъминлашга қаратилган чора – тадбирларни доимий равишда ишлаб чиқиш зарур.
Мослашувчанлик принципи	истеъмолчилар истак хоҳишига мос маҳсулот ишлаб чиқаришга ва бозор талабига мослашиш керак.
Қиёсийлик принципи	ишлаб чиқариш корхонаси ўзига ўхшаш корхоналар билан турли кўрсаткичлар орқали солиштириш, рақобатда устунлик ва камчиликларини аниқлаш зарур.

Маҳаллий тадқиқот ишларида рақобатбардошликка эришиш ва рақобат устунликларини таъминлаш бўйича салмоқли ишлар бажарилган. Ҳар бар корхонанинг доимий мақсади рақобатбардошликка эришиш чораларини кўриши, балки рақобатбардошликни бошқариш тизимини ҳам ишлаб чиқи-

шлари бутунги кунда долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бошқарув бу субъектлар, корхоналар томонидан кишиларга ва иқтисодий объектларига кутилаётган натижага эришиш, уларни хатти-ҳаракатини йўналтириш мақсадида уларга онгли таъсир кўрсатишдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. N.Yu. Tuychiev, A.M. Mirkhoshimov, K.A. Plakhtiy. Fundamentals of real estate valuation. Toolkit. - Tashkent: Adolat, 2000.
2. Sh.Ya. Kholmiraev. "The influence of regional factors on the cost of real estate and ways to optimize it." Thesis. - Tashkent: 2020. Uzbekistan: Second Systematic Country Diagnostic. Uzbekistan-202
3. Andrew E. Baum; David Hartzell "Real Estate Investment and Finance" ISBN: 9781119526124 - Publication Date: 2020-10-30.
4. Umidova Fotima Iskandarbekovna. Some issues of improving the level of international marketing in foreign economic activities of enterprises Vol. 16, November 2022.
5. Djurabaevich D.O. Features of management and clustering of beekeeping farms //international journal of social science & interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. 2022. T. 11. №. 05. C. 206-215.
6. Yuldashev N.K. et al. Modern models of agro-industrial production organization in Uzbekistan //BIO Web of Conferences. – EDP Sciences, 2022. – T. 51. – C. 06007.

УЎТ: 338.24:658.04(575.1)

Олий таълим сифати: ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва замонавий ёндашувлар Качество высшего образования: социально-экономическая сушность и современные подходы Quality of higher education: socio-economic essence and modern approaches

Маъруфхон ХЎЖАХАНОВ,
Наманган муҳандислик-қурилиш институти ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада олий таълим сифати иқтисодий жиҳатдан талқин этилган. Олий таълим сифатини баҳолашга қаратилган тадқиқотлар умумлаштирилган. Олий таълимда сифат кўрсаткичлари ва унинг баҳолаш методлари бўйича хулосалар шакллантирилган.

В статье рассматривается экономическая трактовка качества высшего образования. Обобщены исследования, направленные на оценку качества высшего образования. Сформированы выводы о показателях качества в системе высшего образования и методах его оценки.

The article deals with the economic interpretation of the quality of higher education. The research aimed at assessing the quality of higher education is summarized. Conclusions about quality indicators in the higher education system and methods of its assessment are formed.

Хорижий давлатларда аксарият олий таълим муассасаси (ОТМ) давлат тасарруфидан чиқарилган ва хусусий муассасаларнинг улуши юқорилиги натижасида таълим хизматлари товар каби баҳоланмоқда. Ҳар бир ОТМ ўз мижозларини ўзи топиши тамойилида ишламоқда. Сифатли кадр тайёрлайдиган ОТМлар иқтисодий жиҳатдан ривожланиб бормоқда. Ҳозирги вақтда олий таълим сифатини халқаро даражага кўтариш ва интеграцион жараёнларнинг пайдо бўлиши олий таълимни бир мамлакат доирасида ривожлана олмаслигини кўрсатмоқда.

Республикамиз олий таълим тизимида кенг камровли ислохотлар амалга оширилмоқда. Ушбу

чора-тадбирларда тараққий этган давлатлар олий таълим муассасалари билан иқтисодий алоқаларни кучайтириш ва илғор тажрибаларни амалиётда жорий этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида халқаро тажрибалардан келиб чиқиб олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш, ОТМларнинг академик мустақиллигини таъминлаш ва соғлом рақобат муҳитини яратиш, олий таълимнинг инвестициявий жозибдорлигини ошириш, хорижий таълим ва илмфан технологияларини жалб этиш ва олий таълим мазмунини сифат жиҳатидан янги bosқичга кўтариш каби муҳим вазифалар белгиланди.

Калит сўзлар: олий таълим, олий таълим муассасаси, профессор-ўқитувчи, талаба, сифат, иқтисодий ўсиш, индикатор, баҳолаш, рейтинг.

Бугунги кунда олий таълим сифатини оширишга қаратилган кенг кўламдаги илмий тадқиқот ишлари амалга оширилмақда. Бу борада “олий таълим сифати” илмий категориясини турли шарт-шароитлар билан таққослаш муаммолари алоҳида долзарблик касб этади.

Шу ўринда ривожланган давлатларда олий таълим сифати масаласи қачон ва қандай пайдо бўлди ҳамда нега долзарблашиб кетди? деган ҳақли савол туғилади. Олий таълимда сифат масалаларига қизиқиш ғарб давлатларида 1970-1980 йиллардан бошланган. Албатта, бу даврда саноат тармоқларида илмий соҳаларни ривожлантириш зарурияти вужудга келди ва хизматлар соҳасининг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси ортиб борди. Бу эса олий таълимга бўлган эҳтиёжларнинг ўсиб боришига олиб келди ва сифатли таълимга бўлган қизиқишни кучайтирди. Айниқса, ушбу жараёнда олий таълим ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг ўзгариши, яъни ОТМни давлат тасарруфидан чиқариш ва унинг автономияси таъминлаш кучли таъсир кўрсатган.

Европа Иттифоқида олий таълим сифатига бўлган қизиқиш қуйидаги омиллар таъсирида шаклланди:

- олий таълим муассасалари даромадларининг аҳоли маблағлари ҳисобига ошиб бориши;
- олий таълимнинг маҳаллий, минтақавий, миллий ва жаҳон иқтисодиётига таъсирининг кучайиши;
- Европада Болонья жараёнининг пайдо бўлиши;
- олий таълимнинг глобаллашуви;
- олий таълимда рақобат ва маркетингни ривожланиши.

Умуман олганда, олий таълим ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги боғлиқликнинг кучайиб бориши олий таълим сифатига бўлган талабларни ўз-ўзидан (автоматик тарзда) шакллантирган. Бунда олий таълим иқтисодиётнинг бир тармоғи бўлиб ҳисобланган ва олий таълим натижалари иқтисодиёт тармоқлари талабларига жавоб бериши талаб этилган. Чунки, ўзгарувчан цивилизациялар ва глобаллашув даврида мамлакатнинг рақобатбардошлиги кўп жиҳатдан олий таълим сифати даражасига боғлиқ, у қанчалик юқори бўлса, давлатнинг халқаро бозордаги рақобатбардошлиги шунчалик юқори бўлади. Ушбу омиллар олий таълимни бозор механизмларига тўлиқ бўй-

сунадиган соҳага айлантирди, иқтисодий соҳалар билан алоқасида муҳим аҳамият касб этди ва бугунги кунда таълим сифати бозор орқали намоён бўлмақда.

Шунинг учун олий таълимда сифатни баҳолаш масаласи XX асрнинг охирида дунё миқёсида энг долзарб масала сифатида майдонга чиқди. Бирлашган миллатлар таълим, билим ва маданият ташкилоти – ЮНЕСКО (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) томонидан 1998 йилда ўтказилган конференцияда бутун дунё декларацияси қабул қилинди ва унинг 11-моддаси “Сифатни баҳолаш” деб номланди. Бунда олий таълим сифати кўп ўлчамли концепциядан иборат эканлиги таъкидланди. Ушбу концепцияда ўқув ва академик дастурлар, илмий тадқиқот ишлари, профессор-ўқитувчилар, талабалар, ўқув бинолари, моддий-техника база, жиҳозлар, жамият учун сифатли кадрлар тайёрлаш, академик муҳит сифатни белгиловчи дастурлар келтирилган. Шунингдек, сифатни баҳолайдиган ташкилотлар тўғрисида ҳам маълумотлар берилади. Лекин, “олий таълим сифати” тушунчасини ёритиб бериш ва унинг ижтимоий-иқтисодий изоҳи бўйича якуний тўхтамга келинган эмас.

Бу борада хорижий мамлакатлар олимларининг турлича қарашлари юзага келди. Жумладан, сифатнинг анъанавий маъносига кўра, харидорлар томонидан қўйилаётган талаб даражасида маҳсулот етказиш, сервис кўрсатиш ва муваффақиятга эришиш, имиджга эга бўлишдир ёки сифат мижозларнинг талаб ва эҳтиёжларига эътибор қаратилганлиги билан баҳоланади. Олий таълимда сифат – бу кўп қиррали, кўп даражали ва динамик тушунча бўлиб, у таълим моделининг мазмуний бирлигига, муассасанинг миссия ва вазифаларига ҳамда ўзига хос маълум стандартларга боғлиқдир.

Демак, олий таълимда сифат тушунчаси мураккаб ва кўп қирралидир. Шунинг учун олий таълимда сифатни белгилаш ва баҳолаш ҳар доим баҳс-мунозарали бўлиб келган. Масалан, К.Кампбел ва К.Розниаларнинг фикрича, сифат баҳоланмайди ва ўлчанмайди, балки илм аҳли томонидан сифатнинг қаерда ва қачон таъминланиши тан олинади. Британиялик муаллифлар Н.Жаксон ва Х.Лунд олий таълимдаги сифатни баҳолаш ва белгилаш масалаларига ёндашишда концептуал

тизимга асосланадилар. Ушбу концептуал тимизим “Кириим ва ресурс”, “Жараён” ҳамда “Натижа ва мақсад” каби босқичма-босқич таъсир қилувчи элементлардан ташкил топган. Норвегиялик муаллифлар Е.Ченг ва В.Там таълим сифатига таъсир этувчи омилларни ички ва ташқи гуруҳларга бўлади. Бунда ички гуруҳ омиллари талабалар, ўқитувчилар ва ишчи-ходимлардан иборат бўлса, ташқи гуруҳ омиллари вазирликлар, давлат ва хусусий ташкилотлар, ҳудудий бошқарув органлари ва абитуриентлардан ташкил топган.

Россия Федерациясида амалга оширилган тадқиқотларда олий таълим сифати талаблар тавсифига хос ва мослик даражасидир, деб таъриф берилади. Бунда таълим натижалари сифати ҳамда сифатни таъминловчи системалар тавсифи белгиланган. Олий таълим сифатини таъминлашнинг миллий тимизимлари турли мамлакатлардаги таълим тимизими, давлатларнинг ташкилий ва маданий анъаналарига кўра жиддий фарқланади. Олий таълим сифатини таъминлашнинг миллий тимизимлари қуйидаги кўрсаткичлар бўйича фарқланади: ҳукуматнинг ваколати; жамият ҳамда касаба уюшмаларининг ташкилотларни жалб этиш даражаси; мақсад ва вазифаларни баён этиши; мезон ва таомили.

Ўзбекистон шароитида олий таълим сифати кўп қиррали концепция ҳисобланади. Сифат таълим соҳасидаги барча функция ва фаолият турларини – ўқув ва академик дастурлар, илмий тадқиқот ва стипендиялар, мутахассис ходимлар билан тўлиқ таъминланганлик, таълим олувчилар, бинолар, моддий-техник база ва жиҳозлар, жамият ҳамда академик муҳит фаровонлиги йўлидаги барча ишларни қамраб олиши лозим. Шунингдек, халқ хўжалиги ва таълимнинг қайси тури ҳамда босқичи бўлмасин, унинг бозор иқтисодиёти шароитида яшаши ва амал қилиши сифат мезони асосига таянади. Олий таълим соҳасида сифатнинг таъминланиши пировардида эса етук кадрлар тайёрлашга сабаб бўлади. Бу исбот талаб қилмайдиган аксиома бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси Ҳукумати, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва олий таълим муассасаларининг бош масаласига айланган. Айни пайтда тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, таълим сифатини оширишдаги бош масала – таълим мазмуни ҳозирги ишлаб чиқариш ва жамиятнинг эҳтиёжларини қондириши, талабаларда таълим олиш жараёнида

бўлажак мутахассислардаги муҳим касбий сифат жиҳатларини шакллантира олиши лозим.

Юқоридаги таҳлилларни умумлаштирган ҳолда, “олий таълим сифати” илмий категориясининг ижтимоий-иқтисодий моҳиятини очиб беришга қаратилган тадқиқотларни қуйидаги йўналишларга ажратиш мумкин:

- таълим сифатини ошириш;
- таълим сифати даражасини аниқлашнинг услубий таъминоти;
- таълим сифати соҳасида амалга оширилган тадқиқотларнинг ахборот таъминоти.

Шундай бўлсада, мазкур тадқиқотларда бозор иқтисодиётини ривожланиши ва уларнинг олий таълим сифатига узатилиши ўртасида қарама-қарши фикрлар мавжуд. Аксарият тадқиқотларда “олий таълим сифати” илмий категорияси иқтисодиёт соҳаси эмас, балки ўқув жараёни ҳисобланган. Олий таълим сифати миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоғи ёки хизмат кўрсатиш соҳасига тегишли эканлигига эътибор берилмаган. Бу эса олий таълим сифати муаммоларини иқтисодий жиҳатдан мажмуали ва тимизли ўрганишни талаб қилмоқда.

“Олий таълим сифати”ни иқтисодий жиҳатдан талқин қилиш мураккаблик касб этади ва уни қуйидаги фикрлар билан изоҳлаш мумкин: биринчидан, олий таълим сифати – бу хизмат сифатидир. Бу нуқтаи назар техноген цивилизацияга мос келади. Бугунги кунда бу қараш ҳозирги ҳолатни тўлиқ акс эттирмайди. Иккинчидан, олий таълим сифати маълум даражада хизмат, лекин махсус турдаги хизмат, унинг асоси жуда аниқ, деб ҳисобланади. Бу нуқтаи назар техноген цивилизациядан инновацияга асосланган цивилизацияга ўтиш даврига тўғри келади. Бироқ, концептуал асоснинг ушбу диверсификацияси ҳозирги ҳолатини тўлиқ акс эттирмайди. Учинчидан, таълим – бу инсон интеллектуал фаолиятининг махсус тури ҳисобланади. Шунинг учун “олий таълим сифати” ва “олий таълим хизматлари сифати”ни бир хил маънода тушуниш ва баҳолаш мазкур объектларнинг танглигини билдиради.

Хуллас, олий таълим сифати жараён сифатида ҳам, иқтисодиётнинг бир бўлаги сифатида ҳам мутлақо бошқача мазмунни таъминлайди. Шу жиҳатдан ушбу концепцияни қатъий уйғунликда кўриб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сонли Фармони.
2. Bauer M. Changing Quality Assessment in Sweden (Westerheijden et al. Changing Context of Quality Assessment). – Utrecht: Utrecht University, 1994. – pp. 1530.
3. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. – Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA), 2007. – p. 12.
4. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры// Ахборот технологиялари ва масофавий ўқитиш маркази ахборотномаси. – Тошкент.: № 6, 2002.– Б. 22.
5. Green D. To Rank or To Be Ranked? - London: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 1994. – p. 120.
6. Campbell C., Rozsnyai C. Benchmarking for Higher Education Programmes. - Bucharest: UNESCO-CEPES, 2002. – p. 223.
7. Cheng Y.C., Tam W.M. Multi-models of Quality in Education. Quality Assurance in Education// Science and Education, 1997. – Oslo: University of Oslo. – pp. 22-34.
8. В.В. Левшина. Развитие методологии создания системы менеджмента в качества вуза// Ж. Университетское управление: практика и анализ. – М.: 2003. № 2.
9. Е.Н. Геворкян, Г.Н. Матова. Болонский процесс и сотрудничество в области обеспечения качества образования: опыт Российской Федерации// Вопросы образования. – М.: № 4, 2004. - С. 150-165.
10. А.А. Каримов, Л.В. Перегудов. Основы системы мониторинга и управления качеством высшего образования. – Тошкент: Молия, 2003. – С. 46.; Саидов М. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. – Т.: Молия, 2002. - Б. 51.

УЎТ: 330.332

Худудларнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш йўллари

Способы повышения привлекательности инвеституры богов

Ways to increase the attractiveness of the investiture of the gods

Надира ГУЛЯМОВА,
Наманган муҳандислик-технология институти ўқитувчиси.

Аннотация

Мақолада худудларнинг инвестицион жозибadorлигини оширишнинг асосий йўналишлари очиб берилган. Мамлакат худудларини ўзлаштириладиган инвестициялар ҳажми таҳлил қилинган ҳамда хорижий инвесторлар учун инвестицион муҳит яратиш бўйича хулоса ва таклифлар ишлаб чиқилган.

В этой статье раскрываются основные способы, с помощью которых повышают привлекательность инвестиционной среды. Было разработано заключение и предложение по созданию инвестиционной среды для иностранных инвесторов при налогообложении инвестиций хаджми на территориях страны.

This article reveals the main ways in which the enhance the attractiveness of the investision environment. A conclusion and proposal was developed to create an investiture environment for foreign investors in khajmi taxed settlement of investments in the country's territories.

Мамлакатимизда амалга ошириладиган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шуни кўрсатадики иқтисодиётни модернизациялаш, саноат тармоқларини ривожлантиришда фаол инвестицион сиёсат юритишнинг ўрни жуда муҳимдир. Шунга кўра, республика худудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида, уларнинг инвестицион муҳит жозибadorлиги, иқтисодий салоҳиятини баҳолашнинг назарий ва методологик асосларини тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодиётни таркибий ўзгартириш ҳамда диверсификация қилишни чуқурлаштириш, аҳоли даромади ва турмуш сифатини оширишнинг муҳим йўналишларидан бири худудларнинг инвестицион жозибadorлигини оширишдир.

Миллий иқтисодиётни ислоҳ қилишда ташқи савдо, солиқ ва молия сиёсатини либераллаштириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ҳамда хусусий мулк дахлсизлигини кафолатлаш, инвестицияларини жалб қилиш ва худудларни жадал ривожлантиришни таъминлашда изчил чора-тадбирлар амалга

оширилиб келинмоқда. Иқтисодий эркинлаштириш жараёнида мамлакатнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида “мамлакатда инвестиция муҳитини янада яхшилаш ва унинг жозибadorлигини ошириш, келгуси беш йилда 120 миллиард АҚШ доллари, жумладан, 70 миллиард доллар хорижий инвестицияларни жалб этиш чораларини кўриш” [1] масаласида аниқ вазифалар белгилаб берилган. Ушбу жиҳатлар мамлакатда худудларнинг иқтисодий салоҳиятини юқсалтириш, инвестицион муҳитни самарали шакллантиришнинг бозор механизmlарини жорий этиш долзарблигини келтириб чиқармоқда.

Худудларнинг иқтисодий салоҳиятини оширишнинг бир қатор йўналишлари мавжуд бўлиб, асосий ёндашув инвестицион муҳитни шакллантиришнинг ўзига хос бозор механизмаларини жорий этишдир.

Калит сўзлар: инвестиция, хорижий инвестиция, инвестицион муҳит, омиллар, савдо, капитал, қонун.

Ўзбекистон Республикасининг “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонунида, “Иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар” эканлиги қайд этилган.

Инвестицион муҳит – муайян мамлакатта (ёки ҳудудга) инвестициялар киритишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳамда жозибадорлигини белгиловчи ижтимоий-иқтисодий, ташкилий, сиёсий ва бошқа шарт-шароитлар мавжудлигининг ижобий ёки салбий томонларини англатади. Шу ўринда инвестиция муҳитига таъсир этувчи сиёсий, ижтимоий, иқтисодий омиллардан ташқари ўзига боғлиқ бўлмаган келгусида қутилиши мумкин бўлган барча харажатлар йиғиндисини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Инвестиция муҳити қанчалик қулай бўлса, инвесторнинг тадбиркорлик таваккали шунчалик паст даражада бўлади ва мамлакатта хорижий инвесторларнинг кириб келишини фаоллаштиради. Аксинча, инвестиция муҳити ноқулай бўлса, таваккал даражаси юқори бўлади. Бу эса, инвестиция қабул қилувчи томон сарф-харажатларининг ўсишига олиб келади. Инвестиция муҳитининг ҳолати фақат инвестор учун эмас, балки инвестиция қабул қилувчи учун ҳам муҳимдир. Иқтисодчи Т.М. Смаглюкова инвестицион жозибадорликни белгиловчи барча кўрсаткичлардан комплекс баҳолаш талабларига кўпроқ мувофиқ келадиган кўрсаткичларни ажратиш олади. Унинг фикрича, мазкур кўрсаткичлар инвестицион жараённинг барча томонларини акс эттирувчи инвестицион жозибадорлик омиллари таркибига киритилади. Шаклланган кўрсаткичларнинг йиғиндиси иқтисодий тизим ва инвестициялаш объектлари сифатида ҳудудлар фаолиятининг ташқи ва ички омилларини қамраб олади. Т.М. Смаглюкова ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини белгилайдиган омиллар гуруҳига қуйидагиларни киритади:

ижтимоий-иқтисодий	сиёсий
хом ашё ресурси	инновацион
ишлаб чиқариш	экологик
инфратузилмавий	инвестицион

1-чизма. Ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини белгилайдиган омиллар гуруҳи.

Барча келтирилган омиллар ёрдамида инвестицион қўйилмаларнинг хатарлик даражаси таҳлил қилиниши мумкин. Тармоқлар даражасида қўйилмаларнинг хатарлик даражасини баҳолаш учун сиёсий, ижтимоий, инфратузилма, қонуний ва жи-

ноий, инновацион ва ресурс – хом ашё омиллари асосий таъсир қилувчилардир.

Мамлакатда бозор субъектларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ишбилармонлик муҳити учун оптимал шароитларни яратиш, ҳудудларининг инвестицион муҳит жозибадорлигини ошириш, бизнесни юритиш бўйича қулайлик ва имтиёزلарни беришмоқда. Бунинг натижасида, Асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми 2021 йилда 239552,6 млрд. сўмни ташкил қилиб 2017 йилга нисбатан 3 баробарга ошди. Ҳудудларнинг инвестицион муҳитини таҳлил қиладиган бўлсак мамлакат бўйича Тошкент шаҳри, Тошкент ва вилояти энг кўп инвестиция ўзлаштирилган бўлиб энг кам инвестиция ўзлаштирилган ҳудудлар Сирдарё, Хоразм, Жиззах вилоятида ўзлаштирилган. Мамлакатда ҳудудлар бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар 2021 йилда 2020 йилга нисбатан Тошкент шаҳрида 139, фоизга, Тошкент вилоятида 120,3 фоизга ошган бўлса, Жиззах вилоятида 72,4 фоизга, Қашқадарё вилоятида 77,8 фоизга, Навоий вилоятида 86,0 фоизга камайди. Демак бу ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлиги камайганидан далолат беради.

Мамлакат инвестицион муҳитида саноат асосий омил бўлиб ҳисобланади. 2021 йилда мамлакат асосий ишлаб чиқариш саноатининг таркибини таҳлил қиладиган бўлсак озик-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш 12,9 фоизни, тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш 13,8 фоизни, металлургия саноати 25,6 фоизни, кимё саноати 7,4 фоизни ташкил қилади.

Мамлакатда инвестиция фаолиятини тартибга солишда хорижий инвестициялари иштирокидаги корхоналарни ресурсларни инобатга олган ҳолда ҳудудлар бўйлаб мақбул даражада бир текис жойлаштиришдир. Ҳудудларда яратилган бизнес муҳит, ижтимоий-сиёсий, ташкилий принципларининг қонунан йўлга қўйилгани, меҳнат ресурсларининг малакаси, турли хилдаги институционал тузилмаларнинг мавжудлиги каби омиллар инвестицион жозибадорликни намоён этадиган муҳим шартлардан ҳисобланади.

Инвестицион муҳитни яхшилашга қаратилган давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- технопарк ва саноат кластерларни ташкил этиш;
- инновацион тадқиқот марказларини қўллаб -

Асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар ҳажми

(мил.сўм)

Т/р	Ҳудудлар	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.	2021 й. 2017 й.га нисбати фоизда
1	Қорақалпоғистон	2822,0	6757,8	8750,6	7089,8	8110,7	287,4
2	Андижон	2986,0	4711,9	7452,1	9622,6	11176,6	374,3
3	Бухоро	11613,4	9610,9	10366,6	12183,9	20528,3	176,7
4	Жиззах	1788,2	3606,3	7900,9	12545,4	9233,6	516,3
5	Қашқадарё	11175,3	16518,5	24462,5	20557,6	17359,1	155,3
6	Навоий	3977,9	10579,5	17646,3	15688,4	15020,1	377,5
7	Наманган	3586,7	8158,1	12084,9	12007,2	12982,0	361,9
8	Самарқанд	4384,2	7061,4	10266,7	14656,4	15641,6	356,7
9	Сурхондарё	3551,0	7240,6	11835,1	10068,2	12037,8	338,9
10	Сирдарё	1628,0	2699,3	5869,1	7191,9	8051,8	494,5
11	Тошкент	5938,4	11226,9	20353,9	21148,6	28113,6	473,4
12	Фарғона	2954,5	5539,1	8685,4	11040,0	12625,2	427,3
13	Хоразм	2175,9	3013,8	5032,0	5391,8	8292,0	381,1
14	Тошкент ш	13573,7	26435,7	42458,1	50371,3	58172,7	428,5
	Жами	72155,2	124231,3	195927,3	210195,1	239552,6	331,9

қувватлаш;

– хорижий инвесторлар учун инфратузилма ва молиявий шароитларни ривожлантириш.

– инвестицион жараёнлар инфратузилмаларини ривожлантириш учун давлат-хусусий шерикчилик институтини шакллантириш асосий омилардан бири ҳисобланади.

Мамлакат инвестицион жозибadorлигини яратишда, энг аввало ишловчан, самарали норма-

тив-ҳуқуқий базани яратиш, ҳудудларда инвестицион шарт-шароитларини ишлаб чиқиш, солиқ солиш ва солиқ имтиёзлари тизимини ишлаб чиқиш, валюта муносабатини тартибга солиш ва ўзаро ҳисоб-китоблар тартибини белгилаш, божхона муносабатини тартибга солиш, хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг иқтисодий механизмларини ишлаб чиқиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

2. О.А. Бияков. Теория экономического пространства: методологический и региональные аспекты. – Томск. Изд-во Том. гос. ун-та, 2004. 152 с.

3. В.В. Быковский. Инвестиционный потенциал: механизм формирования и использования. – М.: Изд. «Машиностроение-1», 2002. 168 с

4. Ш.И. Мустафақулов. Инвестицион муҳит жозибadorлиги: назария, методология ва амалиёт. Монография, Тошкент. “Манавият” 2017.

Туристик дестинациялар фаолиятида мультипликатив самарани ошириш асосида тармоқ ва соҳалар ривожланишини иқтисодий баҳолаш

Экономическая оценка развития отраслей и производств на основе увеличения мультипликативного эффекта в деятельности туристических дестинаций Economic assessment of the development of industries and industries based on increasing the multiplicative effect in the activities of tourist destinations

Санджон ҲАМИДОВ,
Бухоро давлат университети мустақил изланувчиси.

Аннотация

Мақолада туристик дестинациялар фаолиятида юзага келувчи мультипликатив самара таъсирини баҳолаш имконини берувчи таркибий модель услубиёти ишлаб чиқилди ва ушбу модель асосида миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларининг ривожланишига таъсир самараси асосланди.

В статье разработана методология структурной модели, позволяющая оценить влияние мультипликативного эффекта на деятельность туристических дестинаций, на основе этой модели обоснован эффект влияния на развитие секторов и сфер национальной экономики.

The article develops a methodology of a structural model that allows assessing the impact of the multiplicative effect on the activities of tourist destinations, based on this model, the effect of influence on the development of sectors and spheres of the national economy is substantiated.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган таркибий ўзгаришлар жараёнида иқтисодиёт тармоқларининг шаклланиш ва ривожланиш хусусиятлари, ушбу соҳалар ривожланишининг ўзига хос жиҳатларини ўрганиш, ҳудудларда иқтисодиётнинг янги, истиқболли тармоқлари ривожланишининг аҳолини ижтимоий ҳолатига таъсирини баҳолаш, минтақалар ҳудудий иқтисодиётида ноанъанавий бизнес шакллари ривожланиш ҳолатини ўрганиш асосида келгусида минтақалар иқтисодиётида реал секторни самарали

ривожланишини таъминлаш – иқтисодиётни ривожлантиришда устувор йўналишлардан ҳисобланади. Айниқса, иқтисодиёт соҳаларини импорт ўрнини босувчи ҳамда экспортга йўналтирилган асосга ўтказилишида айнан миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳалари муҳим ўрин тутди.

Ҳар қандай иқтисодий фаолият каби туристик дестинациялар фаолияти ҳам нафақат туристик хизматлар соҳаси, балки миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларининг умумий тараққиётига

Калит сўзлар: туризм, туризм соҳаси, мультипликатив самара, миллий иқтисодиёт, тармоқ ва соҳалар, ресурс компонентлар.

ўз ҳиссасини қўшади. Туристик дестинациялар фаолиятида фойдаланилувчи туристик компонентларни ташкил этувчи ресурслардан фойдаланиш корхона даражасида туристик хизматларини яратишдаги ресурс сифатида фойдаланилса, бу бир вақтнинг ўзида тармоқ ва миллий иқтисодиётда мультипликатив самаранинг юзага келишига олиб келади.

Туристик дестинациялар фаолиятининг миллий иқтисодиётни тармоқ ва соҳаларига бевосита таъсири унинг турли даражадаги (маҳаллий ёки марказлашган) бюджетларнинг даромадига солиқлар кўринишидаги қўшган ҳиссаси, шу билан бирга минтақа ёки миллий иқтисодиёт ялпи ички маҳсулоти (ГДП)нинг шаклланишига қўшган ҳиссаси билан аниқланса, ижтимоий соҳага таъсири меҳнат ресурсларининг дам олиш ва даволаниш орқали ўз меҳнат қилиш қобилияти сифатини ошириши ҳамда фаолият соҳасида яратилган янги иш ўринларининг миқдори билан баҳоланади [1].

Туристик дестинациялар фаолиятида мультипликатив самарани баҳолаш имконини берувчи услубиётни назарий-услубий жиҳатдан кўриб чиқиш асосида уни умумий ҳолатда баҳолаш имконини берувчи услубиётни ишлаб чиқишга ҳаракат қилинди. Мультипликатив самарани баҳолаш жараёнида технологик компонент чекланган инвестициялар шароитида муҳим аҳамиятга эга бўлган математик моделлар мажмуи бўлиши ва уни амалиётда фойдаланиш миллий иқтисодиётнинг соддалаштирилган динамик модели асосида олинган кириш маълумотларига асосланиши лозим. Бунинг учун тармоқ ва соҳаларнинг асосий таркибий қисмлари билан туризм соҳаси ўртасидаги ўхшашликлар аниқлаб олиниши лозим (1-чизма).

Туристик дестинациялар фаолияти бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар асосий фаолият билан бирга унга боғлиқ бўлган фаолият турларининг вақт бирлиги давомидаги ҳажмини ошириб боради.

Миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида мультипликатив самара t вақт учун экспоненциал функция кўринишида қабул қилинади ва қуйидаги боғлиқлик кўринишида ифодаланади:

$$\varphi(t) = \varphi_0 \exp(mt), \quad \varphi_0 > 0, \quad t \geq 0.$$

Бу боғланишда $-\tau \leq t \leq 0$ бўлган ҳолат учун истеъмол (давлат харидлари ва соф экспорт)

йиғиндиси ҳисобланади. m параметр эса

$m = (1/\varphi) d\varphi/dt$ бўлганлиги сабабли φ нинг dt давр учун нисбий ўсиш суръати сифатида белгиланади.

Туристик дестинациялар фаолияти учун ҳам мультипликатив самара t вақт учун экспоненциал функция кўринишида қабул қилинади ва қуйидаги боғлиқлик кўринишида ифодаланади:

$$\varphi(t) = \varphi_0 \exp(mt), \quad \varphi_0 > 0, \quad m > 0, \quad t \geq 0,$$

Бироқ ушбу ҳолатда $\varphi(0)$ туристик дестинациялар фаолиятидан ташқари ёндаш тармоқ ва соҳалар маҳсулотлари истеъмоли йиғиндиси, шу билан бирга асосий туризм соҳаси томонидан ички ва ташқи туристларга кўрсатилаётган хизматлар ҳажми йиғиндисидан иборат. m параметр эса миллий

иқтисодиёт даражасидаги каби $m = (1/\varphi) d\varphi/dt$ бўлганлиги сабабли туризм соҳасидаги φ нинг dt давр учун нисбий ўсиш суръати сифатида белгиланади [2].

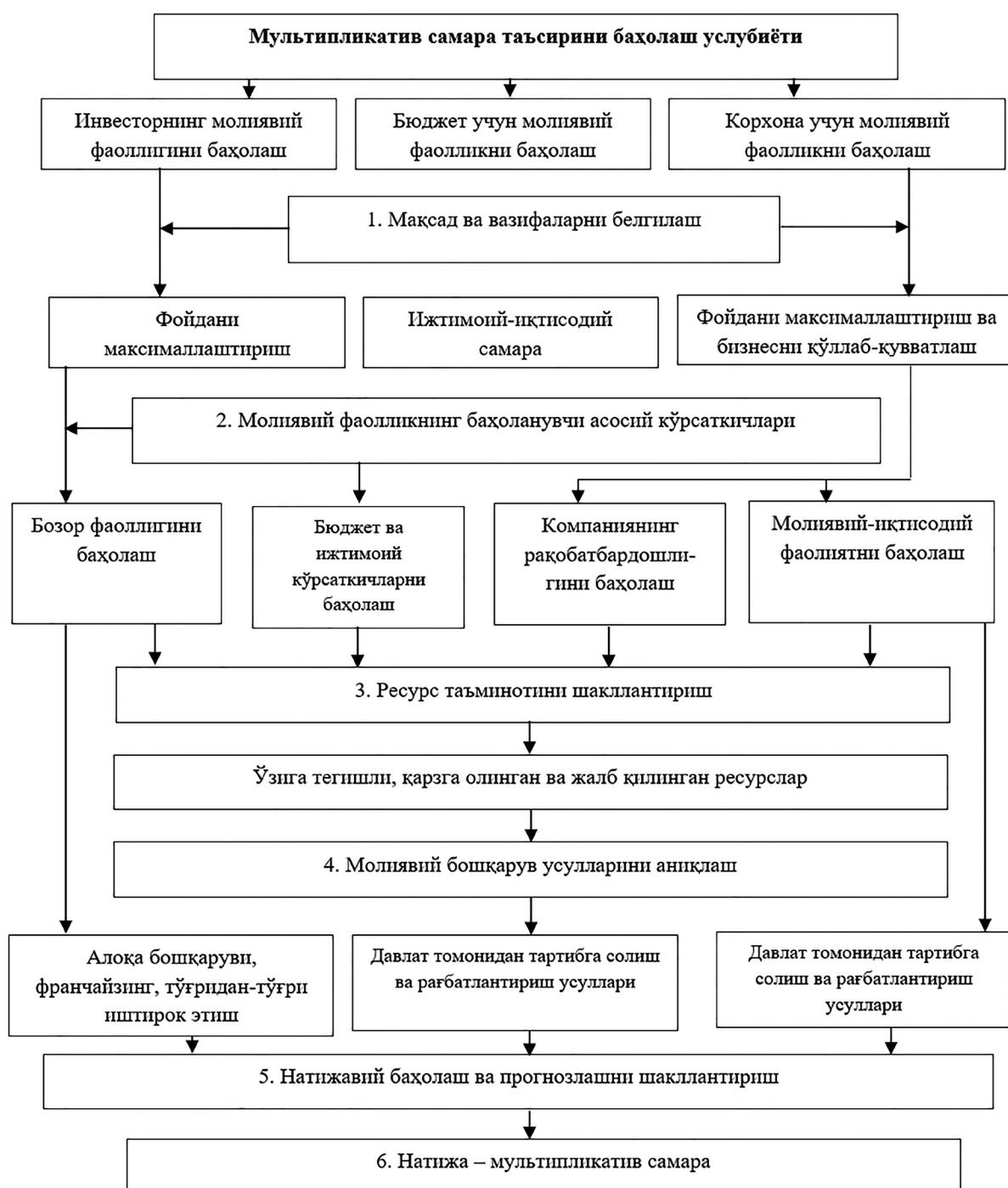
Миллий иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳалари даражасида ёндаш тармоқлар томонидан қўшимча ўсиш доирасида қилинган харажатлар (θ) нинг прогноз миқдорини интеграл шаклда қуйидагича ифодалаш мумкин:

$$C_t = \int_0^{\theta} \varepsilon x(t) dt,$$

Бу ерда $\varepsilon = \varepsilon(t)$ t вақтга боғлиқ бўлган ва миқдор жиҳатидан бир-бирлик маҳсулот (хизмат) га тўғри келувчи ўртача харажат миқдорига тенг бўлган қиймат.

Туристик дестинациялар фаолиятида эса ёндаш тармоқлар тушумини баҳолаш учун ушбу тармоқлар учун асосий тармоқ томонидан таъминланаётган туристлар оқимидан фойдаланилади. Бунда

$\varepsilon = \varepsilon(t)$ t вақтга боғлиқ бўлган ва миқдор жиҳатидан бир бирлик туристик маҳсулот (хизмат) га тўғри келувчи ўртача тўлов миқдорига тенг бўлган қиймат. Туристик маҳсулот учун умумий ҳолда $de/dt > 0$, эканлигини назарда тутилса, ёндаш тармоқлар томонидан туристлар оқими (X) бутун давр мобайнида қўшимча хизмат (маҳсулот) лар билан таъминланади [3].

1-чизма. Туристик дестинациялар фаолиятида юзага келувчи мультипликатив самара таъсирини баҳолашнинг таркибий модели¹

Лаг кечикишлари (τ) молиявий қўйилмалар, шу билан бирга технологик ва бошқа омиларнинг ҳажми ва хусусиятларидан келиб чиқади, шу сабабли лаг кечикишларининг минимал ($\tau_{\min}$) ва

максимал ($\tau_{\max}$) чегараларини баҳолаш қулай. $\tau = \tau_{\min}$

ва $\tau = \tau_{\max}$ бўлган ҳолатлар учун $x = x(t)$

¹ Муаллиф тадқиқотлари асосида ишлаб чиқилган.

функционал боғлиқлик ўзгармайди, $x(t)$ нинг t вақтдаги ўзгармас моментлари турлича бўлади. Ушбу қийматлар асосида туристлар оқими ўзгариши билан боғлиқ бўлган ёндаш тармоқлар даромадлари қўшимча ўсиш суръатлари (θ)ни баҳолаш мумкин[4].

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, туристик дестинация фаолиятида ресурс компонентларини ҳисобга олган ҳолдаги миллий иқтисодиётнинг

тармоқ ва соҳаларида мультипликатив самарасини аниқлаш мумкин. Юқорида амалга оширилган услубиёт асосида туризм салоҳияти юқори бўлган ҳудудларда фаолиятни ташкил этишнинг ҳудуд ялпи тараққиёти даражасига мультипликатив самарани аниқлаш мумкин. Шу жиҳатдан ҳудудларни комплекс ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш жараёнида туристик дестинациялар фаолиятининг ҳудуд умумий тараққиётига мультипликатив самарасини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Т.А. Мищенко. Влияние туристских ресурсов на развитие регионального туризма и проблема их рекреационной оценки. / Географические исследования Краснодарского края. Сборник научных трудов. Ответственный редактор А.В. Погорелов. Краснодар, – 2009. С. 237-241.
2. Е.Б. Квашнина. Методика оценки влияния мультипликативного эффекта туристской деятельности на смежные отрасли региональной экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – СПб.: Санкт-Петербургский экономический университет им. Г.В. Плеханова, 2013. – С. 10-11.
3. А.Т. Мирзаев. Совершенствование интегральной оценки механизма рекреационно-туристических объектов // Бюллетень науки и практики. 2019. Т.5. №2. С.127-134. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/39/17>
4. А.Т. Мирзаев. Оценка использования рекреационных возможностей на рынке туристических услуг // Региональная экономика: теория и практика. – 2019. Т. 17. № 5. С. 990-1002. <https://doi.org/10.24891/re.17.5.990>.

Туристик ҳудуднинг рақобатбардошлигини ошириш имкониятлари Возможности повышения туристической конкурентоспособности Opportunities to increase the tourism competitiveness

Олимжон БОЙТЎРАЕВ,
НамМҚИ мустақил изланувчиси.

Аннотация

Ушбу мақола Наманган вилоятининг туристик жозибadorлигини ошириш мақсадида туристик маршрутлар ишлаб чиқиш заруриятини ва уларнинг аҳамиятини асослайди.

В данной статье обосновывается необходимость разработки туристических маршрутов и их значение для повышения туристической привлекательности Наманганской области.

This article justifies the necessity of developing tourist routes and their importance in order to increase the tourist attractiveness of Namangan region.

Туристик ҳудуднинг рақобатбардошлиги кўплаб тадқиқотчи олимлар томонидан турлича кўрсаткичлар билан илмий асосланган. Хусусан, туризмнинг рақобатбардошлиги туристик йўналишнинг сайёҳларни жалб қилиш ва уларни қондириш қобилиятининг юқорилиги билан аниқланади [1],[2]. Шунингдек, Италиялик олимлар Краколичи ва Нижкам [3] рақобатбардошликни бирликлар, туристик корхона ёки ҳудуднинг барча рақобатчилардан сифат жиҳатидан миқдорий устунлиги сифатида изоҳлайди. Ҳар бир мамлакатнинг туристик ресурслари салоҳиятини иноватга олган ҳолда, туризмни ривожлантиришнинг жозибadorлигини оширувчи турли омиллар таъсир қилади деб ҳисоблашади [4]. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ҳудуд туристик рақобатбардошлигининг юқорилиги маҳаллий аҳолининг ҳаёт сифатига ижобий таъсир қилади [5]. Фикримизча, туристик рақобатбардошликни оширишда ҳудуддаги ишлаб чиқилган жозибador туристик маршрутлар сонини ҳам алоҳида омил сифатида келтириш ўринли.

Хусусан, Наманган вилоятида зиёрат туризмнинг ривожланишига ҳисса қўшишларини иноватга олган ҳолда, тадқиқот ишида вилоятнинг зиёрат туризми бўйича имкониятлари таҳлил этилиб “Етти зиёратгоҳ” номли туристик маршрут ишлаб чиқилди.

1-чизма. Хаританинг умумий кўриниши¹.

1-туристик йўналиш Чур-чур мома зиёратгоҳи
Қадимий Чодак қишлоғи тўрт минг йиллик тарихга

Калит сўзлар: рақобатбардошлик, туристик маршрут, етти зиёратгоҳ, Балиқли кўл, туристик ҳудуд.

¹ Муаллиф ишланмаси

эга. Қишлоқ Марказий Осиё қишлоғининг анъанавий шаклини сақлаб қолган. Чодак ўзининг боғлари, ёнғок-зорлари ва булоқлари билан машҳур. Аммо қишлоқнинг диққатга сазовор жойи – “Йиғлаётган қоятош”дир. Бу жой ўзининг гўзаллиги саҳро ўртасидаги кўкаламзорга ўхшайди. Қадимги даврларда савдо карвонлари шу ерда тўхтаб, ҳарбий йўллар ҳам шу жой орқали ўтган. Айнан шу жойдан Искандар Зулқарнайн ҳам ўз кўшини билан ўтган. Зулқарнайндан сўнг бу жой машҳур бўлиб, Кушон подшогинининг марказларидан бирига айланган. “Йиғлаётган қоятош” – бу кичик тоғ шаклланиши бўлиб, унинг тепасида қорлик жойлашган.

2-туристик йўналиш Бибиона зиёратгоҳи

“Биби она” ёдгорлиги, бу ердаги барча зиёратгоҳларнинг дебочаси ҳисобланади. Бу ерда, кеч бронза даврига тегишли бўлган “Бибионамозор” археологик ёдгорлиги жойлашган. Ёдгорлик Чуст туманида жойлашган бўлиб, 4,5 гектар майдонни эгаллайди. Қадимий ёдгорлик ҳудудида, “Биби Она-қайнар булоқ” муқаддас булоғи жойлашган. Булоқ ёнида, ёдгорлиқнинг қадимий тарихини тасдиқловчи кўплаб топималар топилган. “Биби она” ёдгорлиги, Чустнинг барча булоқларининг дебочаси ҳисобланади.

3-туристик йўналиш Дахякота зиёратгоҳи

Дахякота зиёратгоҳи Наманган вилояти Уйчи тумани Жийдакапа қишлоғида жойлашган. “Муборак Хаж таассуротлари”, “Қиссасул Анбиё” асарларида Дахякота зиёратгоҳи тарихи тўғрисида қимматли маълумотлар

4-туристик йўналиш Булоқмозор зиёратгоҳи

Ушбу зиёратгоҳ жойлашган ҳудуд, яъни Булоқмозор зиёратгоҳи Норин тумани Сирдарёнинг чап қирғоғида, ўзининг тарихий диққатга сазовор жойлари билан вилоятнинг шарқий қисмида жойлашган. Улар орасида Булоқмозор, Ҳалқулобод, Коресмозортепа, Ғиштомзор, Герман-Қўрғонча, Қозоқовул, Шайдон, Учтепа, Қўрғонтепа каби тарихий археологик ёдгорликлар мавжуд. Бу ҳудудга ташриф буюрган сайёҳлар нафақат тарихий обидалар билан танишишлари мумкин, балки диний ва экологик туризм йўналишида ҳам саёҳат қилишлари мумкин. Чунки ҳудуд Ўрта Осиёнинг Сирдарё вилояти Фарғона водийсидан оқиб ўтувчи Сирдарё ҳавзасининг бир қисмини ташкил этувчи Қорадарё ва Норин дарёларининг қўшилишидан ҳосил бўлади.

5-туристик йўналиш Балиққўл зиёратгоҳи

Ўзбекистон моддий ва маданий меъросининг кўчмас мулк объектлари миллий рўйхатига киритилган. “Балиққўл” зиёратгоҳи балиқлар яшайдиган ноёб қўл. Ушбу ноёб қўл ҳеч қачон музламайдиган сув манбаидан пайдо бўлган. Унинг сувини бемалол ичиш мумкин. Ушбу қўл Султон Ҳазрати Увайс Қароний зиёратгоҳи мажмуасига киради. Унинг ёнида 1500 нафар одамга мўлжалланган масжид бор. Шунингдек, сўфийлик таълимотида алоҳида ўрин тутган Увайс Қароний қабри ҳам жойлашган. Оналарининг қабри, яъни Биби Наима зиёратгоҳи шу яқиндаги дўнгликлардан бирида жойлашган. Ушбу маж-

1-жадвал.

Наманган вилоятида ишлаб чиқилган туристик маршрути²

Т/р	Туристтик маршрутларнинг номлари	Туристтик маршрутлар муддати	Оралиқ масофа	Тўхташ ва овқатланиш жойи
1	Чур-чур момо зиёратгоҳи	6-9	42 км	Поп тумани, Чодак қишлоғи
2	Бибиона зиёратгоҳи	10-11	61 км	Чуст тумани, Чуст шаҳри, Чуст боғида тушлик
3	Дахякота зиёратгоҳи	12-13	58 км	Уйчи тумани, Дахякота қишлоғи
4	Булоқ мазор зиёратгоҳи	13:30-14-30	12 км	Норин тумани, Учтепа қишлоғи
5	Балиққўл зиёратгоҳи	15-16	56 км	Чортоқ тумани, Боғистон қишлоғи
6	Биби Наима она зиёратгоҳи	16-17	1 км	Чортоқ тумани, Боғистон қишлоғи
7	Ўн бир Ахмад зиёратгоҳи	18-20	59 км	Наманган шаҳри, Афсоналар боғида овқатланиш. Тунаш жойи: Ойдин Плаза меҳмонхонаси

келтирилган. Ушбу китобда ёзилишича, Кўхна Наманган янги йўлининг маълум қисмида бу ерга ташриф буюрувчилар зиёрат қилиш мақсадида келишган. Яна бир ривоятга кўра, Дахякотанинг келиб чиқишлари пайғамбаримиз авлодларига бориб тақалади деб маълумот берилади.

муанинг алоҳида диққатга сазовор жойи бу – ноёб сув ресурсларидир.

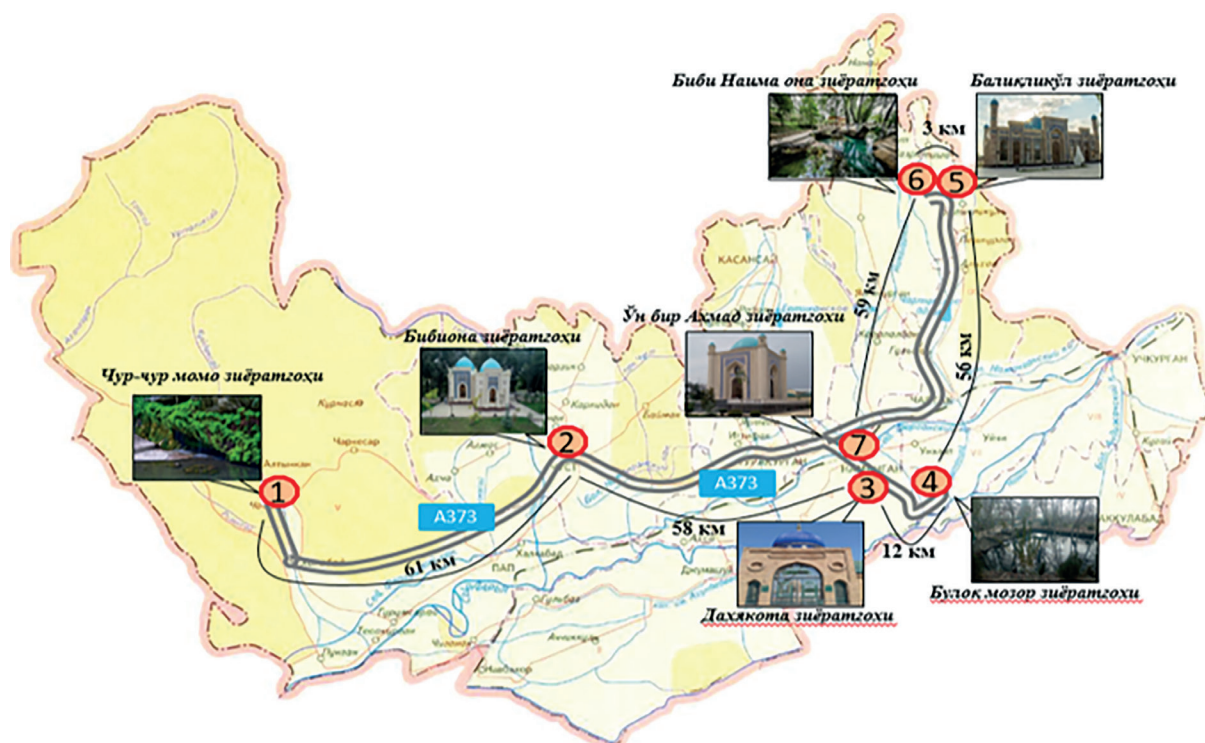
6-туристик йўналиш Биби Наима она зиёратгоҳи

Биби Наима Она зиёратгоҳи Чортоқ туманида “Балиққўл” зиёратгоҳи атрофида жойлашган. “Султон Увайс Қароний” мақбарасидан ташқари “Биби Наима

² Муаллиф ишланмаси

она” мақбараси ва ҳафтанинг ҳар жума куни тонгда сут рангига кирувчи “Сутли булоқ” (Сирли булоқ” деб ҳам юритилади) зиёратгоҳлари ҳам мавжуд. Ҳовуз шаклида йирик қўл кўринишида. Ҳовуз, Авлиё Султон Увайс қаронийнинг онаси - Биби Наима Она мақбарасининг қуйи қисмида жойлашган. Ушбу тарихий ёдгорлик, XII-XIII – асрларда барпо этилган.

лари 21 ёшларида “Қуббат ул – Ислоом” деб улуғланган Бухорои Шарифдаги олий диний мадрасага ўқишга кирадилар. Бу мадраса шаҳарнинг четроғида жойлашган бўлиб, ҳозиргача сақланиб қолган. Олти йиллик таҳсилдан сўнг улар шу мадрасада қолиб, ўн йил мударрислик қилганлар. Бухорога қайтиб, шаҳар марказида жойлашган катта Жомеъ масжидида имом хатиблик қиладилар.

2-чизма. “Етти зиёратгоҳ маршрути” харитаси³

7-туристик йўналиш Ўн бир Аҳмад зиёратгоҳи

Зиёратгоҳ тарихи - Ўн бир Аҳмад ҳазратлари фикҳ ва тариқат аҳлидан бўлиб, Ўн бир Аҳмад ҳазратлари зеҳнлари ўткир бўлиб, ўқиган нарсаларини бир мартада эслаб қолиш қобилиятига эга бўлганлар. Ўн бир Аҳмад ҳазрат-

У киши туркий, форсий, арабий тилларни билганлар.

Ҳудуднинг туристик рақобатбардошлигини оширишда ҳудудлар салоҳиятини чуқур тадқиқ этиб, жозибдор туристик маршрутлар сонини вилоятлар кесимида кўпайтириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. M.J. Enright and J.Newton (2004) Tourism Destination Competitiveness: A Quantitative Approach. Tourism Management, 25, 777-788. <http://dx.doi.org/10.1016/j.tourman.2004.06.008>
2. Zhang H., Gu, C., Gu, L. & Zhang, Y. (2011). The evaluation of tourism destination competitiveness by TOPSIS & information entropy - A case in the Yangtze River Delta of China. Tourism Management, 32, 443-451.
3. Cracolici M. & Nijkamp P. (2008). The attractiveness and competitiveness of tourist destinations: A study of Southern Italian regions. Tourism Management, 30(3), 336-344.
4. Blanke J. & Chiesa T. (Eds.). (2013). The Travel & Tourism Competitiveness Report 2013. Geneva: World Economic Forum.
5. Croes R. & Rivera M. (2010). Testing the empirical link between tourism and competitiveness: evidence from Puerto Rico. Tourism Economics, 16(1), 217-234.

³ Тадқиқотчи изланишлари асосида тайёрланган.

Минтақада зиёратгоҳ ва қадамжоларни ривожлантиришда
 рақамли ахборот тизимларининг ижтимоий-иқтисодий моҳияти
 Социально-экономическая сущность цифровых
 информационных систем и технологий в развитии
 региональных паломничеств
 Socio-economic essence of digital information systems and
 technologies in the development of regional pilgrimages and stages

Элёр БОЗАРОВ,
 Қарши давлат университети тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон Республикасида зиёрат туризмини ривожлантириш, зиёрат тушунчасини ёритиш ва рақамли туризм ҳақида сўз боради.

В статье рассказывается о развитии паломнического туризма в Республике Узбекистан, разъясняется понятие паломничества и цифрового туризма.

The article describes the development of pilgrimage tourism in the Republic of Uzbekistan, explains the concept of pilgrimage and digital tourism.

Ҳозирги кунда минтақада зиёратгоҳ ва қадамжоларни ривожлантиришда рақамли ахборот технологияларини қўллаш бир қатор мамлакатларнинг амалиётида кенг қўлланилмоқда. Бу эса рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши, ахборот соҳасида инқилоб ва иқтисодиётнинг глобаллашув жараёнларини тезлаштириш билан ажралиб турди. Рақамли трансформацияларнинг асосий омили рақамли маданиятни ривожлантиришдан иборат. Жамиятни ижтимоий-иқтисодий ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида жамиятнинг институционал тузилишига хос хусусиятларини келтириб чиқармоқда ҳамда бу асосда янги тушунчалар ва ёндашувларни шакллантиришга зарурат туғдиради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Ислом ҳамкорлик ташкилотининг биринчи саммитида сўзлаган нутқида Ташкилотнинг

2016-2025 йилларга мўлжалланган Ҳаракат дастурини қўлаган ҳолда иқлимнинг глобал ўзгаришига, тупроқ деградациясига, фойдаланиладиган ерлар камайиб бораётганлигига, чўлланиш ҳамда қургўччилик масалаларига алоҳида тўхталиб ўтган эди ва бундай глобал ва минтақавий муаммоларни ҳал қилишда барқарор туризмни, шу жумладан зиёрат туризмнинг роли беқиёсдир. Барқарор туризм бу, туризмнинг шундай йўналиши бўлиб, жамият эҳтиёжларини қондиради ва муваффақиятларни сақлаб қолади, келажак учун имкониятлар яратади.

Ўзбекистонда зиёрат туризми сегментини ривожлантириш ва унинг туристик хизматлар экспортидаги улушини ошириш бўйича қатор ишлар амалга оширилмоқда. Рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади, ортиқча харажатларни камайтиради. 2018 йилда

Калит сўзлар: минтақа, зиёрат, рақамли зиёратгоҳ, тузилма.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан мамлакатда туризмни ривожлантиришга йўналтирилган 11 та ҳужжат, Вазирлар Маҳкамаси томонидан эса 25 та меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат имзоланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 9 февралдаги “Ўзбекистон Республикасида ички ва зиёрат туризмни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6165-сон Фармонида мувофиқ, Вазирлар Маҳкамаси қарориди ташриф буюрувчилар учун шарт-шароитлар яратилиши режалаштирилган туризм салоҳияти юқори бўлган маданий мерос объектлари рўйхатини шакллантириш, зиёрат туризми маршрутларида фойдаланиладиган маданий мерос объектиларининг 2021-2025 йилларда устувор равишда реставрация қилиш дастурини ишлаб чиқиш, узоқ хориж ва қўшни республикалардан хорижий туристларни қабул қилиш ва уларга қулай шарт-шароитлар яратиш бўйича “Йўл харитаси”ни тузиш ишлаб чиқиш мақсадлари бўйича қарорлар мавжуд.

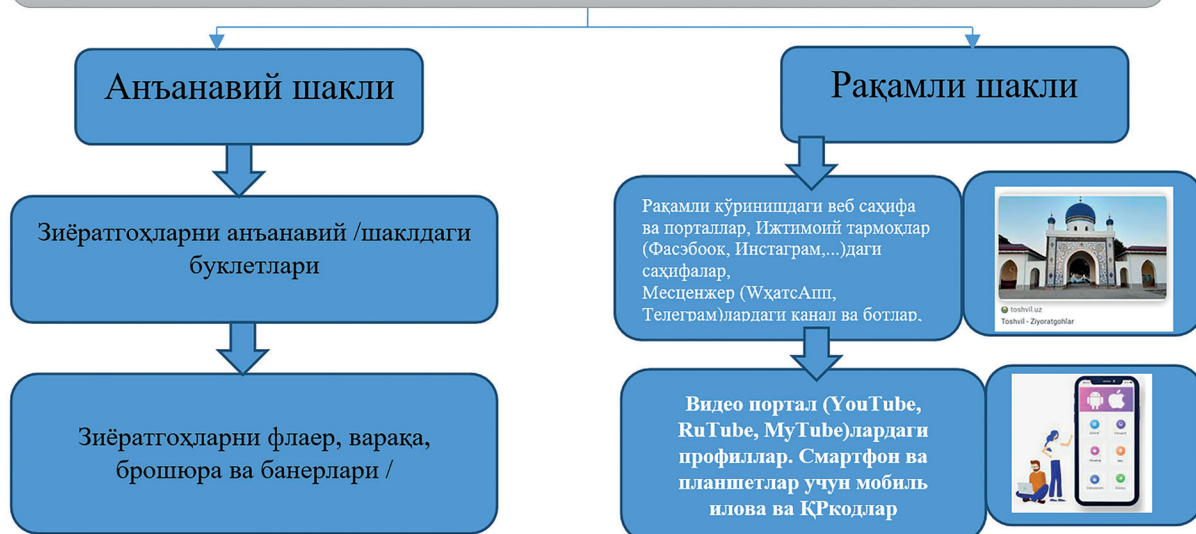
Тадқиқотда статистик маълумотларга таянган ҳолда туризм статистикаси бўйича халқаро тавсиялар шуни асослаб берадики, туристик хизмат маҳсулот бу “турли кўринишларнинг (зиёрат қилинадиган жойларнинг хусусиятлари, транспорт турлари, жойлаштириш турлари, белгиланган манзиллардаги муайян тадбирлар ва бошқалар) йиғиндиси, масалан, қўриқхоналарга экскурсиялар, тарихий ва маданий жойларга ташриф буюриш, маълум

бир шаҳарга ташриф буюриш, маълум бир спорт тури билан шуғулланиш, пляж туризми ва бошқалар. Минтақада зиёратгоҳнинг асосий туризмни ўзига хос хусусиятларини аниқлаш ва уни ривожлантириш истиқболларини белгилаш мақсадида туризм объекти сифатидаги “зиёрат” атамасининг моҳияти ва табиатини англаб олиш лозим. Адабиётларда бу атаманинг хусусиятлари ҳали-ҳанузгача ёритилмаган. Мақолада биз мазкур атамага зиёрат туризмни ўлкамизда комил инсонни шакллантиришга қўшадиган ҳиссаси ҳамда диверсификациялаш имкониятларини қўллаш нуқтаи назаридан қараб, таъриф ва тавсиф берамиз.

“Зиёрат” (арабча **زيارة** зияра) сўздан олинган бўлиб “томоша қилиш”, “кўришга бориш (келиш)” маъноларни билдиради. Мусулмонларда “зиёрат”-бу пайғамбарлар, диний муқаддас жойларни зиёрат қилишдир.

Зиёрат – Ислоннинг туристик асосидир. “Хожакон” таълимоти асосчиси Хожай Жаҳон Абдухалиқ Ғиждувонийнинг “Сафар дар ватан” тариқати-гамувофиқ инсон ўз юртига сафарга чиқиб туриши лозим. Яъни, вужуд ичида турган ҳолда руҳнинг моддийлик балчиғига ботмаслиги, ҳақ иродаси моддий ҳою-ҳавасларнинг ғаразидан холи равишда руҳида йўлбошчи бўлиши даркор. Бу шуни англатадики, йўловчи ўз сафарини яратилган томонидан Яратган томонга амалга ошириши керак. А.Ғиждувонийнинг фикрича, Ватанга сафарнинг ташқи

Рақамли зиёратгоҳ инфо-тузилмасининг анъанавий ва рақамли жиҳатлари

1-чизма. Рақамли зиёратгоҳ инфо-тузилмасининг анъанавий ва рақамли жиҳатлари.

ва ички турлари мавжуд. Биринчиси – бу ер юзи бўйлаб Мукамал Йўл Бошловчисини излаш учун ҳаракатланишдир. Ташқи сафар ўз навбатида ички сафарни амалга оширишда кўмаклашади.

Туризм ривожига таалуқли барча соҳаларда инновацион маълумот олиш манбаларини жорий қилиш ва уларни жадал такомиллаштириш рақамли маконни шакллантириб, ундан самарали фойдаланиш нафақат маҳаллий саёҳатчилар, балки хорижий сайёҳлар учун ҳам муҳим омиллардан бири саналади. Бунда хизматлар тўғрисидаги нафақат анъанавий шаклдаги буклет, флаер, варақа, брошюра ҳамда баннерларни тайёрлаш, балки рақамли кўринишдаги веб саҳифа ва порталлар, ижтимоий тармоқлар (Фасебоок, Инстаграм ва бошқ.)даги саҳифалар, мессенжер (Whatsapp, Telegram)лардаги канал ва ботлар, видео портал (You tube, Rutube, Mytube)лардаги профиллар, смартфон ва планшетлар учун мобил илова ва QR кодларга устуворлик берилади (1-чизма).

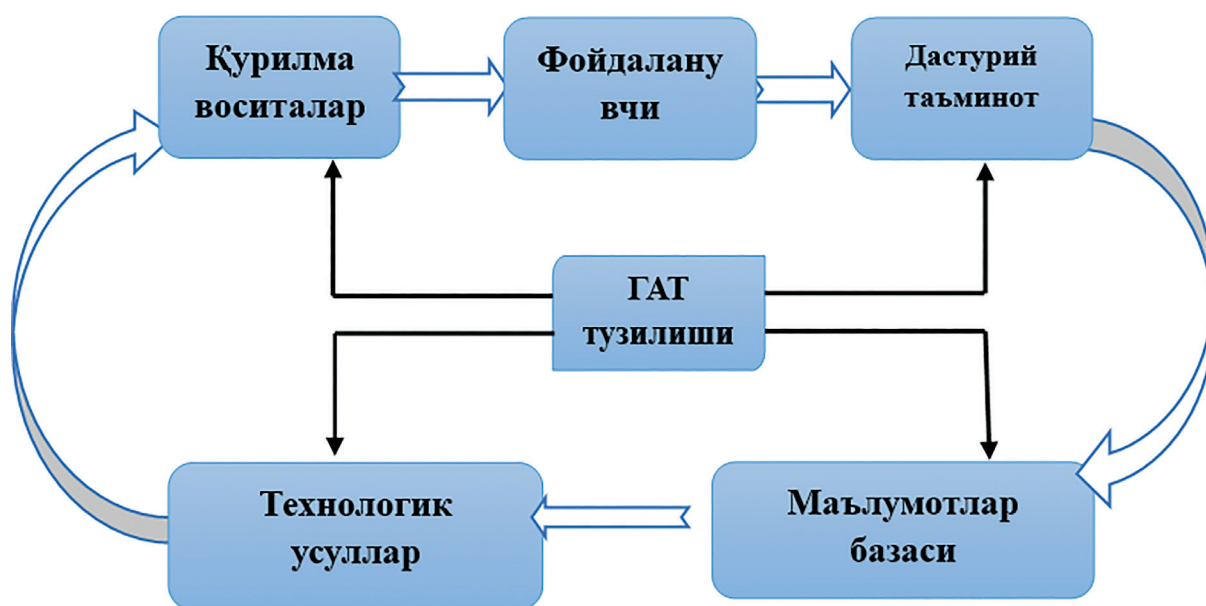
Рақамли зиёратгоҳ туризм хизматлари зиёратчига маршрутни режалаштиришда ёрдам бериш учун керакли зиёрат жойни топиш бўйича маслаҳат бериши мумкин. Бундан ташқари, улар ўз мобил телефонларига мобил илова қўлланма сифатида ўрнатиш имкониятига эга бўлишади. Минтақа зиёратгоҳ қадамжоларни рақамлаштириш шароитида зиёратчи ўзи маълум бир жой ҳақида маълумот кидиради, маълум бир йўналишларни танлайди ва

хизматларнинг нархларини таққослайди. Жараён зиёратчига ўзи ёқтирган турни сотиб олиш билан якунланади ва хизматлар унга кечаю кундуз тақдим этилади, бу эса хизмат сифатини яхшилайди ҳамда миқдорнинг қониқишини оширади. Эътибор беринг, рақамли имкониятлар доимий равишда кенгайиб бормоқда ва ундан фойдаланиш имконияти ошмоқда.

Ҳозирги кунда замонавий технологиялар ҳар қандай соҳада асосий ишчи қурооллардан бири ҳисобланади. Профессор И.С. Тухлиев лугатида туризмда ахборот таъминотини – “tourism information support” – ягона тизим сифатида ишлаб чиқилган ва туризмни автоматлаштириш учун мўлжалланган дастурий таъминот ва электрон ахборотни сақлаш мажмуаси, деб таъкидлайди.

Туристтик ахборот тизимини – tourism information systems (тис) – электрон туризм (э-туризм) ва электрон саёҳатлар (э-саёҳат) билан шуғулланувчиларга ташкилотларнинг ахборот хизматларини кўрсатиши, бизнеснинг янги тизими. Ушбу манбалардан олинган маълумотлар турли вазифаларни – жумладан, саёҳатни режалаштириш, нархларни таққослаш ҳамда туристтик пакет ва экскурсияларни яратишда қарор қабул қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин, деб ҳисоблайди.

Ҳозирги кунда замонавий технологиялар ҳар қандай соҳада асосий ишчи қурооллардан бири ҳисобланади. Айниқса, барча маълумотларни ўзида

2-чизма. Минтақа зиёратгоҳ ва қадамжолар туризмни инфотузулмасини ривожлантиришда геоахборат тизимини қўлланилиши.

бирлаштирувчи, кенг форматга эга, воқеа-ҳодисаларни таҳлил жараёнида тўлиқ ёритиб бера олиш хусусиятига эга бўлган тизим ва технологиялардан давлат миқёсида кенг фойдаланилади. Ана шундай тизимлардан бири геоахборот тизимлари (ГАТ) ҳисобланади. 2-чизмада минтақа зиёратгоҳ ва қадамжолар туризмини ривожлантиришда геоахборот тизимининг умумий тузилиши ва маълумотлар занжири базасини ҳаракатлари тавсифланган.

Бизнингча, минтақа зиёратгоҳ ва қадамжолар туризмида ГАТнинг фойдаланиш ресурсларидан яъни, табиат ва жамият объеклари, ҳодисалари ҳақидаги топографиклар, геодезик, ер, сув ресурслари ва бошқа картографик ахборотни йиғиш, уларга ишлов бериш, замонавий ахборот технологияларининг хотирасида сақлаш, янгилаш, таҳлил қилиш, яна қайта ишлашни таъминловчи автоматлаштирилган дастурли комплекси, деб таъриф берамиз. Олиб борилган илмий-тадқиқотлар доирасида илмий адабиётлардаги зиёрат туризмининг ривожланиш хусусиятлари, ресурслари ва улардан фойдаланиш йўллари билан боғлиқ фикр ва мулоҳазалар таҳлил қилинди.

Хусусан, А.В. Бабкин ўзининг “Туризмнинг махсус турлари” номли ўқув қўлланмасида “диний туризм муқаддас жойлар, диний марказларга бораётган туристларга хизмат кўрсатиш ва уларнинг эҳтиёжларини қондириш билан боғлиқ бўлган фаолият тури ҳисобланади. Зиёрат туризми эса, бирон бир динга эътиқод қилувчи кишиларнинг тавоф қилиш мақсадида муқаддас жойларга бориши” деган илмий қарашни олға суради.

М.Е. Пўлатов, И.С. Тухлиев ва А.Ш. Бердимуродовларнинг “Туризм соҳасининг замонавий атамалари изоҳли луғати: маълумотлар тўплами”да “Зиёрат туризми – диний туризмнинг бир тури.

Зиёрат сафарлари турли хил динга ва эътиқодларга содиқ одамлар томонидан амалга оширилади. Одатда, бу муқаддас жойларга саёҳатларни, монастрларга ва турли хил тарихий-археологик масканларга ташрифларни ўз ичига олади” деган тавсифни келтиришади.

Бугунги кунда, Қашқадарё вилояти ҳудудларида ўзига хос туристик ресурслар, моддий-маданий мерос объеклари мавжуд. Статистик маълумотлар бўйича ҳозирги вақтда Қашқадарё вилоятида 1426 та моддий-маданий мерос ресурслари, яъни археология, архитектура, монументал санъат ёдгорликлари ҳамда диққатга сазовор жойлар мавжуд. Статистик маълумотлар бўйича, бугунги кунда Қашқадарё вилоятида 875 та археология, 481 та архитектура, 32 та монументал санъат ёдгорликлари ҳамда 35 та диққатга сазовор жойлар, 24 дан ортиқ санатория ва дам олиш уйлари мавжуд. Қашқадарёда зиёрат туризмини ривожлантириш ресурслари, яъни “Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ зиёратгоҳи” мажмуаси, “Одина масжиди” ёдгорлик мажмуаси, “Кўкғумбаз масжиди”, “Имом Мўйин ан-Насафий мажмуаси” зиёратгоҳи, “Шайх Шиблий зиёратгоҳи” зиёратгоҳи, “Ерқўрғон археология ёдгорлиги” мажмуаси, “Султон Мир Ҳайдар ёдгорлик мажмуаси” мақбараси, “Лангар ота мақбараси” зиёратгоҳи, “Муборак Марвазий мақбараси” зиёратгоҳи, “Исоқ ота мақбараси” зиёратгоҳи, “Жаҳонгир Мирзо мақбараси” зиёратгоҳи, “Амир Темур ер ости даҳмаси” зиёратгоҳи, “Оқ сарой мажмуаси” зиёратгоҳи, “Хўжаилгор мақбараси” зиёратгоҳи, “Ҳазрати Башир мақбараси” зиёратгоҳи, “Лангар ота зиёратгоҳи” зиёратгоҳи ва бошқа кўплаб зиёратгоҳлар мавжудлиги ҳудуднинг зиёрат туризми имиджини янада оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, Халқ сўзи, 24.01.2020 йил.
2. Туризм соҳасининг замонавий атамалари изоҳли луғати: маълумотлар тўплами /И.С. Тухлиев, М.Е. Пўлатов, А.Ш. Бердимуродов. –Т.: «Фан ва технология», 2019, 220-бет.
3. А.В. Бабкин. Специальные виды туризма. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 252 с.
4. М.А. Винокуров. Что такое туризм? // Известия Иркутской государственной экономической академии. – 2004. № 3. С. 19-24.
5. I.S. Tuxliyev, M.E. Po'latov, A.SH. Berdimurodov. “Turizm sohasining zamonaviy atamallari izohli lug'ati: ma'lumotlar to'plami”. S.: 2020 y.
6. Xudoyarov A. O'zbekistonda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy iqtisodiy mexanizmlari: Monografiya / Toshkent: OOO “Complex Print”, 2021. -304 b.

Рақамли иқтисодиёт шароитида конвергенция доирасида қўшма бизнес ташкил этишнинг зарурий шартлари Необходимые условия для организации совместного бизнеса в рамках конвергенции в цифровой экономике Necessary conditions for organizing a joint business within the framework of convergence in the digital economy

Ўктам ПАРДАЕВ,
 Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти тадқиқотчиси.

Аннотация

Мақолада конвергенция доирасида қўшма бизнесни ташкил этишнинг зарурий шартлари кўрсатилган. Бизнесни ташкил этишда, бизнес компаниялар учун зарурий шартлар компанияларни бир-бирига яқинлаштиришига хизмат қилиши асосланган. Рақамли иқтисодиёт шароитида вилоят туманларида бизнес конвергенциялашнинг зарурий шартлари кўриб чиқилган.

В статье описаны необходимые условия для создания совместного бизнеса в рамках конвергенции. В организации бизнеса показано, что предпосылки для коммерческих компаний служат для сближения компаний. В условиях цифровой экономики в регионах созданы необходимые условия для конвергенции бизнеса.

The article describes the necessary conditions for creating a joint business within the framework of convergence. In business organization, it has been shown that the preconditions for commercial companies serve to bring companies closer together. In the context of the digital economy in the regions, the necessary conditions for business convergence have been created.

Иқтисодий конвергенция ташаббускорининг асосий мақсади бошқа хўжалик юритувчи субъектлар билан биргаликда ташкил этилаётган бизнес доирасида, уларнинг фаолиятини яқинлаштириш орқали ўз рақобатбардошлигини оширишдан иборат. Қўшма бизнесни қуришдан мақсад тадбиркорлик фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади, иқтисодий яқинлашувнинг маълум даражаси билан боғлиқ бўлиб ҳисобланади. Шундай қилиб, сегментлараро конвергенция учун бизнес модели, биринчи навбатда, у яқинлашувнинг бир ташаббускори (бир томонлама яқинлашув) ёки унинг бир неча ташаббускорларининг (кўп томонлама яқинлашув) манфаатлари ва мақсадларига йўналтирилган. Конвергенциянинг бошқа

иштирокчиларининг манфаатлари ва мақсадларини ҳисобга олиш конвергенция ташаббускор(лар)ининг манфаатлари ва мақсадларига бўйсунадиган характерга эга. Шу билан бирга, бошқа иштирокчиларнинг манфаатлари ва мақсадларини ҳисобга олиш варианты конвергенция шакли билан белгиланади. Ихтиёрий шаклда ташаббускор (ташаббусчилар) ва бошқа конвергенция иштирокчиларининг манфаатлари ва мақсадлари мувофиқлаштирилади ва қоида тариқасида, қандайдир тарзда, масалан, махсус ҳамкорлик шартномалари шаклида белгиланади.

Биз учун энг қизиқарли мунозара миллий молиявий моделларнинг интеграция ва глобаллашув шароитида бир-бирига яқинлашиши ҳақидадир.

Калит сўзлар: қўшма бизнесни ташкил этиш, зарурий шартлар, конвергенция доираси, бизнес модели, конвергенция жараёнлар, дивергенция, оптимал тартиб, компания бирлашуви.

Ушбу муҳокама доирасида энг яхши мавжуд молиявий тизим масаласи фаол муҳокама қилинди. А.Герцценкрон биринчилардан бўлиб Германия ва Буюк Британиянинг ривожланиш моделларини солиштирди. Ундан кейин АҚШ, Европа Иттифоқи, Буюк Британия, Япония ва бошқалари молия тизимлари моделлари асосида кўплаб қийёсий тадқиқотлар пайдо бўлди (Т. Ружбински (Рйзбински Т.), J. Hanson ва бошқалар.

Иқтисодий конвергенция ташаббускорининг рақобатбардошлигини ошириш муаммосини иқтисодий конвергенция доирасида қўшма бизнес ташкил этиш (унинг иштирокчилари фаолиятининг яқинлашуви доирасида) ҳал қилишига таъсир кўрсатиши мумкин.

Қўшма бизнесни яратиш учун мавжуд шартлар. Конвергенция иштирокчилари фаолиятининг яқинлашиши жараёнига таъсир этувчи омиллар, қўшма бизнеснинг ўзини ташкил этиш, яъни қўшма фаолиятнинг бизнес модели. Конвергенция ташаббускори ёки унинг фаол иштирокчиларидан бири (бир томонлама конвергенция), масалан, молия ёки саноат секторида ёки унинг бир нечта фаол иштирокчилари (кўп томонлама конвергенция).

Конвергенция иштирокчилари. Иштирокчилар сегментлараро конвергенция қуйидагилардир: конвергенция ташаббускори (ташаббускорлари) иқтисодиётнинг маълум бир тармоғининг исталган сегментининг субъекти; конвергенциянинг бошқа иштирокчилари – сегментлараро конвергенция учун иқтисодиётнинг бир секторининг бошқа сегментлари субъектлари ва тармоқлараро конвергенция учун турли сегментлар ва секторлардан иборат.

Конвергенциянинг зарурий шартлари деганда конвергенция иштирокчилари фаолиятининг яқинлашишига ёрдам берадиган унинг иштирокчилари фаолиятининг хусусиятлари, шунингдек, қўшма бизнес юритиш учун янги ижобий имкониятлар тушунилади. Бундай шартларнинг мавжудлиги ташаббускорнинг алақачон ташкил этилган қўшма бизнес доирасида рақобатбардошлигини оширмайди. Унинг самарадорлиги фақат ушбу шартлар қўлланилганда ортиши кафолатланади, шунинг учун қўшма бизнесда дастлабки шартлардан фойдаланиш ҳақиқати конвергенция ташаббускорининг рақобатбардошлигини ошириш йўналиши ёки унинг бизнесининг самарадорлиги

ни ошириш йўналиши сифатида кўриб чиқиши мумкин.

Дунёда рўй бераётган глобаллашув ва интеграция жараёнлари туфайли турли хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги рақобатнинг кучайиши ўз рақобатбардошлигини ошириш, ўз бизнесини сақлаб қолиш ва самарадорлигини ошириш йўллари излаш заруриятини келтириб чиқарди.

Иқтисодий конвергенция рақобатбардошликни ошириш механизмига айланди, бу эса ушбу вазифаларни ҳал қилишга жавоб беради – турли хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини яқинлаштириш. Таъкидлаш жоизки, сегмент ичидаги ва сегментлараро яқинлашув жараёнлари дастлаб молия бозорида янада яққол намоён бўлди, бу эса молиявий бозорнинг алоҳида субъектлари фаолиятининг яқинлашуви ва ўзаро кириб бориши жараёнларини молиявий конвергенция деб белгилаш имконини берди. Бироқ, интеграция ва глобаллашув жараёнларининг кучайиши, молия секторидан “орқага ўтиш” ва тармоқлараро ҳамкорлик доирасида иқтисодиётнинг турли соҳалари иштирокчилари билан қўшма бизнесни ташкил этишнинг янги шакллари яратиш. Конвергенция даражаси. Бу нафақат молиявий, балки умуман иқтисодий конвергенция ҳақида ҳам гапириш имконини беради.

Иқтисодий конвергенция муаммоларини ўрганишда бир қанча йўналишларни ажратиб кўрсатиш мумкин: конвергенциядан иқтисодиётда фойдаланиш мантиқий асосларини таҳлил қилиш; турли даражадаги иқтисодий конвергенциянинг пайдо бўлиш сабабларини аниқлаш; биринчи навбатда молия секторида сегментлараро конвергенциядан фойдаланиш сабабларининг тавсифи; конвергенция жараёнларини Европа тартибга солиш мазмунини ошкор қилиш; конвергенция ҳодисасини суғурта бозорини ривожлантириш омили сифатида кўриб чиқиш.

Эътибор беринг, иқтисодий конвергенциянинг маълум бир даражасига хос омиллар ҳам мавжуд. Шундай қилиб, сегментлараро конвергенция учун бу иқтисодиётнинг маълум бир секторининг турли сегментлари субъектлари фаолиятини тартибга солиш тартибларининг ўхшашлиги омили бўлиши мумкин, масалан, банк ва банк фаолиятини тартибга солиш тартибларининг ўхшашлиги омили. Иқтисодиётнинг молия секторининг суғурта сегментлари, уларнинг институционал инвесторлар

сифатидаги фаолияти учун ўхшаш шарт-шароитларни яратиш ёки иқтисодий ва ижтимоий муам-

бўлиши мумкин, лекин айти пайтда конвергенция ва рақамлаштириш жараёнлари билан боғлиқ бўл-

1-жадвал.

Сегментлараро ва тармоқлараро конвергенция бизнес моделларининг асосий параметрларининг қиёсий тавсифи

Бизнес модели параметри	Конвергенция даражаси	
	Интерсегмент	Тармоқлараро
Ташаббусчи	Иқтисодий Мавзу, манфаатдор ичида рағбатлантириш унинг рақобатбардошлик бошига текшириш иловалар механизми иқтисодий конвергенция - ўз фаолиятини бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига яқинлаштириш механизми	
Конвергенция шакли	Ҳам ихтиёрий, ҳам тажовузкор	Ихтиёрий
Имкониятлар конвергенция иштирокчиларининг мақсадларига эришиш	Ташаббускор учун бор, лекин бошқа иштирокчилар учун ҳар доим ҳам эмас	Барча иштирокчилар учун мавжуд
Маҳсулотлар ва хизматлар рўйхати	Қўшма бизнеснинг барча иштирокчилари томонидан келишилган. Булар ташаббускор ва бошқа иштирокчиларнинг асосий, ўзгартирилган ва бирлаштирилган маҳсулотлари ва хизматларидир	
Мижозларга йўналтирилган ташаббускор стратегияси	У қўшма бизнеснинг барча иштирокчиларининг асосий маҳсулотларини жалб қилиш ва ўзгартириш ва янги маҳсулотларни яратиш орқали ўзгартирилади. Шу билан бирга, мижозлар базасининг ўзи ҳам кенгайиб бормоқда - у нафақат ташаббускорнинг, балки бошқа иштирокчиларнинг мижозлари ҳисобидан шакллантирилади.	
Нисбат иштирокчиларнинг манфаатлари	У яқинлашиш шакли билан белгиланади: ихтиёрий шаклда барча иштирокчиларнинг манфаатлари мувофиқлаштирилади, тажовузкор шаклда эса буни олдиндан айтиб бўлмайди.	
Конвергенция иштирокчилари	Иқтисодиётнинг бир секторининг турли сегментларининг хўжалик юритувчи субъектлари - масалан, банк ва суғурта сегментлари субъектлари иқтисодиётнинг молиявий сектори	Иқтисодиётнинг турли тармоқларидаги хўжалик юритувчи субъектлар - масалан, иқтисодиётнинг молиявий ва саноат тармоқлари субъектлари
Ахборот технологияларидан фойдаланиш	Қўшма бизнесда турли хил рақамли маҳсулотлардан, шу жумладан ИТ, ИТ платформалари ва уларни бирлаштирувчи тармоқлардан фойдаланиш қобилияти	

молар соҳасидаги умумий муаммоларни ҳал қилиш.

Таҳлил шуни кўрсатадики, сегментлараро ва тармоқлараро иқтисодий конвергенциянинг бизнес моделлари бир хил ва турли параметр қийматларига эга (1-жадвал).

Табиийки, қўшма бизнес самарадорлигини ошириш йўллари орасида нафақат иқтисодий конвергенция ва рақамлаштириш таъсирига боғлиқ бўлганлар ҳам бўлиши мумкин. Шундай қилиб, бизнес юритишнинг ташкилий тузилмасини ўзгартириш самарадорликни оширишга қаратилган

маслиги мумкин.

Шуни таъкидлаш жоизки, кўпчилик тадқиқотчилар ва амалиётчилар ушбу тушунчанинг таърифида қўшма корхона ва истеъмолчи ўртасидаги алоқани мустаҳкамлаш талабини (шартини) қўшишади.

Шу билан бирга, унинг юқори самарадорлиги уни ошириш учун қуйидаги шартлар ва йўналишларнинг бажарилиши билан боғлиқ:

– электрон база, шу жумладан ИТ платформалари ва уларни боғлайдиган тармоқлар таъсири остида қўшма бизнесни юритиш учун шартлар ва

омилларни амалга оширишнинг барча ижобий натижаларини олиш мумкин.

Хулоса қиладиган бўлсак, интеграция жараёнлари ва конвергенциялашув тезлиги бизга тезкор этказиб бериш хизматларини замонавий конвертация қилишнинг онлайн-тижорат бозорининг эво-

люцияси натижасида амалга оширилишини консолидациялаш жараёнларини рағбатлантиришга тезкор этказиб бериш корхоналарини бошқариш тизимини мослашувчан ўзгартириш орқали эришиш мумкин деган хулосага келишимизга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ryzbinski T. Industrial Financial Systems in Europe, U.S. and Japan // Journal of Economic Behavior and Organization. 1984. 5: 275-286.
2. Hanson J.A., Honohan P., Majnoni G. Globalization and the Erosion of National Financial Systems, 2003.
3. Mukhitdinov Khudayar Suyunovich, Pardayev O'ktam Berdimurodovich, Rahimov Odil Berdievich, "Agriculture Cluster Implementation In A Production System", Journal Of Northeastern University, 2022/11/16, Ст 1092-1106, ISSN: 1005-3026
4. Пардаев Ўктам. Влияние и значение цифровизации в процессах экономической конвергенции. *Current approaches and new research in modern sciences* 2.2 (2023): 125-137.
5. Пардаев Ўктам. Организация совместного бизнеса в рамках межсегментной и межсетевой конвергенции. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences* 2.6 (2023): 186-199.
6. Qodirov Farrux. "Econometric modeling of medical services in the territories." *International Conference on Information Science and Communications Technologies ICISCT*. 2022.
7. Qodirov Farrux Ergash o'g'li. Econometric modeling of the development of medical services to the population of the region / *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*. 2022/5/9. 1.1 Economical sciences.
8. Ergash o'g'li Qodirov Farrux. "Аҳолига тиббий хизмат кўрсатиш соҳасининг келгуси ҳолатини башоратлаш." *Сервис" илмий-амалий журнал* (2022): 56-59.
9. Ergash o'g'li Qodirov Farrux. "Econometric modeling of the development of medical services to the population of the region." *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities* 2.1.1 Economical sciences (2022).

УЎТ: 336.27 (575.1)

Солиқ маъмурчилигидаги муаммолар ва уларнинг ечимлари

Проблемы налогового администрирования и решения

Tax administration problems and solutions

Шерзод НУРМАТОВ,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети ҳузуридаги
“Ўзбекистон иқтисодиётини ривожлантиришнинг илмий асослари ва муаммолари” илмий-тадқиқот
маркази мустақил изланувчиси.

Аннотация

Мақолада солиқ маъмурчилиги бўйича тадқиқот олиб борилган бўлиб, иқтисодчи олимларнинг тадқиқотлари асосида унинг мазмунини ўрганилган. Муаллиф томонидан солиқ маъмурчилигидаги муаммолар ҳамда уларнинг ечимлари аниқланган, хулоса ва таклифлар шакллантирилган.

В статье проведено исследование по налоговому администрированию, изучено его содержание на основе исследований экономистов, выявлены проблемы и пути решения налогового администрирования, сделаны выводы и предложения.

In the article, research on tax administration was carried out, its content was studied based on the research of economists, the author identified the problems and solutions of tax administration, made conclusions and proposals.

Солиқ маъмуриятчилиги давлат хизматларини бошқариш механизмнинг асосий элементларидан биридир. Солиқ маъмуриятчилиги солиқ соҳасидаги давлат бошқаруви усули бўлиб, давлат солиқ тизимининг иқтисодий хавфсизлигини мустаҳкамлашга бевосита ёрдам беради. Жумладан, солиқ маъмурчилиги моҳиятида солиқларни ундириш, солиқ қонунлари ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини амалга ошириш, солиқ тўловчилар томонидан бажарилишини таъминлаш жараёни ётади. У солиқ тўловчиларни рўйхатга олиш, солиқларни ундириш, текшириш ва текширувлар ўтказиш, солиқ декларациясини расмийлаштириш, низоларни ҳал этиш каби қатор тадбирларни ўз ичига олади. Солиқ маъмурчилигининг мақсади солиқ тушумларини самарали ундириш, солиқ тўловчилар томонидан қонун ҳужжатларига риоя қилишдан иборат. Самарали солиқ маъмурияти ҳукуматлар учун барқарор даромад манбасини таъминлаш, солиқ тизимида адолатни таъминлаш, иқтисодий ўсиш ва ривож-

ланишни қўллаб-қувватлашга ёрдам беради.

Солиқ маъмуриятчилиги кенг маънода солиқ муносабатларини бошқариш тизимини англатади. Тор маънода солиқ маъмуриятчилиги солиқ органлари томонидан амалга оширилаётган солиқ назорати тушунилади [1].

А.И. Гончаренконинг қайд этишича, солиқ маъмуриятчилиги ташкилий нуқтаи назардан, бу солиқ муносабатларини бошқариш тизимининг элементи дидир [2].

И.А. Майбурувнинг таъкидлашича, солиқ маъмуриятчилиги – бу Россия Федерал Солиқ (ФНС) хизмати органлари томонидан ҳўжалик юритувчи субъектларга – солиқлар, йигимлар ва бадалларни тўловчиларга нисбатан аниқ ваколатларга эга бўлган солиқ муносабатларини бошқариш билан боғлиқ жараён [3].

А.А. Абакулова ва М.М. Шадурскаяларнинг фикрича, солиқ маъмуриятчилиги кенгроқ тушун-

Калит сўзлар: солиқ, маъмуриятчилик, солиқ маъмурчилиги, солиқ тўловчилар, солиқ ходимлари.

ча бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади: бюджет тизимига солиқ тушумларини назорат қилиш, режалаштириш ва прогнозлаш, солиқ тушумларини таҳлил қилиш, солиқ назорати доирасида амалга оширилаётган механизмлар нуқтаи назаридан солиқ механизми тартибга солишдир [4].

В.А. Красницкий “Солиқ маъмуриятчилиги” тушунчасини икки томондан очиб берган. Биринчидан, бу бошқарув органлари тизими (қонун чиқарувчи ва маъмурий солиқ органлари). Уларнинг вазифаларига кейинги режалаштириш даври учун солиқ концепциясини ўтказишни процессуал қўллаб-қувватлаш киради: кўриб чиқиш ва муҳокама қилиш, қонун ҳужжатларини тасдиқлаш. Бундан ташқари, улар солиқ бюджети ижроси бўйича ҳисоботларни тузишлари, уларни ҳар томонлама таҳлил қилишлари керак. Иккинчидан, бу солиқ ҳаракатлари ва аниқ солиқ техникасини тартибга солувчи, шунингдек, солиқ қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик чораларини белгилувчи нормалар ва қоидалар мажмуидир [5].

Н.З. Зотиков илмий ишларида солиқ маъмуриятчилигига таъриф бериш билан биргаликда, унинг предмети ва объектига ҳам аниқлик киритган. Солиқ маъмуриятчилиги – бу давлатда солиқ муносабатларини бошқариш тизими бўлиб, солиқ органларининг фаолияти асосида ишлайди. Солиқ органлари томонидан солиқ қонунчилигига риоя этилиши устидан амалга оширилаётган назорат сўзининг тор маъноси солиқ маъмуриятчилигини англатади. Солиқ маъмуриятчилигининг предмети – давлат солиқ сиёсати таъсирида субъектлар (солиқ органлари, солиқ тўловчилар) томонидан бошқарувнинг ҳуқуқий усуллари ёрдамида амалга оширилаётган солиқ муносабатлари. Солиқ маъмуриятчилигининг объекти – солиқ органларининг фаолияти ва солиқлар ва йиғимларнинг давлат томонидан белгиланган тизими ҳисобланади [6].

Солиқ маъмуриятчилиги тушунчасига Ж.Ж. Урмонов ҳам таъриф берган: Солиқ маъмуриятчилиги-солиқлар ва солиқ объектларини ҳисобга олиш, солиқ назоратини амалга ошириш, солиққа оид ҳуқуқбузарлик учун жавобгарликни белгилаш, солиқ тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилиши ва солиқ муносабатлари иштирокчиларининг мажбуриятларини бажарилишини назорат қилиш бўйича давлат фискал органлари фаолиятини мувофиқлаштириб турувчи солиқ муносабатларини бошқариш тизимидир [7].

Солиқ маъмуричилиги давлат хизматлари ва дас-турларини молиялаштириш учун зарур даромадлар-

ни тўплашини таъминлаш учун муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, солиқ маъмуричилигини такомиллаштиришга уринишда ҳал қилиниши керак бўлган бир қанча қийинчилик ва муаммолар мавжуд. Уларни бирма-бир кўриб чиқамиз ва моҳиятини очиб таҳлил қиламиз. Аввало, солиқ маъмуриятчилиги олдида турган энг катта муаммолардан бири бу маблағлар, ходимлар ва технологияларни ўз ичига олган ресурсларнинг етишмаслиги. Солиқ маъмуричилиги етарли ресурсларга эга бўлмаса, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича самарали фаолиятни амалга оширишда қийинчиликларга дуч келиши мумкин. Шунинг учун солиқ маъмуричилиги органларига ўз вазифаларини самарали бажариш учун воситалар ва имкониятларга эга бўлишини таъминлаш учун етарли ресурсларни ажратишлари керак.

Солиқ қонунлари билан боғлиқ муаммонинг доимий ўзраши, яъни солиқ қонунлари кўпинча мураккаб ва ҳатто мутахассислар учун ҳам тушуниш қийин бўлиши мумкин. Солиқ қонунлари мураккаб бўлиши солиқ тўловчилар ва солиқ органлари учун уларни тўғри тушуниш ва талқин қилиш қийин бўлиши мумкин. Натижада солиқ тўловчилар ва солиқ ходимлари ўртасида чалкашликларга олиб келиши мумкин, ҳатто солиқ маъмуриятчилиги жараёнларида хатолар ва кечикишлар юзага келишига олиб келади, бу эса солиқ маъмуриятчилигининг самарадорлигига путур етказишига олиб келади.

Солиқ маъмуричилиги кўплаб манфаатдор томонларни, жумладан солиқ тўловчиларни, солиқ мутахассисларини ва бошқа давлат идораларини ўз ичига олган мураккаб тизимдир. Ушбу манфаатдор томонларнинг ўзгаришларга қаршилик кўрсатиши ислохотларни амалга ошириш ва солиқ бошқарувини яхшилашни қийинлаштириши мумкин.

Солиқ тўлашдан бўйин товлаш бутун дунё бўйлаб солиқ маъмуричилиги учун жиддий муаммолар бўлиб қолмоқда. Ушбу амалиётлар ҳукуматларни жуда зарур бўлган даромадлардан маҳрум қилиши ва солиқ тизимининг яхлитлигига путур етказиши мумкин. Иқтисодиётнинг тобора глобаллашган шароитида солиқ тўлашдан бўйин товлаш ва уни олдини олиш билан самарали курашиш учун чегаралар орқали ҳамкорлик қилишлари керак. Бироқ, бу солиқ қонунлари, қоидалар ва юрисдикциялардаги амалиётлардаги фарқлар туфайли қийин бўлиши мумкин.

Солиқ маъмуричилиги катта ҳажмдаги маълумотларни тўплайди ва қайта ишлайди ва бу маълумотларни самарали бошқариш муҳим муаммо бўлиши мумкин.

Бунга маълумотларнинг тўғрилиги ва тўлиқлигини таъминлаш, махфий маълумотларни рухсатсиз киришдан ҳимоя қилиш ва солиққа оид потенциал муаммоларни аниқлаш учун маълумотлар таҳлиладан фойдаланиш киради. Солиқ органларининг аниқ ва ўз вақтида маълумотларга эга бўлишини таъминлаш учун маълумотларни бошқариш тизимларига сармоя киритиш талаб қилинади, буни албатта ҳукумат доим назорат қилиб, уларни керакли ресурс билан таъминлаши керак.

Юқоридагиларга асосланиб шуни айтиш керакики, солиқ маъмурчилигини такомиллаштириш мураккаб вазифа бўлиб, кўплаб муаммоларни ҳал қилишни талаб қилади. Ресурсларга сармоя киритиш, сиёсий аралашувни бартараф этиш, ўзгаришларга қаршилиқ кўрсатиш, солиқ қонунчилигини соддалаштириш, маълумотларни бошқаришни такомиллаштириш ва тренинглار таъминлаш орқали ҳукуматлар солиқ маъмурчилигини яхшилаши ва солиқ тўловчилар ўртасида солиққа риоя этилишини таъминлаши мумкин.

Солиқ маъмурчилигини такомиллаштиришга ёрдам берадиган баъзи ечимлар:

Ресурсларни кўпайтириш – ҳукуматлар молиялаштиришни кўпайтириш, янги технологияларни тақдим этиш ва кўпроқ малакали ходимларни ёллаш орқали солиқ органлари фаолиятини яхшилаши мумкин. Бу солиқ маъмуриятчилиги органларининг ўз вазифаларини самарали бажариш салоҳиятини оширишга хизмат қилади.

Солиқ қонунларини соддалаштириш солиқ тўлов-

чилар ва солиқ ходимлари ўртасида тартибсизликларни камайтириши, риоя қилишни яхшилаши, хато ва кечикишлар эҳтимолини камайтириши мумкин. Ҳукуматлар солиқ қонунчилигини бирлаштириш, имтиёзлар ва чегирмаларни қисқартириш ва солиқ мажбуриятлари бўйича аниқ кўрсатмалар бериш орқали солиқ қонунчилигини соддалаштириши мумкин.

Рақамлаштириш солиқ маъмурчилиги жараёнларини соддалаштиришга, мувофиқлик харажатларини камайтиришга ва аниқликни оширишга ёрдам беради. Ҳукуматлар рақамли инфратузилмага сармоя киритиш, электрон ҳужжат топшириш ва тўлов имкониятларини тақдим этиш ҳамда маълумотларни бошқариш имкониятларини ошириш орқали рақамлаштиришни рағбатлантириши мумкин.

Солиқ тўловчиларга хизматлар кўрсатишни яхшилаш, жумладан, солиқ тўловчиларга ишонч телефонлари, ўз-ўзига ёрдам марказлари ва онлайн йўл-йўриқ каби хизматларни тақдим этиш солиқ тўловчилар учун мажбуриятларни бажариш юқини камайтириши ва мувофиқликни яхшилаши мумкин.

Солиқ маъмурияти бир нечта манфаатдор томонлар, жумладан солиқ тўловчилар, солиқ мутахассислари ва бошқа давлат идоралари ўртасида ҳамкорликни талаб қилади. Ҳукуматлар манфаатдор томонларнинг иштироки учун форумлар яратиш, ахборот алмашишни рағбатлантириш ва солиқ органлари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. М.Ю. Лев, А.И. Болонин, Ю.Г. Лещенко. Налоговое администрирование как механизм укрепления экономической безопасности налоговой системы государства // Экономическая безопасность. – 2022. – Том 5. – № 2. – С. 525-546. – doi: 10.18334/ecsec.5.2.114626.
2. А.И. Гончаренко. Налоги и налоговая система Российской Федерации: учебник и практикум для академического бакалавриата / отв. ред. А. И. Гончаренко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2019. 524 с.
3. И.А. Майбууров. Налоги и налогообложение: учебник для студентов вузов, обучающихся по направлениям «Экономика» и «Менеджмент», специальностям «Экономическая безопасность», «Таможенное дело» / И. А. Майбууров [и др.]; под ред. И. А. Майбуурова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2018. – 503 с.
4. А.А. Абакулова, М.М. Шадурская. Налоговое администрирование в условиях цифровизации экономики. Финансы и кредит. 2022.
5. В.А. Красницкий. Налоговое администрирование. <https://wiseeconomist.ru/poleznoe/29668-nalogovoe-administrirovaniye.25.02.2023>.
6. Н.З. Зотиков. Налоговое администрирование, его влияние на налоговую нагрузку. Вестник Сургутского государственного университета. 2022;(1 (35)):26-37. <https://doi.org/10.34822/2312-3419-2022-1-26-37>.
7. Ж.Ж. Урмонов. Тадбиркорлик субъектлари фаолиятини солиқ механизми воситасида тартибга солишни такомиллаштириш масалалари. Дисс. Автореферати. 2018.

Перспективы эффективного использования диких родичей сельскохозяйственных культур в лесных хозяйствах Узбекистана

Ўзбекистон ўрмон хўжалигида ёввойи ҳолда ўсадиган қишлоқ хўжалиги экинларининг ажодларидан самарали фойдаланиш истиқболлари

Prospects for the effective use of the ancestors of agricultural crops growing wild in the forestry of Uzbekistan

Шерали ХОЛЛИЕВ,
преподаватель кафедры экономики
Каршинского государственного университета.

Аннотация

В данной статье рассматривается эффективное использование дикорастущих родичей возделываемых сельскохозяйственных культур и их сохранение.

Ушбу мақолада маданийлашган қишлоқ хўжалиги экинларининг ёввойи ажодларидан самарали фойдаланиш, уларни асраб авайлаш юзасидан фикрлар юритилган.

This article discusses the effective use of wild ancestors of cultivated crops and their conservation.

Сегодня в нашей республике дикорастущие родичи культурных сельскохозяйственных растений произрастают в основном на землях лесного фонда. Согласно анализу, общая площадь земель лесного фонда составляет 8562,3 тыс. га, или 19,3% от общей площади земель республики. Из них земельная площадь, принадлежащая Главному управлению лесного хозяйства по состоянию на 2007 год, составляла 8082,4 тыс. га, или 18,1% от общей площади земель республики, что равно 94,4% земель лесного фонда.

В состав Главного управления лесного хозяйства входят 6 республиканских организаций, 1 управление, 6 районных центральных лесничеств, 21 производственное лесничество, 8 специализированных, 6 заказников, 7 лесохозяйственных хозяйств, 1 национальный парк и 58 лесхозов.

Покрытая лесом площадь лесного фонда с каждым годом увеличивается. В частности, по информации Минсельхоза, в связи с реализацией постановления №186 Кабинета Министров Республики Узбекистан от 7 сентября 2007 года «О мерах по увеличению посадок софоры японской» подготовлены саженцы каштана, семена софоры японской (4,6 тонны) и семена каштана (29,5 тонны). Под создание питомника этих декоративных деревьев подготовлена площадь 72,7 га, в настоящее время в регионах высажено 23,2 тыс. саженцев каштана и 71,6 тыс. саженцев софоры японской.

В соответствии с постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 14 августа 2007 года №173 «О передаче участков лесного фонда в распоряжение Главного управления лесного хозяйства при Министерстве сельского хозяй-

Ключевые слова: сельскохозяйственные культуры, дикие родичи, эффективное использование.

ства Республики Узбекистан и создании защитных лесных насаждений в Сурхандарьинской области», высажено 33 тысячи различных саженцев и защитных лесных насаждений.

На основании постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан от 15 ноября 2005 года №250 «Об утверждении Положения о ведении государственного лесного кадастра» проведена работа и установлено, что в 2006 году покрытая лесом часть земель лесного фонда составляла 2811,4 тыс. га, или лесистость по республике составила 6,3%, а в 2008 году этот показатель составил 3219,6 тыс. га, а лесистость равнялась 7,3%.

В рамках прохождения курсов повышения квалификации местных специалистов лесного хозяйства в развитых зарубежных странах, в сотрудничестве с Турецким агентством развития и сотрудничества (ТИКА), многие специалисты лесохозяйственных предприятий республики ознакомились с опытом создания высокоурожайных сортов фисташки «Антеп» в Антепском научно-исследовательском институте выращивания фисташек в Турции.

Сельскохозяйственное производство в различных регионах нашей республики, как и другие отрасли, связанные с сельским хозяйством, отличаются рядом особенностей. На данный момент монографические наблюдения, проведенные на участках Нуратинского заповедника, относящихся к Пайарыкскому району Самаркандской области и Фаришскому району Джизакской области, где произрастают дикорастущие родичи культурных сельскохозяйственных культур, показывают, что местные жители по-разному относятся к дикорастущим культурам. В первую очередь это связано с величиной экономической выгоды, получаемой от использования объектов, произрастающих на охраняемых и неохраняемых лесных территориях, и характером использования.

По результатам монографических исследований орех грецкий (*Juglans regia* L.) и миндаль дикорастущий (*Amugdalu bucharica* Korch) представляют интерес для местного населения как источник материальной выгоды в части Нуратинского заказника, расположенной в Пайарыкском районе Самаркандской области, а также в предзаповедных зонах, известных как «буферная зона».

Плоды грецкого ореха собирают лесхозы в заповедной зоне и местные жители в районах «бу-

ферной зоны». Крупные ореховые рощи и обособленные ореховые рощи также обычно имеют своего нелегального «хозяина», которым считается представитель местного населения (согласно действующим законам введена государственная собственность на все природные объекты, произрастающие на территории заповедника и охранный зоны).

Охраной плодовых и дикорастущих орехов занимаются и незаконные «хозяева». В этом случае происходит процесс присвоения материальных благ, возникающих в результате использования объектов природы отдельными лицами или домашними хозяйствами.

Здесь главную решающую роль играет то, что права собственности незаконного «владельца» «признаны» местным населением, чтобы другие лица не претендовали на плоды дерева.

Местные горцы, живущие вокруг заповедника, выращивают грецкий орех в виде больших ореховых плантаций на своих приусадебных участках. В результате в годы, когда урожай грецкого ореха хороший, отдельные семьи собирают со своего приусадебного участка до 3-4 тонн плодов. В этих семьях прибыль от грецких орехов занимает значительное место в доходной части семейного бюджета, а также считается важным источником питания для членов семьи.

В этих районах плантации грецкого ореха в основном предназначены для коммерческих целей, поскольку грецкий орех считается экономически очень выгодным многолетним деревом для семей, которые его выращивают. Уровень хозяйственной полезности определяется прежде всего тем, что процесс выращивания и заготовки продукции требует очень мало труда. Затраты в основном связаны с процессом сбора плодов, который не требует специальных технологий или ухода со стороны населения во избежание повреждения плодов.

Собранные плоды не проходят дополнительную обработку перед выпуском на рынок, их сортируют после сушки на солнце. Рыночный спрос на продукт постоянен и относительно стабилен как на местных, так и на региональных рынках. Поэтому сегодня и в ближайшем будущем есть основания полагать, что риска исчезновения дикорастущего ореха как ценного биологического вида в результате антропогенных воздействий нет.

Однако в то же время можно отметить наличие

ряда негативных факторов в этих сферах. Дело в том, что в последнее время наблюдается высокий спрос на мебель и предметы быта, изготовленные из древесины ореха местными плотниками, и можно наблюдать, что такая деятельность развивается. Потребителями такой продукции также считаются представители местного населения.

Интервью с местными жителями выявили, что еще одной серьезной угрозой исчезновения грецких орехов и причиной значительного экономического ущерба местному населению является занос неизвестных для данной местности вредителей (возможно, завезенных из соседних стран с продуктами леса). Этот вредитель состоит из крупных (длиной 3-5 см) личинок бабочки с сильным грызущим аппаратом, появившихся в течение последних 10-15 лет. Вредитель, который грызет ствол дерева (питается древесиной), переселился почти без естественных преград (из-за того что это чужеродный вид, считается, что он не имеет естественного ареала на данной территории) и уничтожил целые ореховые плантации.

На основе ряда решений, принятых руководством страны по развитию мелкой промышленности на селе, также расширились масштабы ис-

пользования традиционных маслобойных заводов наряду с перерабатывающими цехами, функционирующими на базе современного промышленного оборудования. Поэтому начиная с 1995-1996 годов местное население начало перерабатывать дикий миндаль и получать растительное масло в местных условиях.

Красноватое масло дикого миндаля местного производства и нерафинированное (на основе местной технологии холодного отжима) сохраняет свой полный натуральный вкус и острый миндальный аромат, миндальное масло продается на местных фермерских рынках в 3-4 раза дороже фисташкового или хлопкового масла и пользуется постоянным спросом.

В результате начался процесс бессистемной заготовки дикого миндаля местным населением. Этот процесс имеет как положительные, так и отрицательные последствия для живой природы. В частности, положительным моментом является то, что материальная заинтересованность местного населения в отношении дикорастущего миндаля расширяет возможности внедрения механизма привлечения субъектов, заинтересованных в его охране.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Узбекистан. 8 декабря 1992 года.
2. Закон Республики Узбекистан «О лесах». 15 апреля 1999 г.
3. Закон Республики Узбекистан «Об охране и использовании животного мира». 26 декабря 1997 г.
4. Земельный кодекс Республики Узбекистан. 30 апреля 1998 г.
5. Закон Республики Узбекистан «Об экологической экспертизе». 25 мая 2000 г.

UDC: 330

Analysis of quality of services in higher education institutions

Олий таълим муассасаларида хизматлар сифати таҳлили

Анализ качества услуг в высших учебных заведениях

Suxrob DAVLATOV,
senior teacher
Fotima NEKOVA,
master student
Bukhara state university

Аннотация

An overview of domestic and foreign literature shows that the concept of quality of services at higher education institutions (HEIs) is the focus. Quality of service is one of the main factors of competitive advantage. Perceived quality of services in HEIs can be defined as the difference between what students expect to receive and their perceptions of what they really get.

Маҳаллий ва хорижий адабиётларни кўриб чиқиш шуни кўрсатадики, олий таълим муассасаларида (ОТМ) хизмат кўрсатиш сифати концепцияси асосий эътиборда. Хизмат кўрсатиш сифати рақобатдош устунликнинг асосий омилларидан биридир. Олий таълим муассасаларида қабул қилинадиган хизматлар сифатини талабалар ку-таётган ва уларнинг ҳақиқатда нимага эришганлиги ҳақидаги тасаввурлари ўртасидаги фарқ сифатида аниқлаш мумкин.

Обзор отечественной и зарубежной литературы показывает, что в центре внимания находится концепция качества услуг в высших учебных заведениях (вуз). Качество обслуживания является одним из главных факторов конкурентного преимущества. Воспринимаемое качество услуг в вузах можно определить как разницу между тем, что студенты ожидают получить, и их представлениями о том, что они получают на самом деле.

The environment brings big changes that are more dynamic, numerous and diversified on a daily basis.

Management of the organization should prepare for the upcoming changes, and to provide its users with the best possible product or service in order to survive in the modern global market. Moving the focus from national to global level also brings a major challenge to survival. Providing high quality services has become one of the main factors of the competitive advantages that institutions can have.

The existence of higher education institutions in the global market can be ensured by the high quality of services provided by institutions and openness to other countries (student mobility, teacher exchange,

knowledge exchange, cooperation with other highly educated institutions, etc.). The quality of services in HEIs depends largely on students' expectations and their perceptions of the performance of service received. Higher education institutions should agree on the level of service received with the expected service in order to meet students' expectations, and that students will be satisfied with the quality of received services.

The aim of the paper is to show through the theoretical review the importance of providing and main-taining a high quality of services for user satisfaction, where special attention will be paid to quality in higher education. Also, the paper will show

Key words: quality; sustainable development; quality management; organizational excellence; higher education institutions; EFQM Excellence Model, SERQUAL.

the level of student satisfaction in the case of three higher institution in the Bukhara region through the presentation of empirical research results. In addition, the study will identify differences in perception of service quality among students of first, second and third year of study.

The quality of services issue is present in the theory and practice of management for many years, and in today's conditions of business it is especially evident. The ISO quality system is widely accepted in Europe. Today, quality is the most important type of business and it is one of the key factors of competitiveness. The turbulence, complexity and diversification of the business environment imposes the need for the development of products and services that will satisfy consumers, but also provide profit, while creating a positive reputation of the organization. The quality of products and services becomes a critical factor in the success, acquisition and maintenance of a competitive advantage. Organizations strive to improve the quality of their products and services, processes and employees in order to meet demand, but also provide more than the expectations of clients.

Quality management includes quality management and assurance, as well as additional concepts of quality policy, planning and quality improvement. Total Quality Management in these concepts introduces a long-term, general management strategy, as well as the participation of all employees. It needs to be pointed out that quality management should enable companies to create products and services which will satisfy and exceed customers' expectations, ensure the employees' satisfaction, lower the cost, increase profit and improve the company's image and reputation. However, in order to achieve this it is necessary to have experienced, flexible, proactive, innovative and knowledgeable management.

Quality of service at higher education institutions mostly depends on expectations of its students and their perception of the performance of the service received. From the point of view of HEIs it is highly important to coordinate the level of the service received with the expected service, that is, to manage their students' expectations efficiently.

In order to study the quality of service and satisfaction of students of higher educational institutions in the Bukhara region, a field study was conducted at the first stage of the project. It was attended by 272 students of these schools.

As a research instrument it was used SERVQUAL, a questionnaire modeled on previous research in higher education institutions taken and adapted from Sukhrob Davlatov (2012). The questionnaire was designed in a way that includes all five of the SERVQUAL dimensions of quality of services related to the perceived quality of the services, which are:

- **Reliability:** The ability to perform the promised service dependably and accurately,
- **Assurance:** The knowledge and courtesy of employees and their ability to convey trust and confidence,
- **Tangibles:** The appearance of physical facilities, equipment, personnel and communication materials,
- **Empathy:** The provision of caring, individualized attention to customers,
- **Responsiveness:** The willingness to help customers and provide prompt service.

Pleasure by studying provides an important perspective on the quality of the study from the student point of view. According to the latest data collected in 2019 in the framework of the European research project Eurostudent[8], more than half of the students were satisfied with the quality of teaching, while every sixth student dissatisfied in this respect. Slightly less satisfaction is expressed in relation to the organization of study, 43% of students were satisfied or very satisfied. Three of the five students would recommend their course to others, but every fifth student would not do that.

The most unfavorable results are obtained when students assess the teachers' interest for their progress; every fourth student believes that the teachers are interested in it.

The research also shows that the majority of students of the first year are very satisfied, but during the years, the level of satisfaction is getting down especially in the areas like medical sciences, social sciences etc. where they expect much more practical knowledge. According to the new Law on Higher Education, the role of employers in HEIs should arise through forming Employers' Council in every institution, so the better connection with the practice is expected in the near future. The level of students' satisfaction is not only related to their opinion about teachers and lecture quality, but also to the organization of studies and schedule of lectures, the possibility of selecting a large number of courses, the relationship with teaching and non-teaching staff, the

equipment of HEIs and so on. For measuring several dimensions of their perception of quality of services that HEIs offer, different instruments could be used. The most common instruments used to measure the quality of service at HEIs are Servqual (Service Quality), Servperf (Service Performance) and Ipa (Importance-Performance Analysis).

The issue of quality of service and its further improvement has become one of the priority goals of the service economy. Service organizations have realized that meeting the needs and expectations of the users of their services, and ensuring their satisfaction, has become possible only with the implementation of a long-term, systematic approach in building the service quality. In this sense, quality as an extremely complex concept has become known as one of the most interesting in the theory of management.

The lowest mean value of perceived quality is given on the Empathy dimension, primarily in the case of individual attention that students should receive from non-teaching staff. The Empathy dimension seen as the provision of caring, individualized attention to customers is extremely important to be satisfied for the students to feel well, accepted and to have the impression that employees recognize their emotional states. In accordance with the above, it is necessary to introduce some forms of informal education for non-teaching staff in the development of soft skills, such as learning assertive communication, active listening and asking questions, verbal and nonverbal communication, communication styles, emotional intelligence, coaching principles and feedback, PUSH

& PULL techniques, conflict resolution, team problem solving, etc.

Also, the results of individual statements within the Responsiveness dimension show that non-teaching staff should be more accessible to students, ready to help and answer all their questions. The Responsiveness dimension seen as a willingness to help customers and provide prompt service is extremely important to be satisfied. Students want to know that they always have someone to contact and that most of their problems will be resolved. Achieving this can be realized by increasing the satisfaction and motivation of non-teaching staff, by setting more precise rules and procedures, different working conditions, delegating and empowering non-teaching staff, learning time management techniques, as well as by developing certain skills that will facilitate the placed requirements.

In conditions of a competitive environment and an open market, higher education institutions have to work to improve the quality of services provided to students. Understanding, satisfying and overcoming the needs and expectations of students is essential for achieving competitive advantage, achieving longterm success and effective positioning in the academic world. Higher education institutions should be familiar with the expectations of their potential and current students, as they then have the opportunity to adjust their behavior to what is expected of them. If higher education institutions examine the students' expectations then they can positively influence on the perceived quality of their services.

References:

1. G.N. Axunova. O'zbekistonda ta'lim xizmatlari marketingi muammolari. Monografiya. – T.: Iqtisod-Moliya, 2005.
2. R.Arambewela, & J.Hall (2006). A comparative analysis of international education satisfaction using servqual. Journal of Service Research, 6, 141–163.
3. B.R. Barnes. (2006). Analyzing service quality: The case of post-graduate Chinese students. Total Quality Management & Business Excellence, 18(3), 313–331. doi:10.1080/14783360601152558
4. С.С. Давлатов. (2012). Модификация методики измерения качества услуг SERVQUAL применительно к оценке деятельности высших учебных заведений. Экономика и финансы, (№3-4)
5. С.С. Давлатов. (2012). Рейтинг вузов как один из способов формирования имиджа вузов Узбекистана. Новый университет. Серия «Экономика и право», (4 (14)). / Davlatov, S. S. (2012). Rating of universities as one of the ways to form the image of universities in Uzbekistan. New University. Series "Economics and Law", (4 (14)).

Biznes-Эксперт

ИҚТИСОДИЙ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОЙЛИК НАШР

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2023 йил, № 4 (184)-сон.
2008 йил январдан чоп этилмоқда.
Муассис: “Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ.

№ 4 (184), 2023 года.
Издается с января 2008 года.
Учредитель: ООО Издательский дом “Бизнес-Daily Медиа”.

Таҳририят:
Бош муҳаррир — У. Пулатов.
Мусахҳих — В. Эгамбердиева.
Дизайнер-саҳифаловчи — А. Хатамов.

Редакция:
Главный редактор — У. Пулатов.
Корректор — М.Г. Супонова.
Дизайнер-верстальщик — А.Хатамов.

Таҳририят манзили:
100000, Тошкент ш., Амира Темура кўчаси, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Адрес редакции:
100000, г. Ташкент, ул. Амира Темура, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 259-21-97, 259-22-06.
E-mail: info@biznes-daily.uz

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 2013 йил 12 апрелда қайта рўйхатга олинган. 0507-сонли гувоҳнома.

Журнал перерегистрирован в Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан 12 апреля 2013 года. Регистрационное свидетельство № 0507.

Журналнинг “Matbuot tarqatuvchi” АК
обуна каталогидаги юридик ва жисмоний
шахслар учун индекси — 1169.

Подписной индекс журнала в каталоге
АК “Matbuot tarqatuvchi” для юридических
и физических лиц — 1169.

Бичими 60X84 1/8 (4 б.т.). Адади 500.
Чоп этишга 30.04.2023 йилда рухсат этилди.
“VneshinvestProm» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
23-сонли буюртма. Манзил: Тошкент ш.,
Навоий кўчаси, 30-уй.

Формат 60X84 1/8 (усл. печ. лист 4). Тираж 500.
Подписано в печать 30.04.2023 г.
Отпечатано в типографии
ООО «VneshinvestProm».
Заказ 23. Адрес: г. Ташкент, ул. Навои, 30.

Бир ойда бир марта чиқади. Баҳоси келишилган нархда.
“Biznes-Эксперт” журналидан кўчириб босиш фақат таҳри-
риятнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади.

Выходит один раз в месяц. Цена договорная.

Таҳририят фикри муаллифлар фикрига мос келмаслиги
мумкин.

Перепечатка материалов “Biznes-Эксперт” допускается
только с письменного разрешения редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

Юборилган қўлёзмалар рецензия қилинмайди ва қайтариб
берилмайди.
Мақолалардаги факт ва рақамларнинг ҳаққонийлиги
муаллиф шахсан масъул.

Присланные рукописи не рецензируются и
не возвращаются.
Авторы несут персональную ответственность за
достоверность фактов, содержащихся в публикациях.

Реклама мазмунига реклама берувчи жавобгар.

Ответственность за содержание рекламы несет
рекламодатель.

Бу ерда сизнинг рекламангиз бўлиши мумкин

РАҲБАРЛАР, ИҚТИСОДЧИЛАР, ИШБИЛАРМОНЛАР ВА ЁШ ОЛИМЛАР ДИҚҚАТИГА!

“Biznes-Эксперт” журналига йил давомида обуна бўлиш мумкин.
Нашрга обунани расмийлаштиргач,
Сиз ишончли эксперт ахборотиغا эга бўласиз.

Журналга “Ўзбекистон почтаси” АЖ, “Matbuot tarqatuvchi” АЖ
ва бошқа обуна агентликлари орқали обуна бўлиш мумкин.

Ундан ташқари Сиз обуна шартномасини тўғридан-тўғри
“Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ билан ҳам
расмийлаштирингиз мумкин. Обуна индекси — 1169.

Қўшимча маълумотлар учун телефонлар: (99871) 259-21-96, 259-21-95.